

A szerkesztőség címe (Írott Szó Alapítvány)

1092 Budapest, Ferenc krt. 14.

Levelezési cím: **1450 Budapest, Pf. 77.**

Számlázási cím: **1062 Bp., Bajza u. 18.**

Telefon/fax: **413-6672, 413-6673**

Szerkesztőségi mobil: **(70) 388-7034**

Központi e-mail cím és előfizetés:

info@magyarnaplo.hu

Elérhetőségünk a világhálón:

www.magyarnaplo.hu

www.facebook.com/magyarnaplo

Kiadja az Írott Szó Alapítvány

(1092 Bp., Ferenc krt. 14.)

és a Magyar Napló Kiadó Kft.

(1062 Bp., Bajza utca 18.)

Terjeszti a Magyar Lapterjesztő Zrt.

(1097 Bp., Táblás u. 32.)

Előfizetésben terjeszti

a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletága

(1080 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető valamennyi postán,

a kézbesítőknél, e-mailen

(hirlap@posta.hu), faxon (303-3440)

Egy évre 7500 Ft, fél évre 3900 Ft.

További információ: 06-80-444-444

Nyomda: Pannónia Nyomda Kft.

(1139 Bp., Frangepán u. 16.)

A folyóirat megrendelhető

szerkesztőségünkben is:

• személyesen:

1092 Budapest, Ferenc krt. 14. I/5.

• levélben: **1450 Budapest, Pf.: 77.**

• telefonon: **06-1-413-6672**

• e-mailen: **info@magyarnaplo.hu**

Minőség minden mennyiségben

Négy évvel ezelőtt, egy kopár téli napon eljött hozzám a Magyar Rádió Bródy Sándor utcai székházába a Magyar Napló lelkes csapata Oláh János főszerkesztővel az élen, hogy megkérdezze: hogyan csaphatnánk a szokványosnál nagyobb hírverést a kortárs magyar versnek? A folyóirat hagyományosan megjelenő antológiája kínálta a lehetőséget, amely évek óta már a velünk élő legjobb lírikusok friss termésének szellemi gyűjtőhelye volt.

Jó volt eljátszani a gondolattal: a szó ugyan valóban elszáll az éterben, de röpti és mindenhová eljuttatja a kortárs magyar líra legújabb alkotásait. Kiderült, hogy ha a gyűjteményes kötet valamennyi versét mikrofonba olvassák a szerzők, fél napon át folyamatosan szól a vers, ami aztán a Rádió archívuma révén megmarad, irodalmi kordokumentum lesz belőle, amely bármikor újra hallgatható.

Adta magát, hogy nevezzük a felolvasás ünnepét Versmaratonnak, találjunk méltó helyet a számára, és rögzítsük az eseményt. Így született meg 2011. április 11-én a Magyar Költészet Napján az első Versmaraton, és ma már elmondhatjuk, hogy hagyomány lett belőle. A negyedik alkalomra készülünk a Magyar Napló, a közmédia és a Thália Színház összefogásával, amelyhez most már csatlakozott a kulturális kormányzat is.

Eleinte a Magyar Rádió Márványterme adott méltó közeget az eseménynek, az utóbbi években igazi otthonra talált az esemény a Thália Színházban, amelynek Mikroszkóp Színpadán zajlik a felolvasás egymást váltó közönség előtt délelőtt 11-től éjjel 11-ig. A költőkkel pedig a szomszédos látványstúdióban beszélgetnek – későbbi irodalmi műsorok számára – a Rádió munkatársai.

Túlzás nélkül mondható, hogy a Versmaraton a Költészet Napján szinte behálózza a közmédia televíziós és rádiós csatornáit. Feltűnik a hírműsorokban, helyszíni kapcsolás formájában a magazinokban, lírai keretbe foglalja a tavasz reményteljes napját. Az iskolák – amellet, hogy sokan kihelyezett irodalomórára érkeznek a helyszínre – a hirado.hu gyűjtőportál segítségével kísérhetik nyomon az eseményt, az online élő közvetítés segítségével. Bárki üzenhet, vagy kérdést tehet fel kedvenc költőjének. Izgatottan várjuk, hogyan válik kiterjedt, kárpát-medencei közösségi eseménnyé a Versmaraton, amely évről évre hirdeti: a magyar líra él, és élteti a tiszta szóra éhes lelkeket.

Gászó L. Ferenc

Szerkesztőbizottság: *Jókai Anna* (elnök),
Báger Gusztáv, Horváth Antal,
Kalász Márton, Kő Pál, Nemes Attila,
Salamon Konrád, Szakály Sándor, Vasy Géza

Főszerkesztő: Oláh János

E-mail: olahjanos@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7035

A szerkesztőség tagjai:

Csontos János

(felelős szerkesztő, vers, Nyitott Műhely)
E-mail: vers@magyarnaplo.hu

Bíró Gergely

(olvasószerkesztő, próza)
E-mail: proza@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7031

Cech Vilmosné (gazdasági ügyintéző)

Csender Levente (szerkesztő)

E-mail: csenderlevente@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 421-9580

Gilányi Magdolna (szerkesztő)

E-mail: gilanyi.magdolna@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 421-8147

Molnár Csenge-Hajna (tördelőszerkesztő)

Réger Ádám (Lőtér, szerkesztő)

E-mail: regeradam@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7032

Szalai Judit (szerkesztő)

E-mail: szalaijudit@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 421-7962

Szentmártoni Anikó

(szerkesztőségi titkár, terjesztés, előfizetés)
E-mail: szentmartonia@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7030

Zsiga Kristóf (könyvkiadás)

E-mail: zsigakristof@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7033

Borító: **Oláh Mátyas László**

A címlapon: **Kodolányi Gyula**
(**Bakos Zoltán** felvétele)

*Meg nem rendelt kéziratot nem őrzünk meg
és nem küldünk vissza. Minden felbélyegzett,
válaszborítékkal ellátott levélre válaszolunk.
Mutatópéldány kérhető a szerkesztőségben.*

Gazsó L. Ferenc: *Minőség minden mennyiségben* 1

SZEMHATÁR

Marsall László: <i>(Tudómben), (Elegünk volt), (Még harcolsz)</i>	3
<i>(Balfelől), (Otthontalan)</i>	4
<i>(Ráhagyhatom), („Lehetőségem”)</i>	5
<i>(Óvj csak magadtól), (Ősz), (Megismertem a fényt)</i>	6
Weöres Sándor két levele Marsall Lászlóhoz	7
Marsall László: <i>Egyre gyatrább</i>	7
Szentmártoni János: <i>Váratlan látogató</i>	8
Ágh István: <i>Second hand</i>	12
Péntek Imre: <i>1932. március</i>	14
Mezey Katalin: <i>Ami felvitte a hegyre</i>	17
Czigány György: <i>Szép magyar liliom</i>	18
<i>Emlékezet</i>	19
Csontos János: <i>Krakkói szonettek</i>	20
Kelemen Erzsébet: <i>Lettrista vizuális kompozíció</i> <i>(L. Simon László met AMorf ózis című kötetéről)</i>	21
L. Simon László: <i>Bevásárlás, Sütemény, Desszert</i>	27
Iancu Laura: <i>Holdjárás, Szökevény</i>	28
<i>Este a faluban (7)</i>	29
Jánosi Zoltán: <i>Szomorú Macondo (Iancu Laura: Szeretföld)</i>	30
Kelemen Lajos: <i>Iancu Laurának</i>	36
Falusi Márton: <i>Idegen arcod, akit nem ismersz</i> <i>(Az archaikus minőség és Sinka István költészete)</i>	37
Fecske Csaba: <i>Saját öröm, Hát ezért?</i>	46
Hegedűs Imre János: <i>Krónikás a papírszakban</i>	47
Réfi János: <i>(Caspar David Friedrich: Holdfélkelte a tengernél)</i>	51
<i>(Henri Rousseau: Alvó cigányleány)</i>	51
<i>(Harmensz van Rijn Rembrandt: Önarckép, 1661)</i>	52
<i>W. S. képzeletbeli epigrammája</i>	52
Szentmártoni János: <i>A festő álma</i>	53
Kodolányi Gyula: <i>Archaikus töredékek, Üzenetek W. Sh.-tól</i>	55

NYITOTT MŰHELY

Gróh Gáspár: *Kozmikus szél (beszélgetés Kodolányi Gyulával)* 56

SZERZŐINK 68

**Számunkat Kirják Miklós grafikai sorozatával illusztráltuk,
amelyet József Attila *Medáliák* című versciklusához készített.**

MARSALL LÁSZLÓ
(*Tüdőmben*)

*Tüdőmben egy akácfa öröksége;
illat-fonal... nevetni kell majd végül,
csillagunk visszeres öregsége
a felhő-közi tengerekbe szédül.
Megyek tovább, ha kell, hát csónakkal.
Ernyő? Minek? az ember szívig ázik,
a lélekzet, a szálló illat-fonal,
e nap-lámpás irányít háztól-házig.*

*Gyerek-magamnak immár felnőtt apja,
e fiúcskát is karbakapnám itt a
tornácokon, s ha mégis meghaladja
erőmet, majd az álombeli hinta
megsegít, de épp kerül az álom:
megyek tovább az örök otthonokba,
hol kék szem ég a forró folyondáron,
hol nem emlékszünk már a rőt romokra.*

*Még csodálkozom villanó sirályon
s a szárnyívekkel ugyanegy alakra,
nyál siklik a fehér fogzománcon,
gondolok egy megnyíló ajakra
s megyek tovább: a széles homlok, mint a
pásztorcsillag ég, ha mondom: „Ember”,
s harangoz az álombeli hinta
tűzzel, vízzel, minden őselemmel.*

(*Elegünk volt*)

*Elegünk volt a poklokból. Az arcok
zegzugát szírommal telihordom,
hogy eltűnjék a ránc, fekélyes mélység.
Kosárnyi rózsza bűnöm és kudarcom:
most jöhet a nyár; s a boldog éhség
pillanata, mikor egy hangtalan akkordon
elidőz a szív és az öt érzék.*

*Szabad álmodni: a fekete évek
emléke papírként összehajtva.
Majd napnyugtakor elviszi a zápor;
Elcsitulnak a kicsinyes érvek,
s mindent értek a gyűrűsujj hegyének
egy önkéntelen, szép mozdulatából.*

(*Még harcolsz*)

*Még harcolsz magadban ellenem: hiába.
Még küzdök magamban magamért: hiába.
Villámjárta testek, tudod, hogy készülünk
lezuhanni a megváltás zivatarába.*

*Még mákszemnyi érvek árnyékolnak,
és töviskoronát sejt a lélek,
de lépéseink már meggyorsultak,
karom enged derekad kényszerének.*

*Már gyönyörű korsóvá idomultál
s indul belőled jácint-roham,
hogy szírommá, agyaggá, zokogássá
haljunk a tavasz bokraiban.*

Az itt közölt versek Marsall László fiatalkori, idáig kiadatlan írásai – az *Egyre gyatrább* című (7. oldal) kivételével, amely az utolsó versek közül való.

(Balfelől)

*Balfelől az aránytalan élet
ritmust remél, hogy tetten érje végül
a Mondhatatlant, (ha sodrába téved,
a lebegéstől szinte kielégül:)*

*a szív-irányba bámul, ám az óra,
ökölnyi hús, most kék szemedtől részeg
és hasztalan venném azt fontolóra,
kivel nem bír a legnagyobb művészet;*

*hiába minden, a szív szemedtől részeg
s ez aránytalan élet bárha vádló,
mert tökéletlen, nincs mentség: a részek,*

*a test, a lélek – külön útra térve
szétcsúsztak, a világ két felére,
s közöttük már csak te lehetsz az átló.*

(Otthontalan)

*Otthontalan, a Világfába zárva,
gyarapodva, de mégis számkivetve,
még emlékeztem sápasztó szelekre,
lecsaptál rám, Te napfény-sárgaláza.*

*És odvamban, az összegyűlt verejték
sóvá szikkadt, hogy életemben újra
felszikkasztják a teremtés tanúja:
a tömör só; a tenger és a tajték.*

*Mint első kép az első agyvelőben,
Te égi korong irdatlan pecsétje
mért fájssz nekem, hisz amúgy sincs esélye*

*e testnek, mely a vízszintesre forrva
alig remélhet félig eltűnőben,
hogy jöttödét majd egykor megtorolja.*

(Ráhagyhatom)

*ráhagyhatom a szemre és a bőrre
a gyengeséget: mellének virágja
s csípője – majdan embrió gitárja –,
a combja, térde és bokája-szőre,*

*mind egyszeri és soha-visszatérő,
e csendéletnek sajátos aránya
úgy földre vág, hogy értelmem hatálya
gyűrűmben elfér és a hiba-mérő,*

*a cselekvés, a vér javára billen...?
kit vádoljak, hogy nem az általános:
a parttalan, a „semmi” és a „minden”*

*csupán egy arc, egy test, néhány talányos
jel érkezik, s a napjaimba fészkel?
– s hogyan kössek békét így az Egésszel?*

(„Lehetőségem”)

*„Lehetőségem” – szóltál és a foszfor
szavadból robbant ünnepi gyönyörrel,
hogy megduzzadt az ajkad, míg a fogsor,
e félállati csapda, vak gyomorral*

*összefüggő lakk-fényű daráló,
a marcangolás táncát járva vérzett;
Bachot füttyültem, s e mindent kítáró
perc, miként a legrosszabb közérzet*

*a gyengeségről vallott; mert a réten,
hol bizton gázolhatsz a sárga gazba
s lehetsz ez, és lehetsz az is, s ha végül,*

*egy aljas csókkal csontomig lyukasztva
leterítesz, hogy szívem belekékül,
te eltűnhetsz könnyedén, hóféhéren.*

(Óvj csak magadtól)

*Óvj csak magadtól szörnyeteg-fölénnyel
s beszéltesd, kötve bármiféle tárgyhoz;
egy összezúzott kontinens igényel
bizalmat így, a megrontott csodákhoz.*

*S én mondom: nézd e hajszálat közelről,
ha akarod, hát hiszek benne máris –
örök fénykép az örök ütközetről,
hol józanságunk is elementáris.*

*És élünk tovább egymást összetörve,
csillag-robajban vőlegény és mátká,
s ha futhatunk, azt is csak körbe-körbe*

*és kapaszkodva bármiféle tárgyba,
míg lehántjuk a viseltes ruhákat,
és eltemet a közöny s az utálat.*

(Ősz)

*Ősz. A halott könnyen utat lel benned,
s te szív szerint a kapukat kitarod,
mert semmire se kell már megfelelned,
lehetsz kökény, vagy avarverte árok.*

*Az elbocsájtott test a kert felé tart,
a kéz, az ág mintája lombot éget,
de bent leomlik minden perem és part:
a szárnyak ízlelik a hófehéret.*

(Megismertem a fényt)

*Megismertem a fényt és az agyagot,
a végső tüzet, mely sose hamvad
s a vizet, mégis romlott maradtam,
mégis vendég vagyok, báméskodó és idegen,
aki hiába hall, hiába lát.
Mert kell az ököl, hogy nap mint nap bezúzzam
Isten homlokát.*

Weöres Sándor két levele Marsall Lászlóhoz

Részletek

Kedves Laci,

köszönöm az ígért verseket. Mivel felszólítasz, hogy kemény bírálatot írjak, hát élek az engedelemmel, minden tapintat nélkül.

Újból csak azt mondhatom, hogy tehetséges ember vagy – de gyakorlatlan is. Egyelőre még diletáns vagy, kétségtelen nagy tehetséged ellenére. És valószínűleg a zenében és festészetben is, nem csak a lírában.

Két lehetőség áll előtted.

Az egyik lehetőség: válaszld ki három művészeted (zene, festészet, versírás) közül valamelyiket, és abban képezd ki magadat szakemberré. Ez több évi kemény munka; és tulajdonképpen holtig sem ér véget, az ember-

nek mindig van tanulnivalója a szakmájában. A három művészet közül csak egyet válassz, és a másik kettőt csak diletáns kedvtelésként gyakorold; mert nem lehet egyszerre mindent tökéletesen művelni. A három közül csak egyet vegyél egészen komolyan, de azt minden erővel, testtel-lélekkel, teljes odaadással. (...)

A másik lehetőség: éld az életet kedved szerint. Ez esetben nagy művész sose lesz belőled (...).

Vagy a művészetre – sőt, csak egyetlen művészetre – tedd a súlypontot, és az életet csak mellékesen éld. Vagy az életre tedd a súlypontot, és a művészetekkel csak szórakozásból foglalkozz. Mert sem a művészet, sem az élet nem ismer megalkuvást; mindegyik egész embert kíván.

Minden jót!

Szeretettel üdvözöl híved Weöres Sándor.

1956. jún. 17.

Kedves Laci,

köszönöm leveledet. Verseid egy részét átadtam legkiválóbb műértőnknek, Fülep Lajosnak; kíváncsi

vagyok, hogy mi lesz a véleménye, igen szigorú ítélő. Fülep át fogja adni verseidet, vagy talán már át is adta, a „Csillag” egyik szerkesztőjének, Fodor Andrásnak. Sajnos, Fodor Bandi már előre is kénytelen volt annyit mondani, hogy a közlés nem tőle függ, s hogy alig

hiszi az ügy sikerét. Az „Új Hang”-tól nemrég Csoóri Sándor felhívott telefonon. Fölhasználtam az alkalmat, hogy figyelmébe ajánljalak. Igen érdeklődik verseid iránt; az „Új Hang” szívesen közölné újonnan-jelentkező költőktől. (...)

Örülnek, ha vagy a „Csillag”, vagy az „Új Hang” közölné a verseidből, és ezzel elindítana a nyilvános szereplés útján. De ha a közlés egyelőre talán nem is sikerülne, a

megismerkedés is sokat jelent. Örülnek, ha összehatalálkoznál például Hernádi Gyula költővel és novellistával, aki nagy tehetség, nagy ígéret, és ami ennél még sokkal ritkább, jellemes, tiszta, jószándékú ember. A mostani irodalmi csoportok ugyanis a kigyóveremnek és bolondokházának furcsa keverékei, és hogy kinek az írásai jelennek meg, az sokkal kevésbé függ az írások értékétől, mint inkább mindenféle, többnyire képzelt érdekektől.

Igazad van, hogy a költészettant meg akarod tanulni, elméletileg és gyakorlatilag. Alapos ismeret és sokirányú gyakorlottság nélkül a továbbfejlődés alig lehetséges, vagy legalábbis igen véletlenszerű és kiszámíthatatlan. Aki a mesterségét jól ismeri, tudatosan és egyenletesen fejlesztheti a képességét. (...)

Várom a leveledet, (...) valamelyik nap megint eljöhethetnél a Vadrózsa-espressóba.

Áldásom, Weöres Sándor

1956. június 2.

[valószínű, hogy helyesen: július 2.]

MARSALL LÁSZLÓ *Egyre gyatrább*

*Egyre gyatrább sántikás lépteimmel mérem,
hogy rogyjan, meg púposodik a föld alattam,
mintha a halottak fészkelődnének.*

*Nem kívánnék motozni közöttük
a csöndesen sugárzó köztársaságban,
megszokott világomban, Uram, ha tetszik, bár lehetetlennek
váljak le legalább bokától a lábam,
akár egy fejreállított égő gyertya két viaszcseppje.*

*Kívánnám, hulltomig legyenek csak szárnyalás,
éhezni akár a hihetetlenben talán könnyebb,
talán elégni, talán lekoppanni.*

SZENTMÁRTONI JÁNOS
Váratlan látogató

Egy tikkasztó nyári délután becsöngetett hozzám a Költő felesége. A kertkapun szikrázó trópusi napfény különös ragyogásban tartotta őt. Nem tudtam még, ki fia-borja, alakját is csak sejthettem a szemembe lobbanó fénycsokor mögött, amikor a csöngetésre odanéztem. Teraszomon ejtöttem kedvenc hintaszékemben a jól kiérdemelt délutáni sziesztaimat töltve, hideg limonádét szürcsölgettem, s egy szanszkrit mesét olvastam épp, amikor váratlan látogatóm, ez az aprócska fénycsokor-asszony nyugalomban megzavart. A legelső pillanatban még azt hittem, hogy a csöngetés csak hallucináció. Az én koromban miért ne? Kertem gyümölcsfalombjai amúgy is színültig megrakva énekesmadarakkal, akik aztán a világ legkülönbözőbb hangjain képesek egymással társalogni. Ráadásul akkoriban már jó ideje egyedül éltem, s a tartós magányban egyáltalán nem szokatlanok az ilyen tévedések. De amikor a kertkapu fényrácsain átnyúlt egy rövid, törékeny kar, hogy csengőmet még egyszer megnyomja, már biztos voltam abban, hogy vendégem érkezett. Nem titkolva bosszúságomat, hogy limonádém és olvasmányom oda kell hagynom a hintaszékben, föltápázkodtam, és kellelten mozdulatokkal, borongós ábrázattal elindultam a kertkapu felé. Ő jól láthatott engem, hiszen a Napnak háttal állt, így hangulatomat is fölmérhette, mert később nem győzött bocsánatot kérni, amiért hivatlanul beállított hozzám, ismeretlenül, ráadásul egy olyan kéréssel, amelyről még csak nem is álmodhattam.

Amikor a kaput kitértam, lerántottam róla a fényruhát, s alatta egy gyönyörű, barna szempárt találtam. Legalábbis a szeme volt az első, ami tekintetembe ért. A hosszú szempillák alatt barnálló nagy szeme sok szenvedésről árulkodott már az első pillanatban is, mégis őszi erdők tisztaságával és mélységével lobogott rám. Aztán alatta a finom szarkalábak, a középkorú, érett nők szexepiljei, melyek nélkül a nő még nem is nő, csak ígélet; nem is értem, miért akarják annyian egyre kétségbeesettebben a lehető legkülönfélébb krémekkel letagadni őket. Aztán a szép formájú fej, félhosszú barna hajjal. Később a kecses nyak, keskeny, törékeny váll, formás mellek, nőies csípő, rövid, kissé

befelé görbülő lábak, s a vádlik... Ő, azok a vádlik: lerítt róluk, hogy gazdájuk karbantartja őket futással, úszással, hegyi túrákkal. Ruhája kifogástalan volt, könnyű parfümillet lengte körbe, kis kezében egy hozzá nem illő, viszonylag nagyméretű sporttáskát szorongatott. Rövid és zavart bemutatkozásunk után, sűrű bocsánatkérései közepette verandámra kísértem, hellyel és limonádéval kínáltam őt. Feszengve mindkettőt elfogadta, s amíg térültem-fordultam, fél szemem mindvégig rajta tartottam. Egyrészt mert tetszett neki a látvány, másrészt mert erőt öntött belém, ahogy megfigyelhettem kimért, nehézkes mozdulataim spanyolfala mögül, hogy ő nálam is jobban izgul: szorongó pillantásokat vetve kertemre, tárgyaimra, száraz torkával nagyokat nyelve, kéztördelve gyűjti bátorságát a kérdésemhez, amit nyomban fölteszek majd, mihelyst visszahuppanok én is a fenekemre. Egy pillanatra mintha meg is gondolta volna magát, félig felállt, hogy elköszönjön, de mégse tette. Megéreztem, nagyon fontos ügyben jött el hozzám.

– Miben segíthetek, kedves asszonyom, és egyáltalán tisztában van-e azzal, hogy kihez is csöngetett be? Hiszen nem is ismerjük egymást – rohantam le, miután újra kényelembe helyeztem magam a hintaszékben.

– Azt akarom, hogy írja meg a történetemet... – bukott ki belőle az izgatottság első hullámával. Bizonyára nem így akarta kezdeni, de nem maradt türelme és ereje a lényeg előkészítéséhez.

– Tessék? – hökkentem meg.

– Igen, ne haragudjon, igen, tudom, ki maga, hiszen nem jöttem volna el ide, nem vettem volna a bátorságot, ha nem tudnám. Maga író.

– Író? Én csak egy kiöregedett újságíró vagyok, asszonyom, akinek a mindennapi robot mellett néhány felejthető novelláskötetnél többre nem futotta viszonylag hosszú élete során. Honnan ismer engem? Miért jött egészen pontosan?

– A tévéből. Mármost a tévében láttam párszor még régebben. Tudom, hogy pszichológiát is tanított. Meg hogy megírta számtalan ember életét. Nem mindig a saját nevéen, de megírta. Szóval, hogy jártas abban, amit kérni szeretnék magától. Elhoztam mindent, itt van ebben a táskában. Meg is tudom fizetni, illetve a férjem. Igen jómódú üzletember.

– Ő tud arról, hogy itt van?

– Persze. Együtt beszéltük meg, ő tanácsolta, hogy jöjjenek el magához, és kérjem a segítségét. Nagyon fontos vagyok neki, a nyugalmam... Meg a lányom is

Részlet a szerző készülő regényéből

támogatja az ötletet, aki most épp külföldön van... Táncoz, tudja? Párizsban turnézna. Ő még az előző férjemtől született. Mindketten szeretnénk tudni, hol van az apja, mert eltűnt. Nem tudjuk, hová. Még két évvel ezelőtt. A rendőrség szerint külföldre távoztott, mert semmi nyoma, s mivel büntetlen előéletű, és azóta sem követett el törvénytelen dolgot, egy idő után abbahagyták a nyomozást, és csak mosolyogtak rajtam. Mármost a nyomozók. Tudom, hogy azt gondolták, lefarolt egy másik nővel, én, hülye meg halálra aggódom itt magam. De nem erről van szó. Akkor már jó ideje nem éltünk együtt. Elhagytam harmadszor is. De sokáig tartottuk a kapcsolatot, hiszen a lányunk összekötött minket. Mihelyst azonban a Kicsi felnőtt, nagykorú lett, és már többet lógott a barátaival, mint velünk, egyszerűen eltűnt.

Úgy szakadt ki belőle ez a vallomás, mint egy váratlan nyári zápor.

Elmondta, hogy nem akar tovább így élni. Tudni szeretné, hol van, mit csinál az első férje. Főként a lányuk miatt akarja tudni. Szörnyű, hogy még ő sem érdekli. Merre járhat? Lehet, hogy egy kecskefarmon dolgozik valahol az Isten háta mögött, vagy szakács egy óceánjárón. A legrosszabbra nem gondol, azt megérezte volna.

– Álljunk csak meg egy pillanatra! – próbáltam levegőhöz jutni, és összeszedni a gondolataimat. – Asszonyom, öntsünk tiszta vizet a pohárba. Én egy újságíró vagyok, és nem magánnyomozó. Mit akar tőlem?

– Már mondtam. Hogy megírja a történetemet. Mármost a történetünk...

– És mit vár ettől? A férje még nem kerül elő.

– Ez az utolsó esély. Maga bestsellereket ír, nem egy könyve külföldön is sikeres lett. Ha elolvassa kettőnk történetét, talán újra fölveszi velünk a kapcsolatot.

– Nonszensz, asszonyom. Teljes képtelenség. Fogadjunk, hogy romantikus regényeken nőtt fel. – Tudtam, hogy kissé elvettem a sulykot nagy meglepődésemben, s hogy ez érzékenyen érinti őt. De hát mit mondhattam volna, elszoktam már az izgalmaktól. Kezdem egyre kellemetlenebbül érezni magam.

– Romantikus vagyok, igen, de az életem korántsem volt romantikus. Majd meglátja. Illetve elolvassa. Mert itt van minden nálam – mutatott másodszer is a méretes sporttáskára.

– Mi a férje, mármost mivel foglalkozik, akarom mondani, foglalkozott? – próbáltam együtt érzőbbnek

mutatkozni, de eltökéltem, hogy mihelyst lehet, kitessekelem ezt a gyönyörű, lázas szemű asszonyt a kertkapun, vissza a napfénybe, és egy életre elfelejtem a látogatását, akár egy lidércnyomást.

– Ő költő. Több könyve is megjelent, díjakat kapott, a karrierje is szépen alakult, és mégis...

– Költő? – vágtam a szavába. – Hogy jövök én ahhoz, hogy megírjam egy költő történetét? Írja meg ő maga. És különben is, én eddig politikusok, médiasztárok, történelmi hősök életével foglalkoztam... Vagyis olyanokkal, akik érdeklik az embereket. Miből gondolja, már megbocsásson, hogy egy költő életére bárki is kíváncsi a mai világban?

– Tudom, senki, de magát ismerik, és talán a kiadója is elnézi egyszer, ha más fába vágja a fejszét. Ne mondja, hogy nem kihívás ez magának – mosolyodott el kacéran. Valamiért kezdte nyeregben érezni magát, pedig semmi okot nem adtam rá, legalábbis gyengélkedő emlékezetem szerint. – És nem is csak az ő története, hanem az enyém is, amit ebben a táskában most elhoztam. Nekem nem jutott tehetség, hogy megírjam. Sokáig bosszantott is, hogy a férjem verseiben kissé egyoldalúan vagyok jelen, bár soha meg nem bántott bennük. Mégis zavart, hogy az a valaki, akit a világon a legjobban szeretek, hogyan képes a hétköznapiokban olyan érzéketlenül viselkedni, a verseiben pedig olyan elementáris dolgokat leírni szerelemről, szenvedésről, halálról. Bántott ez a kettősség, s hogy én a magam részéről nem tudom kiegészíteni a rólunk megfestett képet. Ezt szeretném. Mármost hogy ezt most ön tegye meg helyettem.

– Áhá, szóval itt van a kutya elásva! – jöttem lázba én is, elcsodálkozva, miért merülök egyre mélyebbre ebben a hajmeresztő beszélgetésben. – Legyek az ön hiúságának anonim krónikása...

– Szó sincs erről. Tény, hogy meg akarom találni a békém, s lehet, hogy azt csak akkor érhetem el, ha valaki elmondja, megfogalmazza az én gondolataimat, érzéseimet is. De sokkal fontosabb ennél, hogy a volt férjem előkerüljön. S ahhoz ez a regény az utolsó szalmaszál, amin keresztül levegőt vehetek. – Nagy barna szeme könnybe lábadt, és könnyein keresztül gyümölcsfáimra pillantott, mint egy hollywoodi jelenetben. Hiába volt kissé patetikus a látvány, tudtam, hogy komolyan, szíve mélyéig szenved.

Megéreztem azt a benne szunnyadó női erőt, amivel a férfiakat két vállra fekteti. Amivel a Költőt az ujjá köré csavarhatta annak idején. Amitől régi korokban magányos kalandorok lótték föbe magukat

a hajnali erdőben, vagy tangóharmonikával kezükben elégték külvárosok büzlött sikátoraiban. De azt is, hogy a lelke mélyén még mindig egy reszkető kisgyerek, akinek nagyon nagy bátorságra és sok szenvedésre volt szüksége ahhoz, hogy idáig elvergődjön, verandám padjáig, az ő hihetetlen kérésével. És hogy fél. De nem csak úgy valamitől, hanem egész életével fél, retteg. Talán azért, mert kételkedik abban, hogy egyáltalán van-e története. Különbejáratú. Ami csak az övé. Amiből kiderül, amiből ő maga is tisztán láthatja, hogy ki is valójában, és mennyit ér. Bevallom, ez volt az a pillanat, amikor győzött. Már mint amikor beadtam a derekam. Ettől függetlenül kértem némi gondolkodási időt. Mondtam, hagyja itt a táskáját, és jöjjön vissza egy hét múlva a válaszóért.

Mintha maga is meglepődött volna ezen. A beszélgetés vége felé talán azt gondolta, hogy páros lábbal fogom kirúgni őt a rögeszméjével együtt, de mégse tettem. Sőt, reményt adtam, egy hétnyi reményt. Hála csillogott nagy barna szemében, amikor a kertkapuban elköszöntünk egymástól. Ma is emlékszem aprócska keze finom érintésére, mintha csak egy sebzett kismadarat csúsztatam volna öreg tenyerembe.

Sietve csuktam be magam mögött a kaput, már alig vártam, hogy kinyissam a táskát.

*

Az első fölbuzdulást szorongás követte. Szinte lépésről lépésre nőtt bennem, s mire hintaszékembe visszaültem, már újra agyrémnek tartottam az egészet. Egy ostoba művészfilm olcsó jelenetében éreztem magam. Idegesített, hogy mégis érdekel, vajon mit rejt a táska. Percekig csak meredten néztem.

Hosszú éveim során szinte mindig csak mások életét éltem, amelyek közül nem volt mind hiábavaló. A legtöbbször persze üresfejű hírességek, a pillanat kiskirályainak botrányos vagy épp szentimentális történeteiben kellett könyékig vájkálnom, amit undorral tettem, de nagyon jól lehetett keresni vele. Csak amikor már volt pénzem, akkor engedhettem meg magamnak, hogy igényesebb munkákba is belefogjak. Azonban most, életem alkonyán, amikor végre magamra is koncentrálnék, és elmerülhettem volna gyümölcsfákkal védett és feleségem halála óta egyre sűrűsödő csöndem világában, hogy passzióimnak hódolhassak, emlékeim közt bóklászhatok, hogy megírjam végre a saját történetemet is – jött ez az

asszony, és alaposan fölkapart mindent. Bosszús voltam. És nemcsak ezért, hanem azért is, mert még mindig a sporttáskát bambultam, mint aki nem hisz a szemének. Ma is hallom a cipzár kellemetlen hangját, mintha valaki magnóra vette volna, és időnként lejátszaná a fejemben, napról napra hangosabban. Valami akkor dőlt el végleg. Hogy micsoda? Azóta töprengök ezen. Egy biztos, hogy a saját történetem füstbe ment, amikor bizonytalan mozdulattal széthúztam a táska cipzárját. Mintha Pandora szelencéjét nyitottam volna. Izgatott lettem, talán soha nem tapasztalt izgatottság lett úrrá rajtam. Mert nemcsak egy újabb titok megfektetésének csalóka mámora bódított el, hanem a lehetőség tudata is, hogy ebből a rendhagyó nyersanyagból talán följuthatok a csúcra, mielőtt sírba tesznek. Hírnévben és pénzben nem szűkölködtem, de a Mű..., a Nagy Fogás eddig még mindig elkerült. Bizonyára azért is, mert a könnyebbik utat választottam. El kellett tartani a családomat. Aztán az idő haladtával bele is törődtem ebbe, s úgy éreztem, a tehetségem sem szól többről. De amikor csak tehettem, mint Hemingway halászta, úgy hajóztam mások életében, mintha a magaméban tenném, azzal a szent és fáradhatatlan hittel, hogy előbb-utóbb horgomra akad, és sikerül kifogni a Nagy Halat, a Nagy Dobást, amellyel megállhatok végre, s nyugodt szívvel nézhetek a tükörben magammal farkasszemet. Nem beszélve arról, hogy sorstársnak láttam a Költő feleségét. Amiért én könyvek garmadájjával, ő a lelkével fizetett: nem vett részt a saját életében, illetve nem sejtette, melyik az övé, ezért egyiknek sem tudta tartósan odaadni magát. Csak amíg én folyton előre menekültem lapról lapra, az ő élete folyamatos kihátrálás volt. Igen, ma már nem titkolom, szerettem volna ennek a nagy szemű asszonynak visszaadni a történetét. Hogy békére leljen. Hogy ne szégyellje magát, és ne gyötrődjön tovább abban a hitben, hogy ő a sorsának pusztán elszenvédője, de alakítója nem lehet sohasem. S rajta keresztül persze kíváncsi lettem a Költőre is, aki egyik napról a másikra eltűnt, ki tudja, merre jár. Vajon milyen verseket írt? Mi égette, hajtotta, üzte? Hogyan szerette ezt a varázsos asszonyt? Mi készítette arra, hogy föl-szívódjon a nagyvilágban?

A táskából apránként szedegettem ölembe a tárgyakat. Mindegyiknél elidőztem, forgattam, tapogattam őket, mintha már a pusztá érintésüktől is vártam volna valamit. Kézzel írt, e-mailből kinyomtatott, sms-ekből kijegyzetelt levelezés; naplók; családi fotók; videokazetták „Esküvő”, „Lányunk első fellépése”,

„Irodalmi est”, „Interjú” stb. felirattal; a Költő verseskötvényei, füzetekben, fecniken maradt följegyzései, gondolatfutamai. Megpróbáltam csoportosítani őket, s fölfedezni valamilyen időrendet. Elhatároztam, hogy először a Nő történetéhez kezdek hozzá, ezért akaratlanul is beleolvastam az egyik levelébe:

„Hát ma sem sikerül betartanom, hogy ne zaklasalak. Nem fogom ezt a játékot sűrűn játszani, de most szükségem van rá. Te ismeresz engem a legjobban, és még mindig tőled várom a megoldásokat olyan kérdésekben, melyekhez az érzelmek eltitkolt mélységeit kell felkutatni. Lehet, hogy tévedek, és téged ezek a dolgok már nem érdekelnek, de amikor elkezdtük, épp az hozott össze minket végérvényesen, hogy regényeket olvastattál velem. Emlékszel? Egy széthajtogatott gyufaskatulya papírjára írtad fel az írók neveit és műveik címét. Még a Rézkilincsből. S két hétre rá én mind el is olvastam. Akkor még te is hittél abban, hogy ez megoldás az ember lelki válságaira. Én úgy érzem, hogy te ettől eltávolodtál, s már nem hallod az én segélykiáltásomat. A kapcsolatunk elején minden bajomra más-más könyvcímet adtál meg, mint az orvos, aki a diagnózis megállapítását követően receptet ír. És én valóban hittem azokban a történetekben, a szereplőkben, az érzelmek mindenhatóságában. Megadták nekem azt, amire épp szükségem volt. Azok a szereplők, akik a maguk hiányosságaival és szenvedéseivel válnak csak igazán teljes emberré és szerethetővé. Azután jött a valós nyomorúság. A lecke, az életért való küzdelem, és közben elfelejtettük, hogyan is játszának el mi magunkat a színpadon. Neked megmaradt az eszköz a kezében, te továbbra is élted írói életed, de én egyedül maradtam egy hatalmas ürrel a lelkemben, és már nem segített sem regény, se vers. Többször hagytak pácban a történetek, és nemegyszer térdre rogytam. Minden emberben működik az önvédelmi reflex. Bennem nem. Tegnap este rájöttem, hogy amikor tragédiáról hallok, legyen az a rádióban egy közlekedési baleset vagy a rokonságban egy összetört szív, nekem mindig a világ végét jelenti. Mintha lenne a lelkem, lenne a tragédia, és közte semmi, semmi páncél, semmi védőréteg. Mintha kislánként tiltakozva sírnék tehetetlenül. Mint amikor gyerekkoromban anyámat akartam kimenteni apám ütései elől, de soha nem jártam sikerrel. És nem hallotta vagy nem akarta meghallani a jajveszékeltésem senki. Úgy érzem magam sokszor, mintha nem is ebben a világ-

ban léteznék. Mintha hatévesen befejeződött volna az életem. Talán vissza kellene mennem az időben megkeresni azt a valakit, aki akkor voltam. Emlékszel arra az álomra, amikor egy templomban kislánként sírok, s én vagyok önmagam édesanyja is? Lehet, hogy egy hipnózis segítene rajtam. Mintha mindenhol ezt a kislányt keresném. Úgy érzem, a valóság egyre távolabb sodor magamtól, a megoldástól. Ezért szeretném sokszor megteremteni magam köré a valótlan szereplőkkel teli saját életem. Általad akartam megismerni ezt az időutazást, hogy le tudjak számolni mindazzal, ami kínoz. De nem tudtál megtanítani rá, hogyan kell csinálni. És már eldönthetetlen, hogy én voltam-e rossz tanítvány, vagy te voltál rossz tanár. Sokáig azt hittem, tiszteletre és szeretetre méltó anyag leszek a szobrász keze között. Azt hittem, modell leszek a festő műtermében. Azt hittem, múzsa leszek a költő életében. Azt hittem, megteremtesz majd a papíron, olyannak, amilyen valójában vagyok. Olyan törekenynek, gyönyörűnek, amilyennek a szemedben láttam magam még a kezdet kezdetén. Azt hittem, mi leszünk a tökéletes pár: te megírod, amit én megélek, én megélem, amit te írsz. De úgy éreztem, hogy mindaz, amit teszek, az semmi, de legalábbis egyre kevesebb. Mindent már csak csináltam, mert csinálnom kellett. És kötelességből, fájdalomból és megint kötelességből állt az élet. Nekünk nem szabadott volna hagyni, megengedni ezt. Én sosem jelentettem, csak túl későn, neked a világot, te nekem pedig túl korán.”

Hazudnék, ha tagadnám, hogy ez a találomra kiválasztott levél hidegen hagyott. Az első megragadott látcső volt, amellyel egy darabig már elláthattam ebben a szerelemben. Elég volt ahhoz, hogy végleges döntést hozzak. Váratlan, gyönyörű látogatóm érkezéséig egy szanszkrit mesét olvastam verandám háborítatlan nyugalmában, s ekkor elmerengtem azon, hogy az isteneknek mennyire hasonló történeteik, gondolataik vannak, mint nekünk. Eljátszottam a gondolattal, vajon az istenek írják-e minket, mert akkor valóban a maguk hasonlatosságára teremtettek bennünket – avagy mi írjuk őket, s akkor a saját esendőségünkre gyógyír, ha kudarcaink és szenvedésünk az ő költött kudarcaik és szenvedésük is egyben. Rendeztettem, pakolgattam tovább a tárgyakat, s észre se vettem, hogy rám alkonyult. Azt még kevésbé, hogy lassacskán elbóbiskoltam. Álomba ringatott a szürkület, mint öreg halászt a tenger.

ÁGH ISTVÁN
Second hand

*Már nemcsak nyugati bolhapiacon találni
olyan különleges holmit, mint a Rómában
vásárolt tweedzakóm, melyet úgy hordtam
a déli tavaszban, mint egy mediterrán futballista,
sorra nyíltak itthon is az üzletek, szinte a rendszer
változását kifejezve, divat lett a használt
ruha, a mellékutcában s a lakótelepi alagsorban
megbújó second hand boltokból, jól jött
a szegényeknek, míg az européer értelmiségiek
fennhangon élvezték a különleges szabású, eredeti
szövetet, csak a falusiak húzódoztak, mint mindig,
szégyellték volna a mások rongyát viselni.*

*Ami nyugaton divatjamúlt, az nálunk divattá
vált néhány év múlva bizonyos rétegekben,
míg a kétoldalt sliccelt zakó helyett amott már a
középen metszett fazont hordják, itt az egysoros, kétgombos,
hosszított derekút viseli a magyar, odaát már
a rövid, háromgombos, kispalléros, bővített
derekúban jelenik meg az angol átlagember,
a jótékonysági akcióban egyszer a flotta is részt vett,
a kontinentális ország boltjait elárasztották a sötétkék
posztó, vastag tengerészköpenyek, utazhattunk már!,
de aki abban ment ki Nyugatra, előbb látszott
rongy idegennek, mint szánandó koldusnak,
s nyomban vendégmunkásnak érezhette magát.*

*Később megjelentek a brit lobogós kirakatok
a sugárutakon és a bulvárokon, mintha valami
kirendeltséget jelölnének a ruhák közé feszített zászlók,
a turkálók avított naftalinszagát errefelé feledtette
a luxusáruházak szolid parfümillata, intim világítása,
s a túlkoros kiszolgálókat az elegáns szőke hölgyek,
így alakult észrevétlen az ideiglenesség állandósággá,
olyan hamísítatlanul birodalmi angol lett az egész,
hirdetvén a világcégek nevét a márkájuk jegyében,
jelölvén a szállítás napját, melyet minden héten
várni lehet, mint a lottóhúzást, a totómeccsek végét,
mikor a textíliák tapintásától beteljesülnek a vágyak.*

*Mi, keletiek, hálásak vagyunk ezért a Nyugatnak,
hol lehetne ilyen olcsón, akár kilóra vásárolni?
legföljebb a kínai piacon a formátlan és vacak
portékát, itt a divatos szabászat stílusa lengi át
a konfekciót, s kár lenne arra gondolni, hogy megint
mások érdeke szerint esik meg a jótett velünk,
s aki az öltözködésünket megszabja, így méri hozzá
érdemeinkhez is, s mikor a saját elhasznált
ruháiba öltöztet egy országot, s a lakosság külsejét
az ő kifinomult ízléséhez változtatja, mely a jómódú
lakosságtól süllyed a szegény polgáron át a koldusig,
s oda avul, kopik, rongyosodik, rohad ugyanaz a kabát.*

*Ki gondol közben a választott kelme történetére,
hogy kicsoda, aki alig viselten megunta, vagy
ellopták valakitől, vagy túladtak rajta, mint
a halott múltjával mérgezett viselhetetlen kelléken?,
hiszen a szekrény minden nyitására fölsikolt az ajtó,
mert az asszony az urának árnyékára rémül,
s ahogy a vándorló lélek megtalálja rajtunk
teste öltözetét, hát a naftalin nemcsak a molyok
ellen, a képzelődés semlegesítésére is szolgál,
akár a szobafestés, mikor beköltözés előtt az elődök
szellemét kitakarítják, akképp a viseletből is, hogy
csak a fazon maradjon, a szín, az anyag és a márka.*

„Elefánt voltam, jámbor és szegény”

PÉNTEK IMRE
1932. március

Az egyik utolsó békeév emlékére, a Pesti Napló képes műmelléklete alapján, amelyben még felcsillant az oly annyira hiányzó Magyar Világ.

*A genfi leszerelési komédia folytatódik:
a Litvinov-bankett pezsgőjével hódít,
(emléksziünk, a szovjet pezsgő kiváló márka,
ittuk, bár negyven súlyos év volt az ára...),
itt hallgatja a köszöntőt, szemmel láthatóan figyel
a török külügyminiszter, Tefvik Rusdi bej,
s Luncsarszkij lekönyökölve hallgat,
tán siratja az elvesztett hatalmat,
hisz véget ért népbiztossága
(Sztálinnak nem tetszik a régi, lenini gárda),
ki tudja, mire gondolhatott
a leendő spanyol nagykövet, egy év múlva halott...
Az Intim képeken feltűnik Benes, a csehszlovák kombinátor,
egy banketten beszél, láthatóan bátor,
oldalán Miss Wolley, amerikai delegátussal,
akinek szemmel láthatóan tetszik, amit hall...
De mi történik Pesten, ezen a vészterhes tavaszon,
fővárosunkban idill és nyugalom:
a Múzeumkertben langy áram melegíti a levegőt,
gyerekkocsikban napoznak a bágadt csecsemők,
kiknek legszebb korát a háború árnyékolja be,
melynek itt csapdos máris előszele...
Kishajók ringanak az újpesti kikötőben,
abban a reményben, lesz utasuk bőven.
A mozikban pedig Magda Schneider hódít,
ki a terhes valóságnál sokkal valószínűbb,
s aki csak láthathatja, boldog,
a Téves kapcsolás megdőnt minden rekordot.
Lewin Miksa ötvenéves, nem cserélne senkivel,
a Corvin Áruház igazi világsiker,
portréja, mint egy pénzügyi hirdetés:
„Személyem garancia, megtérül a befektetés.”
Nehezen tavaszodik, zúzmarás még pár gally,
a jeges Duna fölött sirályok csapata szárnyal.
Am a filmoperett-műfaj új csúcsokra tör,
Ábrahám Pál Boldog szívekje mindent elsöpör,
de máris nyomában a Sanghaj expressz,
ki tudja, ki lesz a nyertes és a vesztes?
A genfi tárgyalásnak korántsincs vége,
csak egy hiányzik a világban: a béke.
Két magyar karikaturista rajzai aratnak sikert,
s csodák csodája: mindenki szívesen áll modellt,*

az orosz Radek, a német tábornok, Epp
 szemmel láthatóan elégedett.
 Mosolyog a jenki Gibson, Motta svájci elnök:
 már nem volt hiába, hogy eljött...
 A nevüket jegyezzük fel: Dezső és Kelen,
 elégtételt szereztek nekünk a genfi szigeten.
 S nem maradhatnak el a képek a régi békeidőkből:
 a nosztalgia láttukra feltör...
 1907-et irtak a kalendáriumban,
 mikor Ferenc József Veszprémbe ért nyomban,
 hintójából kiszállva sietősen
 a nagy hadgyakorlatra kíváncsi éppen.
 Aztán Tisza Istvánról egy bájos sorozat:
 a geszti kastélyban vendégeket fogad,
 majd úrlovas a zsuki versenypályán,
 könnyelműségéért megfizet majd drágán.
 De ismét nagy a tét, Németország elnököt választ,
 ki húti le a pártoskodó lázat?
 Egymásnak feszülnek szenvedélyes hittel:
 Hindenburg ismét győz? Vagy elnök lesz Hitler?
 Ám drámai képekbe egy kis üzlet oltva,
 a Rákóczi úton nyílt Neumann László boltja,
 magyar divatkelmék, vászonárúk, selymek
 kínálata várja, aki hozzájuk elmegy.
 Kikapcsolódásként jöhet a komoly művészet:
 meg kell, hogy hatódjál, ha nézed a képet,
 Zádor István kezében nem remeg az ecset,
 ahogy Márkus Emila portréját festi meg.
 S egy szép magyar ünnep: virágvasárnap,
 a címlapra jó témát találnak,
 fehér népviseletben lányok, asszonyok,
 templomból jövet, hol mind megáldozott.
 S egy másik fotó: húsvét Budaörsön,
 ahova a kőkereszthez ezernyi ember eljön.
 A domboldalon férfiak levett kalappal,
 kiket a pap igaz szóval vigasztal,
 festői csoport, asszonyok, gyermekek
 ülnek meg itt ezt a szép ünnepet.
 Elbűvölőek a mezőgazdasági kiállítás „állatszépségei”,
 az első díjat mindegyik megérdemli.
 A rackajuh, a szürkemarha s a mangalica –
 akkor még nem volt velük semmi galiba...
 Egy kis nemzetközi zsáner ide is jutott:
 az Angol Bank éppen „vágja” a kamatot,
 a tőzsde alkuszai telefonhoz rohannak –
 mégis szép ez a hozadékos banknap...
 A háború javában folyik Sanghaj körül,
 ám a japán császár pártja győzelmének örül...

*A Mammy-turbán Londonból idáig hódít,
hirdetve: a divat teremti a sikert, a valódit.
A Royal Apolló a Varsói Bállal csábít a nézőtérre,
ahova egyszerre háromszáz ember fér be...
Prohászka Ottokár Szent István szobrát avatja,
feltűnő jelenség magabiztos alakja.
(Fontosnak tartják egynémely mai gyávák,
hogy emlékét folyvást meggyalázzák...)
S feltűnik ismét a békeidők nosztalgiája:
báró Bánffy 1906-ban Szegedet vizitálja,
a belvárosban, hol választói kísérik:
ez a látogatás mandátumot ér itt.
Magyar és osztrák miniszterek a Burgban kvaterkáznak,
vagy éppen Pesten látogatják az Országházat...
Andrássy még tényező, Apponyi még fiatal:
a Monarchia működésében nincs zavar...
S mennyi szép jelenet a világégés előtt:
Ferenc József Veszprémben tölti az időt,
megtekintve a hadgyakorlatot,
s talán épp azt mondta: Elégedett fagyok...
A vasútállomás előtt hintójáról épp lelép,
neki ez ebben a korban is – mint látni – semmiség.
Gróf Tisza István a parlamentet bővíti,
nemcsak az ülésterem, a karzat is teli.
Kiss József ötvenéves írói jubileuma
előtt tiszteleg a Tudományos Akadémia.
Escher Károly felvétele megejtőn adja át
az olvasóknak a Húsvét áhítatát.
A brazil kávé Pestet is lázba hozta,
tömegek tódulnak a kávépavilonba,
a miniszterelnök úr – nézni is élvezet –
miként kóstolgatja a fekete levest...
Az első magyar világfilm: Piri mindent tud,
máris telt házakkal fut,
a közönség kedvencei: Kabos és Dayka Margit,
filmvásznon adják a nyilvános mozi-partit...
Az egyik oldalon karmesterek dirigálnak,
a másikon: Brentwoodba indul két angol század.
S jeleskedik az ismert édesség-formula:
új üzemet avat a magyar Meinel Gyula.
A hónapot méltóan zárja
a Rafael-festmény: Krisztus feltámadása.*

MEZEY KATALIN
Ami felvitte a hegyre

Eröss Zsolt emlékére

*szakállát a jég benőtte
lábát jeges hó befödte
a szelet mellére vette
nappal, holddal berendezve
az eget a hátán vitte
mi lenne ha megpihenne
ha egy percre elernyedne
mintha térdre ereszkedne
a hóba belefeküdne*

*egyetlenegy pillanatra
az álom beborította
nem figyelt a jégpatakra
ami útját keresztezte
s minden ami segítette
ami felvitte a hegyre
az most húzta le a mélybe
le a jeges sötétségbe*

*megindult a hegy alatta
nincs amibe kapaszkodna
levetik a sziklafalak
le a csontos hegyoldalak
olyan érintetlen állnak
mint akik semmit se várnak
sem mire sem emlékeznek
róla tudomást se vesznek*

*állnak még sokezer évig
nyújtózkodnak fel az égig
nyújtóznak az Isten felé
aki őket elrendelé*

CZIGÁNY GYÖRGY
Szép magyar liliom

Sanzonok Gárdonyi emlékére

*Kék Dunán mereng az ég
Fénypalástban messzeség
Áradjon kegyelme ránk
Érted könyörgünk hazánk
„Szűz Szent Margit esedezzel
Nemzetünkért az Istennél
Szép magyar liliom!”*

*Tulipán ég verőfényben
Duna-parti nyárfaág
Kőárnyékban hófehéren
Hajladozó gyöngyvirág
Vékony zengésű harang szól
Lelkes lányok hangjai
Zengnek-bongnak a kolostor
Ünneplő harangjai
Vörös téglá fehér márvány
Templom áll a szigeten
Klastromában kis királylány
Jézusnak él kegyesen*

*Köszönöm – sugja – köszönöm
Nap villan át felhőn kövön
Szívdobbanás volt – hova lett?
Felhőnél tűnékenyebb
Virág szirmánál hervadóbb
Szellők veszejtik el a szót
Szívdobbanás egy pillanat
Nem áll a szív meg csak halad
Margit hangja már másvilág
Emléke romon nőtt virág
Nap villan felhőn át kövön
Szellő susogja: köszönöm*

*Csak titkunk marad meg
Magunk elenyészünk
Nyíltunk hervadásra*

*A szívünket azért
Rejtette el Isten
Hogy senki se lássa*

Hervadásunk hála

Emlékezet

Mintha tudnák a tárgyak.
 Fölösleges a levegő,
 már nem kell lélegezni.
 Soha más nem volt, csak
 épp ez: a nap, az óra.
 Jelentésüket elvetik
 a szavak. Szabadon lengve
 szólnak, miképp a harangok.
 Mintha köpeny-méhükben
 dajkált magzatuk volna
 a csend. Születő szív, mely
 megzendül, megáll.
 Miért lett idegen a napsütéses
 nyár tekintete? Hol van a tiéd?
 Nélkülem dobog már a pillanatnyi,
 a leszakadt öröklét s minden
 kiáradt létezés. Hiszen enyém:
 hogyan lehet hát, hogy mégse,
 mégse emlékezem reá?

„elvált levélen lebeg a világ”

CSONTOS JÁNOS

Krakkói szonettek

*Vesztettél, nyertél annyi pört,
 az élet csúful meggyötört,
 tudod már, hol és merre állnak
 jelzőfái a sorv-halálnak,
 milyen az elmúlás-előleg,
 s ha a kéregre fagyöngy nőhet,
 tűréshatárod leste meg
 mindig-kíváncsi Istened,
 s mint a dúsnak, ki nem fukar
 örömtermő munkáival,
 csodáit részben visszaadta,
 nem hagyott végképpen magadra,
 és most itt vagy, vad inda-ág:
 ketten vagytok egy társaság.*

*

*Ne gondoldj tényleg semmi rosszra:
 tapsol, ujjong a népes Grodzka,
 kétoldalt könnyesarcú népek,
 nem zöldek, csak piros-fehérek,
 fehér-pirosak: lengyelek;
 lelked macskakőn hentereg,
 lócitromokat kerülgetve,
 szíved elcsorog csapra ütve,
 megérthető, hogy nyugtalan, ki
 a megtestesült dva-bratanki
 homályosult századok óta,
 Wawelt nyaldos a Kossuth-nóta,
 Viva Poleszka és Éljen Magyar –
 térj napirendre jó hamar...*

*

*Emlékezeted mélyre ás:
 ez volt az Első Utazás
 azok közül, mi számított,
 Amore volt az ősi sokk,
 oldaladon lebbent a Drága,
 titok-termések ős virága,
 diktatúra volt és ígéret,
 mely a szívbe billogot éget,
 tökély és nosztalgia-ágyás,
 nap mint nap megváltásra várás,
 mámor és elragadtatás
 (emlékezeted mélyre ás):
 vágatsz, mint régi rím, mint vad ló
 s folyó-tükrödben fürdik Krakkó...*

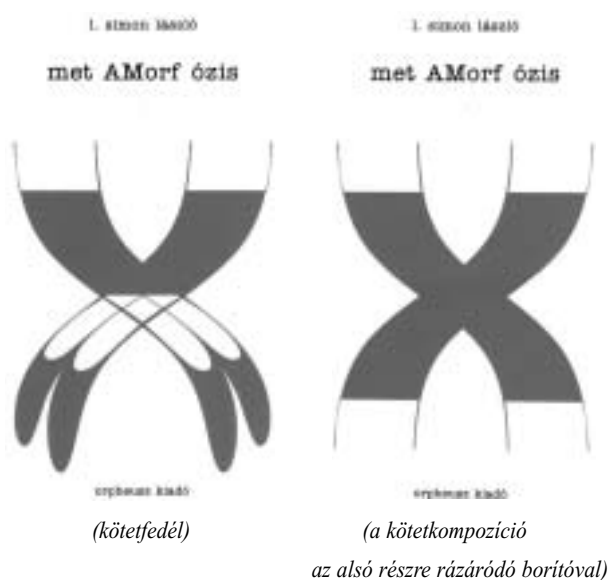
KELEMEN ERZSÉBET
Lettrista vizuális kompozíció

**L. Simon László *met AMorf ózis*
 című kötetéről**

A francia lettrizmus formabontó irányzatának mindmáig ható erejét, a klasszikus és aktuális tendenciák közötti folytonosságot jelzik a kortárs experimentális költészeti kezdeményezések, a betűkben rejlő képi, grafikai hatások erejét felmutató alkotói törekvések. L. Simon László a grafémák vizuális-esztétikai erejét megjelenítő költészet formagazdagságát, az ebben rejlő lehetőségeket egyedülálló alkotói intuícióval bontakoztatja ki a vizuális kompozícióiban, az egymáshoz szorosan kapcsolódó köteteiben.

Az *Egy paradigma lehetséges részlete* és az *ISBN 963 7596 26 7* című művészkönyvek¹ elképzeléseinek „a formaszorozatokban megvalósuló leágazásait mutatja” az újabb kötet, a folytatás.² Az 1993 és 1995 között készült lettrista és konkrét művekből való válogatás, a *met Amorf ózis* (2000) már külső, formai megjelenésében is olyan egyedi, a művész koncepciója által tizedmilliméteres pontossággal megszerkesztett műalkotás,³ amely adekvát módon demonstrálja a kötet címet: egy srégen megvágott envelope van a könyvön, amely a kemény fedél betűkompozícióját (ami a belív 43. oldalán fekete-fehér változatban tér vissza) „átírja”, s így maga a könyv fedele is példa lesz egy lehetséges metamorfózisra. Az átváltozás viszont itt nem egy papírra kimerevített mozzanat csupán, hanem a védőborító be-kihajtásával egy vizuálisan-taktilisen megtapasztalható történéssé válik. Ennek az interaktív folyamatnak az irányítója, a tér és idő dimenziójának mozgatója pedig maga a befogadó lesz.

A metamorfózis „grafikai és optikai mozzanata”⁴ a belív kompozícióinak sajátosságait is jelzi. A kötet egésze ugyanis a technikai medialis lehetőségait kihasználva olyan alkotásokat jelenít meg, amelyben „a nyelvi jel maga válik saját univerzumának valódi konkrétumává”.⁵

Ennek a sajátos tipográfiai megvalósulásnak, a grafémák különböző megtestesüléseinek bemutatására, elemzésére a *lettrista vizuális kompozíció* műfajjelölő címet választottam, ami bizonyos szempontból tautológiának tűnhet, hiszen a lettrista mű a vizuális költészet alfaja. Jelen esetben a „vizuális” jelző mégis helytálló. Nemcsak azért, mert Papp Tibor is így nevezi azokat a kompozíciókat, amelyekben a figuratív ábrákat és/vagy geometrikus alapelemeket az írott betű helyettesíti, hanem azért is, mert itt a graféma kilép saját keretei közül, s nem helyettesítő elem lesz, hanem önmaga válik egy végtelen paradigmasor megjelenítőjévé, s a sík betűi olyan dimenziókat nyitnak meg, amelyek már az absztrakt és a konstruktivista művészetek irányába mutatnak. Ez az intermedialitás a vizuális költészet egyik jellemző sajátossága ugyan, de a tőle eltérő művészeti ágakból való részesedés mértéke különböző. A lineáris olvasatot minden vizuális költemény felbontja, de a térbeli kiterjedés és kiteljesedés művenként változó. A *met Amorf ózis*ban a topologikus szerkesztési elv például már olyan domináns, hogy elégtelennek bizonyul az irodalomközpontú megközelítés: művészetkritikai szempontból kell értelmeznünk a művet, ahogy W. T. J. Mitchell is ajánlja. Ő a kép tiszta képiségét és a szó tiszta verbalitását egyaránt megkérdőjelezi, s a képet és a szöveget képszöveggé értelmezi, amely az

1 Szándékosan használom az *Egy paradigma lehetséges részlete* és az *ISBN 963 7596 26 7* kötetek műfaji behatárolásánál a többes számot (művészkönyvek), ugyanis architextuális kapcsolat van a két mű között: egyedi megvalósulása, a megszokottól eltérő könyvhasználati volta miatt az *Egy paradigmát* is művészkönyvnek tarthatjuk, akárcsak a *met Amorf ózis* borítójának technikai megvalósulását.

2 Vö. BOHÁR András, *Azok a bizonyos nyomok – Poétikák és világlátások*, Nap Kiadó, Dunaszerdahely, 2008, 56.

3 A kötet gerincére is pontosan simul az elvágott borító: az envelope „met AMo” szövegét törés nélkül folytatja a fedélgerinc írása: „rfózis”.

4 H. NAGY Péter, *Utószó = L. SIMON László, met AMorf ózis*, Orpheusz Kiadó, Budapest, 2000.

5 Uo.

ábrázolás heterogenitását is jelenti. A nyelv ugyanis mindig belép a képbe, még akkor is, ha „látszólag hiányzik belőle”, s ugyanígy „a diskurzusnak megfelelő vizuális reprezentációt sem kell importálni” (lásd: reprezentált tárgyak, helyek, metaforák, narratív látvány, tipográfia stb.).⁶

L. Simon László mindezt továbbfokozza, s a kötetben a szó verbalitása is felszámolja önmagát, hiszen a legkisebb eleme, a fonéma, ennek megtestesült változata, a graféma egy sajátos médiumköziségbe helyeződik. Ha pedig meghagyja a lexémát, vizuális játékkal átírja a konvencionális értelmét, megjelenését. Akárcsak a kötet cím esetében, amelynek már a vizuális tagolása feladat elé állítja a befogadót: hogyan kell értelmezni az egyetlen terminus három tagra bontását, a kis- és nagybetűkkel való alkotói játék premisszáit? Egyáltalán van-e a tagolásnak diszkurzív üzenete? Elindít-e valamilyen értelemképződési eseményt? A metamorfózis (gör. μετα-, meta-, változás és μορφή, morfé, forma) szó jelentése: átalakulás egyik formából a másikba, átváltozás, alakváltoztatás, formaváltoztatás, amelyet majd meg is figyelhetünk a könyv médiumába zárt betűtesteken. A költő azonban nem a görög összetétel szerint tagolja a lexémát, hanem új szóhatárt alakít ki.

A meta előtag helyett a „met” szótagot emeli ki, amelyet már nem érez a nyelvünk értelmes egységnek. A „met” elavult ige, eredetileg cselekvést vagy állapotot fejezett ki, s ebből erednek a ma is élő metsz, illetve metél, metélés, metélget származékok. A lexémával régi forrásmunkákban találkozhatunk. Például a *Müncheni codex*ben: „Kinek Péter fülét elmetette” (Ján, 18); „Ha te jog kezed meg gonoszbejtand tégedet, medd el (metd el) ötöt” (Mt, 6). A *Nádor-codex*ben: „Az ő kezét es (is) el hanná (hagyná) metni”. A *Bécsi codex*ben: „Elmetvén ő fejét”. Illetve ugyanitt találkozunk a ’metsz’ igealakal is (megmetszi, elmetszi), ami a tárgyalt lettrista kompozíció egyik jellemző alkotói sajátossága: konstruktív tipográfiai térkezeléssel a grafémákat „elmetszi”, technikailag megformálja a költő.

A második elem az amorf (gör. formátlan, alakatlan, torz) lexéma (itt szintagma). A kezdő hangjainak

verzálissal való jelölése a kötet egyik fő alkotását, a *version 1.0*-át emeli ki, az A-ból az M-be való változás történetét. Az utótag, az „ózis” (-osis) pedig főnévképző, azaz „metszés” általi alakváltozás, átváltozás történik az alkotófolyamat során.

L. Simon László a számítógépes programmal megalkotott betűkompozíciókat könyvformátumban jelenteti meg. „Egy lépés előre, egy pedig hátra, mondhatnánk, ha nem becsülénk kellően a szerzőnek a könyvhöz való rokonszenvesen makacs ragaszkodását” – írja Szombathy Bálint.⁷

Viszont ha ezt a „makacs ragaszkodását”, az *Egy paradigma lehetséges részletének* kötetalapú koordinátarendszerét vagy az *ISBN 963 7596 26 7* miniatűr művészkötetét nem ismernénk, akkor sem lenne egyhelyben toporgás ez az alkotói attitűd, nem lenne értelmetlen és funkció nélküli a számítógépes költszet „átkonvertálása” papíralapú művészetté. Egyrészt azért nem, mert a számítógépes költszetnél ez gyakori alkotói attitűd. Sőt még a számítógéppel generált költeményeknél is találkozunk ezzel az alkotói eljárással. Például Montrealban Jean A. Baudot *La machine à écrire (Az író gép)* címmel már 1964-ben megjelenteti az első, számítógépen generált verseskötetet. 1973-ban *Computer Poems* címmel napvilágot lát az első versantológia is Richard W. Bailey szerkesztésében (Protagonising Press, Michigan, USA). Raymond Queneau-nak a *Százezer-milliárd költemény (Cent mille milliards de poèmes)* című művének programját pedig 1975-ben mutatják be a brüsszeli „Euralia” nemzetközi kiállításon.⁸ Itt fordítva történik a befogadókhoz való eljutási mód. Ugyanis Queneau műve eredetileg könyvalakban látott napvilágot. A kötetének jobb oldalán egymás után következnek az alapszonettek, összesen tíz. A sorok között pedig elvágta a lapokat, így a szonettek ugyanazon sorai – egy-egy lap felhajtásával – egymással felcserélhetőké válnak. A művet a francia Oulipo-csoport vitte számítógépre. Jean-Pierre Balpe más műfajok generálá-

6 VARGA Tünde, *Képszövegek. W. J. Thomas Mitchell, Picture Theory = Történelem, kultúra, medialitás*, szerk. KULCSÁR SZABÓ Ernő – SZIRÁK Péter, Balassi, Budapest, 2003, 203, 208.

7 SZOMBATHY Bálint, *A tárgyasított mozdulat*, *Életünk* 2002/2., 137.

8 A kiállításon, ha a néző a számítógép klaviatúráján megnyomott egy gombot, akkor a sorokból véletlenszerűen összeállított szo-

netet nyomtatott ki számára a gép. Papp Tibor az 1980-as évek végén ugyancsak beprogramozta a Queneau-művet. Az alkotások csak a számítógép monitorján jelennek meg nála: azaz a programozott irodalom szellemében tiltja a kinyomtatást. A szonettek más-más színűek, így a véletlenszerűen összeállított új mű eredete is látható.

sával és lapalapú megjelentetésével foglalkozott: az egyik alkotásában 620 szerkezeti struktúrával, a számítógépbe betáplált több ezer szó variálásával mese-szövegek többmilliárd változatát hozta létre, s *1536 petits contes parfois tristes ou pervers* című könyvében ezekből véletlenszerűen válogatva 1536 „olykor szomorú, olykor perverz”⁹ rövid mesét tett közzé.

Papp Tibor, aki műveivel előkelő helyet foglal el a számítógépes irodalomban is, s akit Alexandre Gherban az új költészet úttörőjének nevez, azon ritka szerzők egyike, akinek munkásságában „egyenlő súllyal szerepelnek a papírra fektetett, az írott és a számítógépen kreált irodalmi művek”, s akinek korszakalkotó dinamikus költeményét elismeri minden „költészettörténelem” és minden számítógépes irodalmat taglaló írás, a költő az új médiummal, a számítógéppel generált költeményeit papíralapon ugyancsak elérhetővé teszi. Az első automatikus versgenerátort, a *Disztichon Alfát* 1994-ben vehették kézbe az olvasók. A kétezer-négyszáz szóból virtuálisan megalkotott disztichonok mágneses lemeze terjedelemben mintegy hatmilliárd verseskönyv anyagát rejt, és több millió évre lenne szükségünk az elolvasásukhoz. A generált versek kinyomtatására ugyan nincs lehetőség (erre vonatkozó parancsot a program nem tartalmaz), Papp Tibor „idéztként” mégis egy kötetnyit kiemelt mutatóba. A *Hinta-palinta* című dinamikus költeményéből pedig a *Hódotokat* teszi papírhordozón elérhetővé: *A Hinta-palinta szöveghordalékából 2000–2001* című kötetében ad ízelítőt a felező tizenkettesekből alkotott 16 soros generált versekből.

Tehát mind a nemzetközi, mind a hazai gyakorlatban találkozunk az új mediális eszközzel, a médiumok médiumával¹⁰ létrehozott művek papíralapon történő megjelenítésével.

Másrészt L. Simon Lászlónál azért nem egyhelyben toporgás a számítógépes programmal megalkotott mű könyvformátumban való megjelentetése, mert az alkotó-

folyamat során ő nem valamilyen részletet emel ki a műből, hanem önállóan kezeli, önállóvá is teszi azt.¹¹ Ezáltal nemcsak médiumváltás történik, hanem médiumok találkozása, ötvöződése, oszcillálása is, s ez magában rejt a jelentésárnyalatok módozatait, a médiumok egymásra hatásának, saját határaik elmozdulásának lehetőségeit. Hiszen ne felejtjük el: a papír mellett ugyan megjelent az új mediális jelhordozó hatalom, az új „üzenetközvetítő”, a számítógép, de az írás numerizálása és digitalizálása során valójában a papír szimulakrumát, a papír papírját alkottuk újra a számítógép képernyőjén, egy elektronikus közegben. S ha a papír teste nincs is jelen materiálisan, mégis „továbbra is megkísérti [...] a számítógép képernyőjét, és minden vitorlás vagy vásznas navigációt az interneten”. A papír normái, alakzatai – így a vonal, a bekezdés, a margók, az oldaltördelés stb. – ugyanis adottak a képernyő számára.¹²

L. Simon Lászlónál a számítógéppel létrehozott graféma az írás imitációjával, a lapalapú hordozóra való rögzítéssel, illetve egy másik technikai médium alkalmazásával, a könyvnyomtatással egy új medialisálódási folyamatba kerül bele, ami a graféma innovatív mediális-szemiotikai státusát hívja elő, s a tér és az idő kiterjesztésének is az új lehetőségeit teremti meg. *A met Amorf ózison*ál ugyanis az előző kötetekhez hasonlóan a lineáris olvasatot, a kronoszintaxist felváltja a toposzintaxis, s a művet saját térbeliségének létközegéből próbáljuk feltárni, megérteni. Ez más befogadói attitűdöt kíván. A térbeli költészet ugyanis semlegesíti a szöveg időbeliségét, alkalomadtán megfordíthatóvá is teszi azt, s topológiai kapcsolatokat létesít a nyelvi jelek elemei, a betűk, szótagok, szavak, mondatok között. S nem létezik sem nyelvtankönyv, sem szótár, amely „ezen elemek jele és jelöltje között pontos stabil kapcsolattal szolgálna”. Így egy térbeli költemény befogadója olyan átmeneti pozícióban találja magát, ami „a szöveg olvasója [...] és a kép értelmezője [...]” között jön létre. (A szöveg olvasója betűket talál, a kép értelmezője formák és színek két dimenzióban való elrendezésével

9 PETŐFI S. János, *A hipertextuális irodalom a personal computer elterjedt alkalmazásának korszakában*, <http://www.jgytf.u-szeged.hu/~vass/szemm082.htm>

10 A számítógépet Friedrich Kittler tartja minden médium médiumának. Lásd: Friedrich KITTLER, *Optikai médiumok*, Magyar Műhely – Ráció, Budapest, 2005, 245.

11 Első ilyen kísérlet a *vizUállásjelentés* című antológiában a *torz-ó*, az *X és Y* (a kötetben *XY* címmel, amely egyfajta nemi játék is, egy egymás felé hajló nő és egy férfi párosa), valamint a *met Amorf ózis* megjelentetése (vizUállásjelentés, szerk. L. SIMON László, Budapest, 1995, 67–71.). A képversantológia két olyan művet is őriz, amelyek máshol nem szerepelnek. A *befedik az arcom* című képversben a kiemelt, központi

szöveg a homlokra-testre írt cím hiányos mondatrészének alannal történő kiegészítése („befedik arcom a szavak). S valóban, a költő a dia-pozitív alakjára, az arcára tussal írja az egymástól elszigetelt szavakat, dominánsan a főneveket. A másik mű, a *cím nélkül* pedig az erő és gyengeség, a hatalom és kiszolgáltatottság kontrasztjára épül. A védtelenséget jelző, összeborzolt tollú, apró, gyenge madarat ökölben tartó kéz takarja a valószínűleg jelzős szintagma bővítményét: m[...]ás ököl. A vizualitás és a társadalmi tapasztalat, a rendszerváltás után is megmaradt kiszolgáltatottság segíti a hiányzó kommunikációs egység pótlását: mázsás ököl, ami nemcsak lejtani tud, de a szorongatása még kegyetlenebb (lásd: Uo., 73–75.).

12 KITTLER, *I. m.*, 387.

szembesül.¹³) Az ilyen konkrét szabályok szerint létrehozott mű már nem mutat be semmit, nem beszél valamiről, hanem vizuális, verbális és hangbeli elemeinek, a színnek, a szónak és a hangnak, mint *önmagára utaló jelnek* a megvalósítására törekszik.¹⁴ S közvetett korrelátumként is csak a szöveg, a betű szemlélése által létrejött esztétikai élményt lehet hozzárendelni. „De miért kellene kizárnunk az ilyen esztétikai élményt a szöveg lehetséges jelentései közül? Még akkor is, ha a jelentéstől mást várunk, mert máshoz vagyunk hozzászokva?” – jegyzi meg Petőfi S. János Timm Ulrichs egyik konkrét művét elemezve.

XY

A *met AMorf ózisban* az önmagát másként jelölő graféma megszűnteti az értelemképződés, az egyértelmű jelentésegész kialakításának nyelvi garanciáit, s a betűhöz kötődő esztétikai tapasztalat korábbi referenciális és konvencionális értelmezését is felfüggeszti. Új aspektusba kerül a betű, ezért egy állandó, folyamatosan elmozduló, „mögépillantó” látásra¹⁵ van szükségünk ahhoz, hogy feltárjuk ennek a történésnek a dimenzióit.

„...amikor ír az ember, nem írni lenne jó” – vallja Tolnai Ottó József Attilát idézve.¹⁶ Ezzel a prológussal a nemírás vágyát is az írással juttatja kifejezésre. S ahhoz, hogy megtapasztaljuk ezt a vágyat, írni kell. Ez nem más, mint az írás határainak, az ebből fakadó élménynek az átélése.¹⁷

13 Lásd: Cahiers Internationaux de Symbolisme = Francis EDELINE, *Le logo mandala*, Centre Interdisciplinaire d'Études Philosophiques de l'Université de Mons (Ciéphum), Belgique, 1984, 205. (Fordította: PAPP Nóra)

14 SZOMBATHY Bálint, *A konkrét költészet útjai II.*, Új Symposion, 147–148. számok melléklete, 2.

15 A „mögépillantó tekintet,” látás terminust Lénárt Tamás használja a transzcendens szubsztancia fogalomkörének megragadására, a Balázs Béla *Halálesztétika* című művét, az irodalmi tevékenységét vizsgáló tanulmányában. Lásd: LÉNÁRT Tamás, *Az életjelenségek képsorozatótól a film szelleméig. Képek Balázs Béla esztétikai írásaiban = Az olvasás rejtekútjai. Műfajiság, kulturális emlékezet és medialitás a 20. századi magyar irodalomtudományban*, szerk. BÓNUS Tibor – KULCSÁR-SZABÓ Zoltán – SIMON Attila, Ráció, Budapest, 2007, 103.

A *met AMorf ózisban* is a korlátok átlépésének alkotói igénye hozta létre a linearitást felbontó térbeliséget, a kváziszemantikai betűket és betűcsoportokat megjelenítő topologikus szerkesztési módot. A költő a *szeregett betűi, betűcsoportjai* közül válogatva torzitással (*torz-ó, W, X, Y2*), csavarással (*A, A2*), a felső ív nyújtásával (*H*), zsugorítással (*H2, 2H*), felfelé zsugorítással (*F*), tükrözéssel és a betűszélesség növelésével-csökkenésével (*4J*) stb. testesít meg néhányat. A metamorfózis során azonban a topológiai jellemzőket mutató betűk nem veszítik el a felismerésükhöz szükséges morfológiai tulajdonságaikat: könnyedén azonosíthatjuk, sőt értelmezhetjük is őket. Akárcsak a „Ó” betűt. Viszont Hajnal V. Csaba értékítélete ennél a betűleírásnál téves.¹⁸ A grafémát és a címet (*torz-ó*) erősen puritanizáló felszínes kritikája, saját műbírálatainak szövegét komolytalanná tevő párhuzama azért sem helytálló, mert a kötetcímben is jelenlévő nyelvi játék (*amorf ó*) leleménye folytatódik ebben a műben: *torz* és *torzó* is az Ó betű egyszerre! S ez a nyelvi játék grafikai-optikai elemként láthatóvá is válik: a művész töredékesen, hiányosan (*torzan*) és mégis teljesen, azaz a metamorfózis rögzített állapotaként, egy végleges alakzatként jeleníti meg a betűtestet. A hiány így válik teljessé, a töredék tökéletessé.

torz-ó

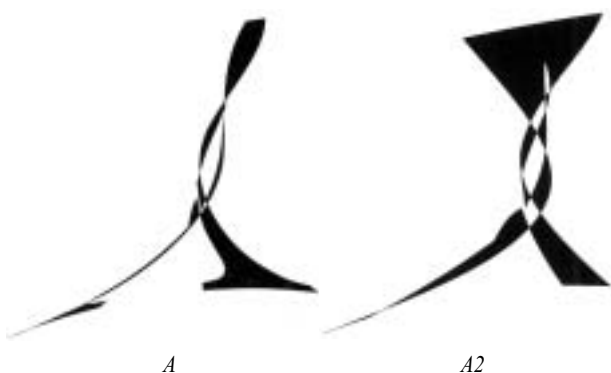
16 TOLNAI Ottó, *Érzelmes tolvajok*, Új Symposion 1965/1.

17 Lásd: DÁNÉL Mónika, *Symposion a Hallgatás asztala körül. Kép és szöveg megnyitói terei az Új Symposionban = Kép – írás – művészet. Tanulmányok a 19-20. századi magyar képzőművészet és irodalom kapcsolatáról*, szerk. KÉKESI Zoltán – PETERNÁK Miklós, Ráció, Budapest, 2006, 26.

18 „[...] a betű mint kiindulási pont lényegtelenülé válik, tulajdonképpen csak segít a képződmények címadásában: néhány kép eredete csak ennek segítségével dekódolható. Leszámítva a *torz-ó* címet, mely a hozzá tartozó képpel együtt még a Füles gyerekrovatának képrejtvényeként is gyenge volna.” HAJNAL V. Csaba: *Dimenziókapuk. L. Simon László: met Amorf ózis, Az Irodalom Viszavág, 2000/2.* www.inaplo.hu/_inlog/log-szerzo/hajnal_v_csaba.html

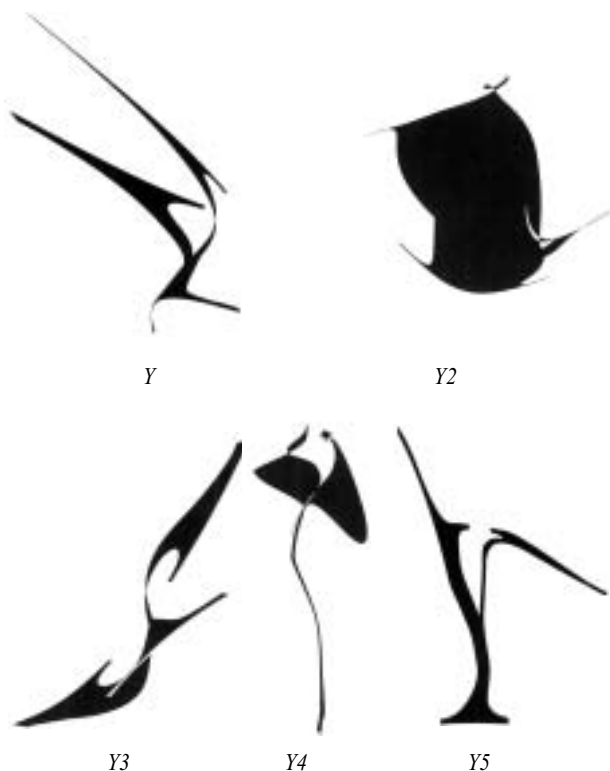
Ha a művek szemlélése során a morfológiai tulajdonságukat megőrző betűk mellett netalántán mégsem boldogulnánk egyes grafémák beazonosításával, akkor az alkotói jelzés útbaigazít: a kötet bal oldalán a költő jelzi a helyes olvasatot.

Erre példaként említhetnénk az „A” és „X” grafémát. A kötet leglírikusabb betűje az „A” alakváltozatai, amelyet viszont nehezen lehet megkülönböztetni az XY mű „X” tagjától: a két graféma elemei annyira egymásba íródnak, hogy félreolvashatjuk őket, pedig itt mindkét esetben valóságosan a nagy A betű torzításásáról van szó!

A betűk és az olvashatóság tehát nem magától értetődően kapcsolódnak össze. Erre Dánél Mónika is felhívta már a figyelmet az Új Symposion 27 évfolyamának áttekintése, elemzése során. *Tolnai W* című művében találkozhatunk a következő állítással: „A BETŰK EGY PILLANATRA OLVASHATÓK”, aztán átváltoznak valami mássá, és a betű és az olvashatóság már nem egyértelműen kapcsolódik össze. Tolnainál a W betű metamorfózisai a betű materialitását, a kép médiumát hozzák előtérbe, mégpedig Dánél szerint a filmképét.¹⁹

Akárcsak L. Simon László kötetében. A leggyakrabban bemutatott betűje az Y. Az öt alakváltozat egy átváltozás történéseit mutatja be, s a metamorfózis során narratív viszonyok teremődnek a kétdimenziós Y-ok között. (A dimenzióváltást, a térbeli kiterjedés lehetőségét már ez a metamorfózis is magában hordja, de majd csak az „A” graféma átváltozás-történetében mutatja be a költő a háromdimenziós megvalósulást.) A narratív viszony az önmagát másként megismétlő graféma performativitásából ered: a változás során jön létre az a sajátos diszkurzív aktus, amely poétikai impulzusokat tár fel az esztétikai tapasztalat során.

A beazonosíthatóság, az olvashatóság más problémakört is felvet. A XVIII. századi gondolkodókat sokat foglalkoztatta az ún. Molyneux-probléma, amely olyan észlelőt tételez fel, aki az egyik érzékelés nyelvét nem ismeri. Locke egy példával szemlélteti ezt a problémát: egy vakon született ember tapintással különböztette meg a tárgyakat (például a hasábot a gömbtől). Egy napon a vak visszanyeri a látását. A kérdés: mielőtt megtapintaná a hasábot és a gömböt, meg tudná-e különböztetni őket? A kérdésre nemleges választ adtak.

A *met Amorj ózis* esetében a kérdést a következő módon tehetjük fel: ha csak a metamorfizált grafémát (grafémasort) látná először a befogadó, s nem ismerné az írás „tapintásával” létrehozott betűtest konvencionálisan elfogadott formáját, mert például az ő anyanyelvéből hiányozna az illető jegy, s akkor látná először a konvencionálisan jelölt magyar ábécét, be tudná-e azonosítani a két elemet? Nyilvánvalóan nem. Tehát a térbeli tapasztalat, az írás egyéni élménye ebben az esetben is szükséges a dekódoláshoz. A térbeli tapasztalataink így segítik a vizuális megértést és fordítva. Festők képein is sokszor ezért működik együtt a tapintás és a látás.²⁰

¹⁹ Uo., 41.

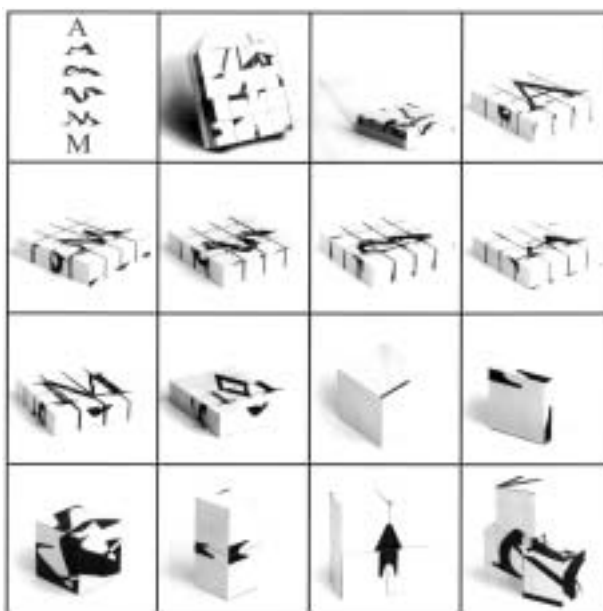
²⁰ Lásd például Chardinak a *Buborékfuvó fiú* című alkotását (1739), amelyben a látás tapintásként van jelen, vagy más esetekben teljesen a tapintásba ágyazódott. Apokrif történetek szerint ennek

szemléltetésére festett Chardin az ujjaira. CRAY, Jonathan, *A megfigyelő módszerei. Látás és modernitás a 19. században*, szerk. PLÉH Csaba, ford. LUKÁCS Ágnes, Osiris, Budapest, 1999, 80–82.

S bár a konkrét művekhez általában nem lehet értelmet rendelni, ez a különös metamorfózis mégis az állandónak vélt változékonyságát reprezentálja, s ontológiai problémákat, létkérdéseket is megfogalmazhat a szemlélőben. Nemcsak a „meddig jel a jel”, „milyen mélységig van jelen a nyelv önmagában” (Bodor Béla) kérdéseit, vagy a jelölők egymásutániságának, a beszélő távollétében funkcionáló írásnak az érzéseket, a gondolatokat,

magát a létet megjelenítő erőtlenségét vagy erősségét, de az individuum meghatározottságát, léte helyezettségét, változékonyságát is felveti. Isidore Isou szerint „az emberi szellemben nincs semmi, ami ne volna betű, vagy ne válhatna azzá”. Hasonló ez a felvetés ahhoz az újplatonista elgondoláshoz, amely szerint a szó nemcsak hang, nemcsak eszme, hanem *logosz prophorikosz*, azaz kifejezett gondolat. Szellemi valóságként pedig a gondolatnak önmagában véve nincs semmi köze a testhez, mégis testet kell öltenie szóban és hangban, érzékelhetővé kell válnia, hogy közölhető legyen.²¹ A *met Amorf ózis* ezt az érzékelhetőséget a nyelv különböző vonásainak alkalmazásával, a nyelvi elemek eltávolításával, vizuális jegyekkel éri el. Az emberi lélek morális jó vagy rossz irányba való változásának tükörképeiként is szemlélhetjük tehát a betűkompozíciókat, akár csak az ábécé indító grafémájának metamorfózison átesett változatait. A kötet címadó fejezetében ugyanis az „A”-nak az „M”-be való átváltozása (lásd: *version 1.0*) 4×4 kirakós kockával is megjelenítődik (*version 3.0*).²²

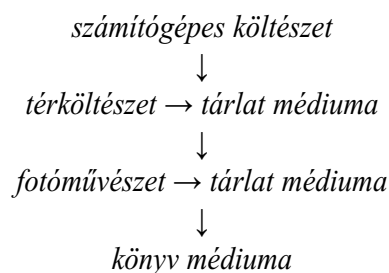
A háromdimenziós, térbeli hatást viszont a Hapák Péter-fotók természetesen csak kétdimenziós formában közvetíthetik. A *version 1.0*-nek a számítógépes animációs változata, a *version 2.0* alcímű alkotás ugyancsak nem kerülhetett bele a kötetbe.

met Amorf ózis (version 1.0; version 3.0)

A számítógépes programmal megkomponált betű átlépi saját határait, s testet ölt, térbeli kiterjedést vesz fel a kocka felülete által, ami egy tárlat médiumának lehetőségét is magában hordja, majd egy újabb mediális közegbe kerül a fényképezőgép lencsésén keresztül, a fotó médiuma pedig az exponálással a művet a térből a síkba helyezi, s ez ismét egy kiállítás aktusát rejti magában, majd a könyv médiumában válik a mű az olvasó számára

ismét elérhetővé. A folyamatot (a médiumok fúzióját) a következő ábrával lehet szemléltetni:

A folyamatot az összjáték végső artikulációjából, a záró aktusból is vissza lehet vezetni a kezdőpontra, a számítógépes programmal megalkotott első műre. A nyitó mű pedig úgy íródik át az egyik médiumból a másikba, hogy megőrzi a mediális érintettség egyes sajátosságait (például a fotó őrzi a háromdimenziós térköltszet sajátosságát, annak illúzióját kelti, vagy a könyv lapon a térbeli kiterjedés lenyomatával, az objektnek a fotó médiumába való beíródásával, képi reprezentációjával is találkozunk), valamint az A–M graféma epizódja egy-egy megvalósulási alakzattá válik (számítógépes költemény, térköltemény, egy tárlat médiumában megjelenő mű stb.), illetve a számítógéptől a könyv médiumáig való eljutással egy önálló műtörténetté is fejlődik.

21 NYÍRI Tamás, *A filozófiai gondolkodás fejlődése*, Szent István Társulat, Budapest, 1991, 113.

22 A művet a párizsi Magyar Műhely alapításának 50. évfordulója alkalmából a Petőfi Irodalmi Múzeumban is kiállították. A tárlatot

2012. május 10. és október 28. között lehetett megtekinteni. Lásd a műtárgyválogatás prospektusát: *Betűk kockajátéka. A párizsi Magyar Műhely öt évteze*, szerk. SÜLYOK Bernadett és SÍPOS László, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2012, 31.

A lettrizmus műfaji-szerkezeti struktúrája tehát meghatározza az alkotás és a befogadás mechanizmusait, a médiumok közötti dialogicitás pedig egy olyan intermediális hálózatot teremt, amelyben egy képzőművész alkotását besorolhatjuk a vizuális költemények irodalmi kategóriájába is, ugyanakkor egy költő alkotása is lehet csupán képzőművészeti fogalommal körülírható mű. Szkárosi Endre ezért is óvja az irodalom- és művészetkritikai gyakorlatot attól az „elvieken nehezen védhető munkamegosztási” szemlélettől, amely aszerint értékeli a művet, hogy alkotóját melyik művészetkritikai terület tartja nyilván.²³

A *met Amorf ózis* a művészetek közötti átjárhatóságot prezentálja: a felismert betűk hangélménnyé konvertálódhatnak a befogadóban, viszont a képpé vált graféma már kevésbé szólaltatható meg, elszakad eredeti funkciójától, és a képzőművészet esztétikai para-

2B²⁴

digmaival, a tér és az idő koordinátáival írható körül. Valamint etikai paraméterekkel. Mert ebben a szemlélésben önnön változásainkra is rábukkanhatunk.

„A művészet metamorfózis: a föld-festék, a kő, az agyag átváltoztatása, ha nem is arannyá, de talán valami még fontosabbá” – írja Lajta Gábor.²⁵ Ez az alakváltozás történik L. Simon László kötetében is. Nem arannyá, de sokkal többé: lélekké válik a holt betű.

23 „Cage esetében ez ahhoz vezetne, hogy a mezosztichonok zene-művek; Schwitters viszont egyáltalán nem volt zenész: őt még leginkább a művészettörténet tartja számon, az *Ursonatét* azonban nehéz volna akár csak képversnek tekinteni is”. SZKÁROSI Endre, *Mi az, hogy avantgárd. Írások az avantgárd hagyománytörténetéből*, Magyar Műhely Kiadó, Budapest, 2006, 69.

24 A költő a 2B metamorfózisából egy nagyméretű, kb 1,5x1,5 méteres kék-fekete suba- és szőnyegtervet is készített.

25 LAJTA Gábor, *Az átjárható világok köztes tere: a művész műterme*, 2010. március, <http://artportal.sigmanet.hu>

L. SIMON LÁSZLÓ

Bevásárlás

*Két sín közé szorulva
tolom a kocsit a végtelen polcok mentén;
zacskós gyerekek,
tartósított életkezdemények,
elősütött ábrándok,
félkész valóság
a lejárt szavatosságú vágyak mögé rejtve.
Szép, napos, nyári vasárnap este.*

Sütemény

*Végy pár kimagozott férfit,
szemük árkat töltsd fel édes sziruppal,
nézd végig, ahogy kiizzadják magukból az emlékeiket,
s hagyd őket kinlódni a ragadós tésztában,
a forró sütőben,
és a vasárnapi vendégek fénylő fogai közt!*

Desszert

*Színezett álmok a befőttesüvegben,
habosított műszörme, mázas üvegszem.
Vállamban platinagolyó a régi ütések nyoma,
ajándék, édes desszert: ebéd után az utolsó vacsora.*

IANCU LAURA

Holdjárás

Úgy szeretném, ha láthatnád
 a Holdat most velem,
 s amint ezt írom, már értem is,
 miért hagyta el százszorszép
 öröklétedet a zúzmarás kínokért, Istenem!
 Tökéletesnek találtad
 betegen, holtan is,
 lám, kipróbáltad,
 milyen jó ülni a Duna-parton
 Krisztus után kétezerben,
 vendégnek lenni saját ünnepségeden,
 találkozni a szerelemmel.
 Harminchárom esztendő
 látogatásnak sok, ígéretnek kevés,
 itt kell lenned most is, még
 látom, lábnyomodon a gerlék

örülten marakodnak –
 ki tudja, miért, mind ott akarnak
 tavaszt ülni, ahol megfordultál.
 Folyvást búcsúzol,
 minden úton, minden nap
 kicseréled a holdat napra,
 apát fiára, anyát lányára,
 holott tudod, tudod,
 micsoda szakadék, micsoda sötétség,
 ha nem is örökre,
 de csak meggyalázza azt, amit az ég
 egynek, igaznak s szépnek talált.
 30 négyzetméteres otthonomba kéreti magát
 a Hold. Nem tudom, miért,
 utolsó csepp fénye is idefolyt.
 Úgy szeretném, ha te is látnád: hazaért.

Szőkevény

Mégis van átok, Istenem,
 vastag kabátban jár,
 arca maga a félelem
 és egyidős velem.
 A másik neve: virrasztás,
 s én nem tudtam, ó, megbocsáss,
 nem találtam idegennek.
 Szerelemmel jött, mint akit azért küldtek,
 hogy Jó napot! kívánjon egy nyomorult embernek.
 S tudod, mi van még, Istenem?
 Tiszta vétek, szeplőtelen:
 öröklétről álmodó halál.
 Bocsásd menekülésem!
 Hozzád indultam én,
 hozzád, egyenesen.

Este a faluban (7)

*Áruld el, Uram,
miféle ima fonja egymásba ujjaim?
Késő télen tapaszt így a hólé,
s a szomjas föld üregein
gyalogos utat tör a tavasznak.
Áruld el, mi ebben olyan gyönyörű,
és jársz-e még arra, ahol a jajszó
előfutára az imának?*

*Hát tagadhatom, hogy vádollok?
Magam sem értem, miféle jogon,
de afféle szókkal, mint a százados:
Uram! Nem vagyok méltó!
Nincs hajlékom.
Vetettél, s ím nincs, amit arass.
Sötét van már húsztendeje.
Villámló látomás inkább,
látogatás a Sion-hegyre,
ha haza gondolok,
oda, ahol az új ruhába öltöztetett szülőföld
megcirógat és ölbe kap,
fiává fogad még egyszer és minden nap,
s Te azon nevensz, hogy számolni
ma is oláhul számolok.*

*S valóban,
belém verték mindenüket,
az életet s a hit helyett:
félelmüket.*

*Ki fésüli a hajadat?
Épp ilyennek képzeltek.
Mégfizetted a napszámosnak
a letarolt eget?
Belátok hozzád, és már azt hiszem,
világom egy veled.
Csak a székesegyház tornya,
mint a Duna holtága
megelőz, és jelent rólam.
Ígaz a szava, jó Uram?*

*Emlékszel még nyolcvanötötre?
Búzavirágból fontam koszorút
fakult töviskoronád helyére,
s midőn letéptem fejedről,
csalással vertek kezemre.
Nyár vége volt. Vihar után.
De azt már csak Te tudhatod,
miért jajszó minden imám.*

„virág volt ez a vers, almavirág”

JÁNOSI ZOLTÁN
Szomorú Macondo

Iancu Laura: Szeretföld

Az egyedüllét szélörvényében

Ahogy arra a könyv valamennyi olvasója jól emlékezhet, Macondót, García Marquez képzeletbeli városát a *Száz év magány* című regényben a szomorú vész: a hangyák támadása és az özönvízszerű eső ellenére is létezésének szinte teljes száz évében az életöröm, a megismerésvágy, az élet nyüzsgő és áradó szeretetének hangzóne verte föl, a periféria végtelen magányából a világ közepévé válás hitének tudata. A perem feltörekvésének világvárost jósoló közérzete élt csaknem minden egyes valamirevaló lakosában. Ám Közép-Európa nem Latin-Amerika, annál jóval bonyolultabb, fájóbb, történelmi mélységei is élesebben látszanak és sebeznek. Szeretföld szívé, Gorzafalva települést, Iancu Laura regényének félig valóságos, félig képzeletbeli központját a csángók lakta tájon már nem is a magány, hanem a magárahagyottság tehetetlen, körben forgó szele járja át. Közepében az akarat folytonos hullásának és letérésének képe él. Az izolált egyedüllét levegője olyan otthonosan lakik benne, s a bezártság hatása olyan erős a település láthatatlan, de várnál erősebb egyedüllétének falai között, hogy belőle csupán felfelé, az ég irányába nyílhat menekvés. Az élethelyzet megváltoztatásának zálogát ennek az égi kapcsolatnak a megteremtése (avagy újjáalkotása) adja. A második világháború után, már-már végszükségben ezért dönti el a falu népe, hogy ezt az egykor vagy talán soha nem volt kapcsolatot az Isten birodalmával végre megteremti, illetve helyreállítja. Ezért épít a közösség – óriási, összehangolt és egyetlen nagyszabású vállalkozásaként – (az Árpád-kor csaknem egy évezreddel azelőtt még hatékony eljárását utánozva) templomot, amely viszont – akár Kőmíves Kelemen építménye – időről időre összeomlik a második világháború utáni évtized gyötrelmes próbálkozásaiban. Akárcsak a falubeli lelkek és a folytonosan rájuk omló történelem. Pedig Macondo és Gorzafalva közös alaphelyzetben állnak az írói ábrázolások centrumában: a világperemre szorított lét állapotában, ahová (s mindkét geográfiai helyszínre) a menekülés révén jutottak az első városalapítók. A Buendiák ősei a gyilkosság, a bűn, a csángóké az

ismert történelmi okok miatt, de azóta is a bennük égő, eleven büntudatban. Akár miniatűr formában Mészöly Miklós felejthetetlen novellájának, *A jelentés öt egeréről* című írásnak az egerei, hogy e menekülés révén otthon teremtsenek, ahol a létezés biztonsága, a jövő ígérete, az ezután születő generációk élete méltó módon és (az emberi világban) az adott kor civilizációjának színvonalán biztosítható.

De az *Egerek és emberek* sorsa, mint az többek között Steinbeck óta világosabban köztudott, noha sok hasonló vonást hordozhat, valamiben mégiscsak darwini módon eltér. Amott (az egereknél) az ösztönök, az embereknel (még a Steinbecknél ábrázolt sérültebb elméjűnél is) a tudatosság rakja meg azt a fészket, amit viszont már szintén az egerek sorsára rontó, ösztönt és tudatot mészároló kiszámíthatatlansággal – akár egy leszakadó faldarab, akár egy leszakadt vagy elfelejtett országrész, gyanús nyelv, nemzet formájában – csap majd le a történelem.

A két világ (García Márquez és Iancu Laura) alkotói tudatában rejtőző alapvető különbségek elbeszélés-poétikai síkon a narrációs irány, a világkép, a szereplői cselekvések vonalaiban érhetők leginkább tetten, s míg Németh László *Égető Eszterében* (a csomorkányiak szellemiségében) főképp a kolumbiai várossal vont paralelizmusok (így a külső világban felismert tudás hazahozatalának szándéka) tűnnek szembe, az író elbeszélésében a hasonlóságok ellenére is a belülmaradás, az önkörben mozgás és a kontrasztok válnak nyilvánvalóvá. A külső világból elemi hatásként – mint a civilizáció termékét – a gorzafalviak szinte kizárólag a világháború öldöklő erejének megtapasztalását kapják. Az egybevetések főbb centrumában az a megállapítás áll, hogy Macondo nagy álma a világvárosi létről, a civilizációs felemelkedésről Iancu Laura regényében (ha kisebb igény-arányokban is) már a kezdetekben önmaga fonákjává, a képtelenség, a kiválás-esély hiányának az ösztönökbe is befészkelő szomorúságává válik, s onnan emelkedik később a mégis felcsillanó remény képévé.

A hajléktalan Isten

Ez a történet ugyanis a nyilvánvalóan rokon Szakállas Ábel és Uz Bence virágosabb, a derút is rendszeresen az olvasó elé sugaraztató történeteinel éppen annyival komorabb, mint amennyivel kijebb áll az anyanyelvi és kulturális gócpontoktól, tőlük

elhagyottabb s elhanyagoltabb területre esik, és amilyen mértékben a szűzsé történelmi idejére a csángó identitást érintő történelmi és embertani helyzet is egyre komorabb lett. Mintha Gyurka Rózsa arcvonásaira emlékeztetne minden regénybeli emberalaké: „Orcájára nem illett a derű...” S noha peremvidéken játszódik a mű, az olvasónak egyre beljebb hatolva a szövegben az az érzése támad, hogy a sorok között a teljesebb magyarság sorsprogressziója is olvasható.

Már a történet elemi koncepciójában megjelenik ez a jelentéstartalom, hiszen a falu lakói a jövőt biztosítani akaró történelmi kényszer szorításában építenek templomot a második világháború befejezése után. Akár a letelepedést választó magyarság jó száz évvel a honfoglalás után. A templom és a templomépítés szándéka a civilizációteremtés és a megmaradás közös jelképe, még ha archaikus övezetekből táplálkozik is a mű szereplőinek egyes ösztönzéseiben. „...a népet nem a háború utóregzései nyugtalanították – festi le Gorzafalva lakóinak lelki helyzetét a szerző. – Nem is kővárat, templomot épített. Hogy a templom Isten hajléka vagy sem, az jóformán az ember hitén múlik, de templomot nem is Istennek szokás építeni. A Szeretföldön élő emberek számára a templom valami olyasféle dolog, ami nélkül az emberek úgy tekintenek önmagukra, mint vadonban élőkre, akiket egyszer villám, máskor bomba csap agyon. Úgy hiszik, a templomot építő ember templomba kényszeríti a természet erőit, akit a szeretföldiek egyszerűen Istennek neveznek el. Így lesz a templom tükör. Olyan tükör, amelybe minden embernek, még a világtalanak is, bele kell pillantania. És az a tükör nem hazudik. Rendet tart. Még bíraskodik is. Az emberek tehát azon voltak, előbb Istennek legyen hajléka, aztán ki-ki toldozgathatja a maga vackát...”

Szeretföld lakói tehát azt cselekszik meg, amit eddig önvédelmi reflexeik és önbecsülésük védelmében elmulasztottak, ám a balladai törvények szerint – amelynek archaikus, kemény, történelem alatti világából e közösség csaknem képtelen kiszabadulni –, ez a templom napról napra, hétről hétre összeomlik, és sokáig még Szeretföld lakóinak az áldozata is hiábavaló. Ebben a szerző által direkt módon nem is sugalmazott tágasabb kontextusban pedig a magyarság teljesebb sorsa is látszik, amennyiben a Kómíves Kelemen-balladához a nemzeti irodalomtörténet odaállítja az alapokat generáló folklórműfaj mellé Ady közismert versének, *A szét-szóródás előttnek* a sorait is:

*Jöttünk rossz erkölccsel rossz helyre,
Volt útbanállók új útbanállóknak,
S míg úrfajtánk egymást s a népet falta,
Tunya álmainkat jég verte,
S még a templomot sem építettük föl.*

Az áthallások, az utóértelmezések e teljesebb nemzeti sorsra is rámutató allúziói mellett testközelen, véresen és komoran, ugyanakkor mégiscsak a moldvai magyarság sorshelyzetének írói – és költői – tudatosítása ez a mű, a nyelvi rétegektől a közelmúlt történelméig, a bizonytalan jövőképig, s az sem véletlen, hogy nagyon világos célzással a történelmi összetevőkre és az útkeresés esélyeire, a mű Domokos Pál Péternek, a moldvai magyarság legjobb ismerőjének, kutatójának és sorsáért aggódó tudósának van címezve.

A büntudat áramütései

Az egymásba kapcsolódó novellafüzérként is olvasható elbeszélés szorosán szervesülő, egyszerre szemléleti és poétikai-narratológiai rétegeit Iancu Laura elbeszélésében a ballada-rájátság, a háborús történetmesélés, a belülről ismert, belső tapasztalatokon nyugvó szociográfia-teremtő szövegalkítás (amelyek a nyelvtől, a viselettől, az ételektől a történelmi szituációk leírásáig, a lélekállapot, a tudatvilág festéséig terjednek ki), továbbá az önéletírás-futamok, a Márquez-ráutalások és a görög tragédiányomok üzenetei, valamint a poétikai megformálásnak a leírt gyötrelmeket is lírába hajlító képessége adják. A szomorú Macondo arca az ábrázolási technikának ezekből az elemeiből áll össze, ahol a Macondo szó természetesen csak kontraszt- és egyszersmind párhuzamképző metafora, hiszen a regénypoétika keretei és ketrecci között – és mindezek fogságában – a moldvai magyarság sorsa vergődik. Abban a történelmi szituációban, amelyben Gorzafalva a világ másik felén, az író leírásában így áll az özönvíz sújtotta Macondóval szemközt: „Olyan volt a falu, mintha frissiben söpört volna át rajta egy új, minden addiginál halálosabb ragály... Mintha halálos ágyán feküdne az első embertől az utolsóig mindenki.” Ami Éber Lázárnak a keresztény teremtményt értelmző bibliás tekintetében él, az néz vissza csaknem minden egyes falubeli ember tekintetéből: „...akárhova tekintett a világ elején az első emberpár, a halál nézett rájuk vissza...” S ezt a halálos árnyékot

ráadásul az egész műszövegben az emberek szemében égő, szinte karkai módon kifejezett, a pusztá lét miatti büntudat is tetézi. (Keleti Pál is ennek kontextusában figyelmezteti már kora gyermekkorában a főszereplő apátlan Pétert: „Hát van mit, fiam, megbocsátani, mert mindannyian bűnösök vagyunk...”)

Ebben a több helyen Tolnai Lajos *Sötét világánál* is sötétebb, Kodolányi János *Süllyedő világánál* is süllyedőbb emberi és történelmi közeget festő prózában a figurák arca is tökéletesen a komplexebb elbeszélés-atmoszférához van szabva. Mert ugyan milyen elvárása lehet a léttel szemben, és milyen önbecsüléssel bírhat az a nép, amely, idézve a regényből, ilyen belső tudattal rendelkezik önmagáról: „A nép a jogot nem ismerte, csak a törvényt, a törvényt s a parancsot, amely egyedül csak rá vonatkozott. Imádkozni is gyakorta azért imádkozott, hogy a népek szemet hunyjanak afelett, hogy a Teremtő, tévedésből-e vagy csak tréfából, de őket is bátorkodott megteremteni, és ha már így kellett annak lenni, efelől ugyan biza ők mit is tehetnek? Legfeljebb félreállnak, ha útban vannak... odébb mennek... át hegyen és vízen...” E felfogás alapján csaknem minden falubeli úgy viszonyult önnön életéhez, mint Furulyás Ádám, a kántor, akit így jellemez az író: „Amolyan aszkéta volt, élte az életét, mi mást tehetett volna. Birtokolni nemigen akarta. Úgy volt vele, neki az is jó, ha él, az is jó, ha nem él.” (Az már csak színezi az emberábrázolás képét, hogy az asszonyok és a gyerekek sorsa ebben a zárt kisvilágban még a háborút túlélte férfiakénál is sokszorosan rosszabb. „Szeretföldön az asszony az igavonó állatnál is kelendőbb munkaerő...”, illetve „...nálunk a faluban az emberek erőst isszák a bort, mikor részegek, verik az asszonyaikat, és az asszonyok sírnak!” – jellemzi éles analógiával s helyzetképpel a nősort a szerző.)

A könyvben – az alapgondolat textuális kiterjedéseként – rengeteg az utalás a falu lakóinak megnyilatkozásai révén Isten létének bizonyosságára, viszont a településnek a pártoló égi erőktől való elhagyottságára is. Akit ezért mind nagyobb akarattal kíván lehozni erre az istentelen földre a falu népe. S ebben az alapvonatkozásában, továbbá egyes történelmi párhuzamaiban is a könyv kauzális, analitikai és mentális íve egyenesen Kölcsey *Himnuszának* gondolati koncepcióját idézi meg. Ezt vetíti elő nyomtatékosan a bűnök miatt elveszett isteni támogatás és az ennek visszavételére irányuló vezeklések folyamának teljes, átfogó epikai, lírai és lélektani ábrázó-

lása. A szereplők tudatában állandóan ott izzó, Istenre utaló hiányérzet és a büntudat eleven kifejeződése ennek a világképnek, ezért hangzik fel gyakorta a falusi énekszóban is: „Siralmas ez világ nekünk, bűnösöknek, hogyha meggondoljuk napját életünknek...” Az Istennek nem a vigaszt nyújtó, hanem a büntető keze az, amit a falu minden lakosa, élete nagyobb részében érez, ez ívódik bele az öregek mondásai révén már a legifjabb lelkekbe is. A gyermek Magdolnáéba például, akinek „az emlékezetében egyedül az öregek mondásai maradtak meg, akik mindenre azt mondogatták: megver az Isten! Az Isten nem aluszik! Az Isten megfizet!”; vagyis általánossá vált a falu életében és történetében a tény: „...az emberek rettentően féltek Istentől.” (Ez az érzés kövesedett meg régről maradt egyetlen imájukban is. „Jól mondom-e, komasszony, valamikor elég volt félni z' Istentől! *Tűztől, víztől, minden nyavalyától mentsen meg z' Isten, de legfőképpen haragjától!* Ezt az egy imát ismertük, és ezt az egyet mondtuk.” Emiatt olyan hatalmas a gorzafalviakban a vágyódás abba korba, amikor „még Isten is értett az emberi szóból, s a világban rend vót”. Ezekből a tapasztalatokból válik csillapíthatatlanná a vonzódás Istenhez, a gyermekben például, aki így eszmél anyjához: „Mama! Én mért nem tudok az Isten nyelvén beszélni?” S a felnőttben, az anyában is, aki „akkor eszmélt rá arra, hogy neki soha senki nem beszélt értelmes szavakat az Istenről.”) A regényt átszövő és annak alaptartalmával paralel értelmi helyzetbe hozott biblikus és keresztény rituális, továbbá népi vallásos elemek (például a szereplők nevének egybejátszatása közismert bibliai történetek figuráival) szintén ennek a transzcendens kapaszkodókat kijelölő, a *Himnusz* koncepcióját újraalkotó összefüggésláncnak a kohézióját erősítik.

Arcokra írt templom

A regénybeli figurák Józsa Pétertől, a templomot megállítani akaró kőművestől s asszonyától, a háború után a vadonban bujdokló, hazatérni képtelen Keleti Jeremiástól s a faluban megkövezett feleségétől, Magdolnáétól, Furulyás Ádám kántortól a háború első napjaiban „porrá égett” Palika Minin át a gyerekkorában félholtra sanyargatott, koravén gyermektestében rekedt Ellátó Mihályig kivétel nélkül ennek a körbehatárolt, alásüllyedő, termékenységétől, bol-

dogságától, jövőképétől megfosztott településnek a teremtményei. Akárcik is ők, szegények vagy gazdagok, rajtuk van a bélyeg: a teremtésbeli torzulás, a lelki fényelhajlás. Tekintetükben az élet napos oldalától elzárt, árnyékok között felnőtt virágok fakósága tükröződik, arcuk vonásain a küszködő napok, évek, évtizedek sötét árkokat vonó jele, mozdulataikban pedig a lét felemelő csodáitól távoli botorkálás tétovasága a lépéseket, a testet és a lelket is felemészítő mindennapokban. A vallás, a templom magasba ragadó csodáira vágyás is ezért ekkora a szívükben és az akaratukban. Ez a jel van ráírva Józsa Péter arcára is, aki a közösségben feltámadt istenvágy megkerülhetetlen erejét, kényszerét a legvilágosabban fogalmazza meg környezetének: „Istent nem helyezhetjük leálló pályára, az ember ne vacakoljon a körülményekkel.” Az Istenhez közeledés vágya vezeti a részeges Izidor bácsi képzeletét is, aki így szól a fecskéket irigyen bámulva: „A fecskék – suttogta részegen Izidor –, a fecskék Isten madarai. Ahová fészket raknak, oda maga Isten megy vendégségbe.” S az Isten fényeiből kiesett, vigasztalan nyomorúság sorvasztja Éber Lázárt is, akinek „Négy gyermeke halt meg kereszteletlenül, s errefelé úgy tartják, a kereszteletlenek valahol az élet és a halál közt vannak, kísértetlényekké változtak, s háborgatják az élőket.” Ez a seb stigmatizálja Tálás Gyurit, aki egy annyira kemény téli napon hal meg, hogy számára még a sírnak való „föld sem akart megnyílni! Fagyos volt, egy álló napon égették a tüzet a sírhelyeken, hogy a gödrét ásni tudják...” S ettől a kereszttől roskadozik az öreg Mózsi, Tálás szomszédja is, aki nyomorában „még a halált is irigyelte Tálás Gyuritól. Minden szégyenérzet nélkül, szinte irigykedve hajtogatta: Milyen szép halált halt Tálás Gyuri! Akárha a Kisjézus jött volna érte... Karácsonykor!”

A gyermek jelenlétének súlya – és szemiotikai-jelképes szerepe – is e leárménykolt létezés folytonosan sajgó és a csontokra is Hiroshima-rajzolatokat ütő

nyomasztó ereje miatt nő nagyra Iancu Laura elbeszélésében. A gyermek mint a „futurum” örök szimbóluma e könyv számos lapjáról az olvasó szemhátáráig emeli, illetve vonszolja magát. Mert csak részben képviseli a reményt az ábrázolt társadalmi szerkezetben. Gyermeksége itt kifejezett jellegével a reménynek, azaz a jövőképnek a bizonytalanságát, már-már csupán kópia-létét, pseudo entitását is adja. Amely a gyereksorsokon át mintha nem is valódi társadalmi akaratként, hanem valamilyen antropológiai kényszerből vergődne át a napokon: a társadalmi történéseken s a természet labirintusain. Keresztül a történelem tüskés bokrain, erdejének fáin, sokkal veszélyesebb helyzetekben, mint Kányádi Sándor *Fától fáig* című versének lovakat őrző, eltévedt kisgyermeké. Nagy Zoltán Mihály regénycímét ide emelve, mintha a *Sátán fattya* lenne szinte valamennyi gyermek, nemcsak a főszereplő kisfiú a műben, annyi nélkülözést, szenvedést, hiányt rak rájuk a kezdetektől a regényvilág lelki centrumába vont eredendő bűn.

A főszereplő gyermek, Péter sorsába a szerző szinte egyenesen

„ne keress csókot, ez a ház kigyúl”

Krisztus mártíromságának elemeit kopírozza: „...csipkés bokrok közé bújjuk, hogy ha álom nehezedne a szemére, s a földre akarná nyomni, a tüskék szúrásától azon nyomban felébredjen. Teste a sok sebtől tarka-barka, akár a virágos rét. ...Akár egy térképet, úgy olvasta testét. Sebeiről egész addigi életét képes volt elbeszélni.” Már az alaptörténet (az egyik fő cselekményszál) a születés és gyermeklét társadalmi csodáját fokozza alá, fordítja fejtetőre azzal a kompozíciós mozdulattal, hogy az orosz katonától származó, nem akart, nem vágyott gyermek és édesanyja sorsát emeli a mesélés szálainak központjába. A gyereksorsok szenvedései már-már dickensi módon adnak képet az egész közösség folytonosan le- és visszatört jövődatáról. Szinte Móricz *Árvácskájának* képei élednek meg e gyötrelmek festésében. Az „Enni akarok! Éhes vagyok, Mama!” kiáltása visszatérő motívum a műben.

A betevő falatnak mint a jövőépítés elemi feltételének hiánya elképesztő változatossággal üt át konkrét megjelenítéseiben a könyv lapjain. A számos éhez, megvert, elhalt gyerek sorsát (a kis főhős Péteren kívül) szinte összegzésszerűen jeleníti meg a műben az égiekkel valamiféle titkos, felső- és túlviláglátó kapcsolatban álló Ellátó Mihály története. „Ellátó Mihályt csecsemőkorában elvetette a családja. Keresztszülei nevelték fel, akik a szegénység miatt saját gyermeküket nem is akarták maguknak – foglalja össze e szereplő lidércnyomásos gyermekkorát néhány mondatban a szerző. – Amikor rátaláltak, Ellátó Mihály már hosszú ideje nem evett, istállóban, kunyhók padlásán húzta meg magát. Télen mindannyiszor megfagyott, nem egyszer azt hitték, már halott. Egy alkalommal a temetését is előkészítették. (...) Teste az éhségtől összezsugorodott, harminchárom éves múlt, de alig látszott többnek egy hatéves gyermeknél.” A könyv gyermek főhőse, Péter is az éhség és kivertség áldozata: „mióta az eszét tudja, napi egy alkalommal evett, és csak nagy néha lakott jól. (...) Péter számára a három nyomorító bőjt nap pontosan olyan volt, mint az esztendő összes többi napja.” (S a felnőtteknél sem sokkal kisebb az éhezés és nélkülözés okozta deformációk ábrázolása: halála előtt például Tálás Gyuri az erdőben, egy földvájatban a „kikapart, meszes földdel táplálkozott. (...) Máskor a bükkfa rügyeit rágtá.” A falu lakosai számára a háború után, az ínségidőben elrendelt böjt már egyenesen a paradoxon csúcsaira futtatja a motívum regénybeli sorsát.)

A regényben megjelenített modell a gyermekek és felnőttek egyes élethelyzetén át a teljes csángó közösség alázatba, büntudatba és testi-lelki nyomorúságba torzított helyzetét mutatja fel. A perifériára szorultság, a társadalmon kívülség és a nyomor kifejezésében ehhez a modellhez a közelmúlt magyar irodalmában talán csak Bari Károly, Lakatos Menyhért, Choli Daróczi József, Balázs József cigányok életét, nyomorát, társadalmi megrekedtségét ábrázoló munkái és Iványi Gábor *Hajléktalanok* című riportkönyve hasonlíthatók.

A szöveg egyik legnagyobb gondolati traumája – s egyben a lehetséges jövőképe is –, hogy felismerve az igazságot, lemészárolja-e az erdőben nyolc éve bujdosó, rongyos katona, Keleti Jeremiás, feleségének az orosz katonától erőszakkal fogant fiát, a fattyút, a háború lélektani torzszülöttjét, a látható, kézzel fogható, megfojtható, lelőhető bűnjelet, aki

mint antropológiai modell, egyébként maga is végtelenül kitalált és szájalomra méltó. S mégis a megbékélés és a jövőkép szemléleti képlete lesz végül a műkonstrukcióban. A könyv filozófiai rétegének középpontjában álló vívódás az életre szavazással zárul. Keleti Jeremiás, gyilkos düheit legyőzve így szól önmagához: „Te nem lehetsz hős, hős csak a halott lehet! Az élő győztes! Vagy vesztes! De vigyázz, ha megölöd Pétert, egyik sem leszel! Gyilkos leszel. (...) És mondd, Keleti Jeremiás, valóban kiirtod a világból a háborút, ha elpusztítod Pétert? És ha a háború benned van? Minden tünete rajtad, mozdulataidban (...) minden pillanatban kész vagy ölni, mert téged életben hagytak! (...) Mert nem hitted, hogy nemcsak vértócsákkal, testcafatokkal, varjúkrákogással és mindenre tiszta vizet hullajtó viharral, tisztító széllel, hanem étellel is végződhet a háború...”

A nyelvben szikrázó mindenség

A mű nyelvi tengelyében a poétikus megformálás plasztikus szépségét az identitásmező finom, de határozott körberajzolásával a csángó, és részben az erdélyi folklór rengeteg motiváló eleme erősíti. Ennek felhajtó ereje révén ballada-, ráolvasás-, rituális és egyéb szöveg emlékek, népdalsorok, szakaszok, babona-praxisok, leírások és ezeket kísérő szövegdarabok, archaikus népi imák, néphittartalmak, népi vallásos és babonás látomások kavarnak fel a szövegben. Metatextuálisan mindezeket a *Körmives Kelemenné* ballada szerkezeti és gondolati menete fogja át és karakterezi. A referenciális alkotói irány és a tudatosító, elvontabb művészi modell, valamint a nyelvi kifejezés összhangja ily módon szerves és egységes. Az egész organikus rendszert sokrétűen fonják keresztül a csángó népnyelv és grammatika sokszoros ösztönzései, gondolati és szintagmatikai fordulatai, mint a figurák természetes kommunikációjának alakulatai. Közöttük ilyen nyelvi csodák, mint ez a mondat: „A nyáj, mint nagylángon felforralt aludtje, összesűrűsödött, s akár egy hatalmas vízcsepp, aláfolyt a hegyoldal...” Szép példája a folklórból sokszorosán merítő írói nyelvnek a férjét kereső Magdolnában megszólaló belső hang is, amely népdalidézetet csendít fel a regény befejezésekor. („*Föülről lefelé, folydogál egy patak, Sirva keres ingem, sirva én édesem...*”) Vagy az archaikus népi imádságrészlet, amely egy pénteki napon villan meg az

anyját kereső Péter fejében: „*Ma péntek van, aranyos szent péntek, Krisztus mene kínjára, kínján veszik esetje, hét mélséges sebe...*” Még a személynevek is (így Budai Magdolna, Józsa Anna, Keleti Jeremiás, Furulyás Ádám) gyakran a balladák hőseiére emlékeztetnek. Több más személynév – Palika Jakab, Cziko Demi, Ellátó Mihály – Kallós Zoltán csángó gyűjtéseinek adatközlőit idézi fel. (A regény népnyelvi és folklórösztöngéseinek gazdagsága külön nyelvészeti-stilisztikai tanulmányt igényelhetne.)

Regénytípológiai szempontból a szociografikus tartalom úgy határozható meg az alkotásban, hogy a bibliai modellek, a *Himnusz*-allúzió, a Márquez-átfénylések, a *Kőműves Kelemenné* szikrázó kópiája főbb gondolati vektoraiból egybeszótt, -szerkesztett fikcióban egy nagyon hatékony, szociografikus erőáram is működik, ami a hitelesség, az elevenség, a tapinthatóság vonásaival és Szeretföld eleven illatával tölti meg az elbeszélést. A geográfiai pontosság, a személynevek kimondásának nyers valóságige, a történetekben feszülő és testközeli ismeretekre valló hitelesség, a népnyelv, a népkultúra és a tárgyi dokumentáció valósága a mű befogadása folyamán egyre inkább belülről néző kamerát forgatnak körbe-körbe Iancu Laura tekintete és keze révén az olvasó fejében. Az elbeszélés műfaja ugyanakkor nyilvánvalóan több komplexumú (regény, elbeszélés, önéletírás, lírizált próza, vallomás, balladisztikusság ötvöződik benne), abban a hagyományos szociográfia csupán az egyik kompozíciós elvként kap szerepet. Hasonlóképpen, mint a tematika immanenciájából felfakadó, motiváló erejű, a személyes emlékekből kiáradó, Illyés egyes írásaira (*Kamaszkorom tündérszárnyán*), Tamási, Szabó Pál „tündérkedő” realizmusára emlékeztető szociográfia, amely a folytonos érzékelhetőség ellenére is el-elszakad a szülőföld szorosabb világától s problémáitól. Elvontabb, nemzeti síkra emelkedik, illetve a szülőföld szociografikus megjelenítését fikcionális prózasíkok intellektuális és egyetemesebb terébe emeli át.

Iancu Laura regénye – mint a peremről megszólaló és magáról s közösségéről hírt adó ember írói megnyilatkozása – az első lapjától kezdve szinkron törekvés tehát azzal a kortárs folyamattal, amelynek révén a volt primitív világ különböző sarkaiban feketék, sárgák, vörösek szólnak meg identitásuk, jelenlétük s feltörési vágyuk tudatosítása érdekében a világirodalomban. Az író nő rokonai továbbá azoknak az irodalmat létrehozó kisebbségeknek az alko-

tói is, például kanadai ukránok, észak-amerikai kínaiak, franciaajkú afrikaiak, akik láthatatlan vagy látható, kellemes vagy kellemetlen kisebbségiként a valamennyiükben közös vonást: a történelemben elsüllyeszteni kívánt antropológiai jelenlétüket akarják elbeszélni a világ olvasóinak. A moldvai csángó magyar periféria – mint közép-európai, elszánt, tragikus és az égi ragyogásba néző Macondo – így ugyanolyan értékű irodalmi hely, egyszersmind topográfiai tény és inspiráló világközeg, mint a berlini török negyedek, a Nagy-tavak melletti rezervátumok, az amerikai gettók vagy Európa városainak ázsiai, afrikai nemzetektől lakott részei, sőt a romák lakta európai szegénytelepek, ha bizonyos szempontokból mindegyiktől ágról szakadtabb, elhagyottabb népcsoportról van is szó.

A kőművesek fénye

És mégis: ez a kicsi föld, ez a miniatűr, fogyatkozó magyar nyelvű világ, ahol az élet és a halál folyik: Szeretföld a szeretett föld, a szerető föld – ahogyan a térségbeli folyó nevének konnotációs üzenete a hozzá való elemi érzelmi viszonyt is felsugározza. A mű befejezéseként a gyötrelmes aszályt feloldó, özönvízszerű eső pontosan a Macondót elpusztító, áradást hozó esőzés ellentéte: az új termékenység, az újjászületés ígét kezdi el ragozni a szövegüzenetben s a benne szereplő emberi fejekben. Szeretföld (a szeretet földje, a rajta élők számára a szent föld) lakosainak válaszát a Gorzafalvában mégiscsak megállított templommal a létre. Az elveszés, a szétszóródás felé vezető útról a kibotladozás reményét. Annak az útnak az esélyeit, amit a *Himnusz* modellje történelmi időket szintetizálva, összegzésszerűen rajzol fel, aminek járhatóságára Ady életműve is figyelmeztet – a szétszóródás ellenében –, s ami bejárható esély ma is Csángóföldön és Budapesten. Hátha megáll egyszer belül, a lelkekben, az önbecsülésben, a közös összefogás szépségében is, s nem omlik többé a templom annyi évszázaddal az első templom- és országalapítók után. Iancu Laura műve a belefoglalt magyar népballadával, a kőművesek kiáltásaival és Nagy László itt megidézett mondatával egyszerre ad erre biztatást, a Szeretföldről ide s az irodalomba érkezett, falat, templomot, országot megállítani akaró üzenetet:

„A megtartók jöjjenek, igen.”

KELEMEN LAJOS
Iancu Laurának

*Úgy kell a mítosz előtt meghajolni,
akár testvérednél,
mikor ajtót nyit:
egy időre osztozik a fészken veled –*

légy tisztelettel, annál inkább otthonias;

*én például csakis emberi pózokban,
testiesen képzelem Nauszikaát –
ki ő, hogy benne egy nép titka, vakmerése?
Itt minden üres völgyre jut egy ország?
A királylány természetesen szolgál,
kenyérszelettel kínál s borral,
behív a házba –
s kiderül az erő terhe, mitől is felszállópálya? –*

*egy forrásról beszél,
figyelve a hangulat röptére, és mezsgyéken át,
törékeny mese gyanánt a távolság
elárulja: melyik néppel néz össze
rokonian, semmit sem sikkasztva,
főlénye füstködében Európa? –*

vagy csak csángál tovább,

*méltóságot, mely méltó, de nem bújik el
a sors mögött: ki ad?*

*míg recseg-ropog
a maradék egész, úgy kell meghajolni
a mítosz előtt,
hogy a mondott hozsannában ne hüljön az emlék,
fűtse érzéki tapasztalat.*

FALUSI MÁRTON

Idegen arcod, akit nem ismersz

**Az archaikus minőség
és Sinka István költészete**

Bajosan tudunk a kultúráról, a kulturális jelenségek halmazáról többet állítani annál, hogy valamiképpen a „természetes” ellentétei, és hogy a hagyományban ismerhetők föl, a konformban, a szokásosban, de a felforgatás erejével szólítanak meg, a nonkonformmal, a szokatlannal. Azonban mindegyik fogalom, amelyekkel munkához látunk, kontúrtalanul áttetsző; hiszen gondoljuk meg: hol fordul elő a par excellence „természetes” a maga paradicsomi képzetében, és vajon hol történik a „hagyományos”, ha kívülről nincs semmi egyéb, mint a műveletlenség és a silányság (miközben a dilettáns és az életellenes is kialakítja hagyományos eltévelyedéseit)? Az antikvitás a kultúrával, melyen a hellén kultúrát értette, a barbarizmust állította szembe, vagyis a nem hellén kultúra mintáit. Ma már egyikőnk sem hiszi, hogy a nomád hordák kulturálatlanok lettek volna; ahogyan a konkvisztádorok és a Pilgrim Fathers bennszülöttei sem a bűnbeesés előtt éltek; a XX. század nyugati művészete pedig a primitivizmus átértékeléseként is felfogható. A természeti népeket nemcsak az antropológusok kutatták, hanem a művészek is, kultúrájukra nem sütötték többé az elmaradottság bélyegét; ellenkezőleg: a civilizált kultúrában elfeledett és elfojtott, mély tudati tartalmak hordozójaként tekintettek rá, hozzá az „archaikus” és a „naiv” magasztos eszméi társultak.

Amióta az emberiség kivált az állatvilágból, kultúrában él, s a világegyetemet művészién értelmezi; e művészi irányultság – mely mindvégig magán viseli a mágia kéznyomát – ősbibb, elevenebb, ösztönösebb, mint az, amit a dőre materialisták a „hétköznapi” és a „tudományos” gondolkodásmód dichotómiájával ragadnak meg. A tudományos gondolkodást, az innovációt a művészi alkotóerő, az invenció szülte; a hétköznapi gondolkodás nem más, mint ami az alkotó fantáziával fel nem ruházott, egyszerű embereknek a mágikus, a mitikus, a vallásos, a tudományos, a teoretikus szférájából lecsapódik. Huizinga, bár nyíltan nem vallja be, *A középkor alkonyában* folyton azon töpreng, hogy a kulturális minták határozták-e meg a hétköznapiakat – a viselkedést, az érintkezési formákat, az egyének és a

közösségek vágyait, szándékait, törekvéseit és várokozásait –, vagy a hétköznapi viszontagságok, a parancsoló szükségletek gyűrték-e maguk alá a kultúrát, az emberek természete vetült-e ki a kulturális gyakorlatra. Ebben a fénytörésben a természetes olyasmi, amely az emberi ösztönvilágból fakad, belülről, a kulturálist pedig a közösségtől kapjuk, kívülről. Az egyes ember a hétköznapi világában él, a közösség egésze viszont a művészi, a teremtő elmék hatása alatt. Mivel a művészi világmegélést a priorinak tartom, nem találok kézenfekvőbb választ annál, hogy a kulturális minták határozzák meg az emberek tudatát és érzelmeit, mindazt, ami fontos és jelentéktelen; kultúra nélkül ugyanis semmi sem mutatkozik meg, még az emberi természet sem; tömören megállapítva ugyanezt: a kulturális nélkül nem véteti észre magát a természetes.

De miért kezdek efféle körmönfont akadémikusokba, amikor Sinka István költészetéről kívánok szólni? Valahogy úgy szoktunk fogalmazni, hogy a magyar líra történetében Sinka ázott legmélyebbre a népi kultúra forrásvidékén, ő értette legjobban a folklór szimbólum- és motívumkincsét; nem lehajolt hozzá egy kecses, nyugati lejtésű hintóból – mint tette azt Kölcsey, Petőfi és Arany –, hanem fölemelkedett a sommás-barázdából, a született költő naiv és archaikus szemléletét érvényesítve. Sinka költői forradalma nem párosulhatott olyan romantikusan édesded, dicső politikai forradalommal, mint a XIX. század költőie – hiszen az „Akasszátok föl a királyokat!” követelés igazságkereső fényét elhomályosította a tény, hogy immár tényleg akasztottak, s nem csak királyokat –; a kasznárok, zsidó és németajkú bérlők, grófok ellen emelt „Vád” jogos haragot öntött szavakba, de mint társadalmi program ingoványos talajra hullt. Sinka érdeme abban áll, hogy egy „másik kultúrát” szólaltat meg verseiben. Annak körülírása, hogy ez a bizonyos „másik”, szokatlan kultúra miként viszonyul és arányul a hagyományosan megszokotthoz, zavarba ejtő kultúrfilozófiai kérdéseket hoz felszínre. Nevezhető-e „természetesnek”, horribile dictu „hétköznapi” az a népi gondolkodásmód, amit Sinka elsajátít? Elsajátít-e bármit egyáltalán, amit őelőtte senki sem, vagy inkább hozzáteszi a maga talentumát a hagyományos megközelítésekhez? Ma már jól ismerjük csodálatos népballadainkat: tud-e Sinka újat, eredetit, *többet* mutatni, mint azok – s ha igen, miben áll ez a novum –, vagy a folklór szempontjából epigonizmussal van dolgunk?

Mit jelent az új, az eredeti, a több, ami az archaikusból kinyerhető? Nem fűrt volna elég mélyre egy Balassi, egy Vörösmarty, egy Arany, egy Ady?

A XX. századi Európa azért fordul „vissza” a természeti népek (mint tette ezt Picasso, Gauguin vagy Henri Rousseau) és a civilizáción kívül, a társadalom alatt élő rétegek (így az Elbától keletre kialakult s csak nemrégiben felszabadult „második jobbágság”) kultúrája felé, mert megbomlik a felvilágosodásba és a pozitívizmusba vetett hite. A protestáns etika, a karteziánus észelvőség és az Adam Smith-i piacelvőség, a matematikai „egy” kizárólagossága, „az absztraktság nivelláló uralma” (ahogy Adorno és Horkheimer írják) életre hívta ugyan a szabad polgárt, úrrá tette, majd – rögvest eltorzulva, kifecmodva – szorgosorba taszította az industrializáció folyamatával. A polgárság mint eszme megbukott, mert nem a klasszikus polgári értékek, a „cogito ergo sum” megvalósítására tört, hanem az egyén alávetésére. Innen ered a művész és a nyárspolgár szembenállása, ez az unalomig díszített és oly sok hazug konnotációval kiszótt vándormotívum; sem a művész, sem a nyárspolgár nem válhat valódi polgárrá, mert az autonóm individuumot kiveti a közösség. Ily módon a művész elidegenedett, elvont és elfecsérelt tehetség, a nyárspolgár a betokosodott formák rabja; egyikük sem szabad, mindkettő kívülálló.

De miféle tudományfelfogás számúzta a kultúrából a művészt, és hogyan ment végbe ez a különös „létfelejtés” (ad notam Heidegger)? Még az európai romantika is abba a hiú ábrándba ringatta magát (Schelling fejtegette ezt nagy vehemenciával), hogy a művészet a tudomány mintaképe. Korábban a klasszicizmus tézisszerűen legitimálta a „varázstalanodó” tudományos gondolkodást, tanított és nevelt; a hős Robinson mint civilizátor lépett föl, és lelki üzletkönyvet vezetett a tabula rasa szigeten; Gulliver „lehetséges” világai a „létező” ellentmondásait nagyították fel. Később a romantika tervbe vette, hogy a kultúrában ellensúlyoz-

za a tudományos eldologiasodás tendenciáit, amikor is minden dolog csupán önmagára vonatkozik – de mindhiába. Naiv mítoszainak heroizmusa végső soron

a fennállót szilárdította meg (bár a romantikus „affér”, ahogy Rüdiger Safranski hívja, kiterjesztően is értelmezhető, úgy viszont könnyű elvéteni jellegadó eszmei vonásait, ezért azt szerencsétlennek tartom). A realista regény azzal próbálta leleplezni a felvilágosodás kudarcát, hogy az emberi természet eredendően gyarlónak ábrázolta, amely törekszik a jóra, de soha nem érheti el. A szimbolista líra teátrálisan síkra szállt a kultúrában egyeduralmát biztosító pozitívizmussal szemben: elutasítja annak nominalizmusát; érzékeltetve, hogy a fogalmak sohasem definiálhatók teljes körűen, ismereteink nem bővíthetők korlátlanul a szó pozitívista értelmében. Csakhogy Whitman végül az „amerikai álom” legitimistája lesz, költői énje az ipari társadalom haszonélvezőivel, tehát a diadalmaskodó pozitívizmussal lép oltár elé; Baudelaire dekadenciája levonul a

„fából faragott istenen ülök”

közösség színpadáról; Ady pedig azzal a polgári radikalizmussal kokettál, amely a Kiegyezés feudális zsákutcájából éppen a tudományos szocializmus társadalommérnöki – ergo: pozitívista –, öldöklésekre torkoló sztrádájára terelné hazánkat. Történelmileg nem azonosítható a nyugat-európai polgár a kelet-európaival, ám egyvalami közös bennük: a felvilágosodás totális rémuralma fenyegette identitásukat. „Nincs lét ezen a világon, melyet a tudomány föl ne tárhatna, de amit a tudomány föltár, az nem lét” – olvassuk Adorno és Horkheimer közös traktátusában (*A felvilágosodás dialektikája*).

Mit várt Európa az ipari társadalmon kívül élők kultúrájától? Azért érdemes ma visszakanyarodnunk e művelődéstörténeti fordulat „tisza forrásához”, az eredeti kérdésfelvetéshez, mert egy újabb korszakba léptünk át. A XX. század hetvenes éveiben a bartóki modell észjárását követő magyar folklórkutatás végiglátogatta az adatközlőket, terepgyakorlatokat végzett, sztenderdizált, önálló diszciplínákat alakított

ki; s a táncházmozgalom immár csúcsra járatta az ismeretterjesztést és a hagyományápolást. Csoóri Sándor esszéi bemutatják – amit Bori Imre Sinka poétikáján keresztül is –, hogy az avantgárd stílusesszék, költői eljárások tetten érhetők a népdalokban. Voltaképpen a nyugat-európai szürrealizmus képzőművészete és irodalma is efféle „visszacsapásként” értékelhető; a szigorú reneszánsz perspektivizmust ugyanúgy el kellett utasítani, mint Boileau-t, Lessinget vagy a parnasszizmust. A filozófiatörténetben a fenomenológia készítette elő a terepet ahhoz, hogy a tulajdonságaira vetkőztetett ember elfoglalhassa eredetét, úgy tekintsen a „dolgokra”, ahogy „vannak”. De vajon miért volt ennek óriási jelentősége, és tanulhatunk-e mi, új nemzedékek ebből bármit is, mikor ma lépten-nyomon képünkbe vágják a tények: sem a polgárság, sem a parasztság eszménye nem létezik többé? E két ethosz egyike sem, hiába tüsténkedett átmentésükön, megőrzésükön értelmiségi és művész csaknem egy évszázadon keresztül.

Közelítve most már esszém igazi tárgyához, amelyet tágabb horizontra vetíték, egyelőre annyit rögzítsünk, hogy Sinka István költészetének létfilozófiai alaphangoltsága a kulturális kiábrándultság. Nem valamiféle politikai program, jóllehet nincs kulturális tett politikai hozadék nélkül; nem mélylélektani búvárkodás, jóllehet Jung „kollektív tudattalanja” és Freud „rossz közérzete a kultúrában” bebizonyította, hogy mindaz, ami a civilizáció szempontjából „természetes” (valójában évezredek-ből kiszorított igazgyöngy), azért látszik érintetlennek, háborítatlannak, makulátlannak, netán ijesztőnek, mert többet képes megmutatni az emberi psziché sajátosságaiból. Méghozzá azért képes erre, mert nem vette vállaira a felvilágosodást, amely – eredeti célkitűzéseitől elvetemedve – felszabadító szárnyak helyetti rabiga, amiért a pozitivizmust abszolutizálta a kultúrában, elgépített és eldologiasított. Sinka István esetében merő félreértés a Petőfivel vont párhuzam, avagy a váteszköltő stigmája, de az avant-

gárd stíluselemek népköltészetbe ágyazása is pontatlan (ahogyan arra Görömbei András monográfiája is kitér). Csoóri Sándornak van igaza: amit a nyugati kultúra szürrealizmusként és expresszionizmusként „feltalált”, ab ovo jelen van a népi kultúrában. E szemléletmódok nem „modernnek” a szó újszerű, neológ értelmében, csupán a tudás azon területeihez tartoznak, amelyeket a tévútra siklott felvilágosodás takarásából nem vettünk észre. Aki a panoptikumban (Foucault) vagy a falanszterben (Fourier) eszmélkedik, nem fogja felismerni sem a szürrealist, sem az expresszív, sem a metaforikust, sem a szimbolikust. Sinka csöppet sem volt filozofáló hajlamú, de ösztönösen rálelt a bartóki útra, ahol az eredendő művészi világmegélést száműzni igyekvő kultúra kimenekült a szabad levegőre, lélegzethez juthatott.

De vajon a nyugati kulturális minták szerint felnövekedő, szocializálódó, e normákat internalizáló egyén mit kezdhet Sinka dalaival, balladáival? Ha a folklorizmus kimerülne a régmúlt élesztgetésében, a „couleur locale” ecsetkezelésében, abban, hogy hagyományörzők népviseletbe öltöznek, népdalokat énekelnek és néptáncot járnak, nem beszélhetnénk kultúráról, legfeljebb önképzőköri passzióról. A módszer, ahogyan a népművészet szemléletmódja áthatja a magyar költészetet (enélkül József Attila sem hágott volna oly magas csúcsokra), arra teszi képessé a nyugati kultúra befogadját, hogy részesülhessen a népi kultúra tapasztalataiból az esztétikai viszonyban, a rádöbbenés élményével gazdagodva, s egyszer-mind a személyiség addig lelakolt tárnait is fölfeszíthesse. E népköltészeti stílusjegy egyenmű a nem népköltészettel, attól lényegileg nem különbözik, nem is kell kétfajta minőséget, matériát egybeolvasztani; a költő csak olyasmire nyithatja fel az olvasó szemét, ami már előzőleg is adott volt. Picasso nem „találta ki” a kubizmust, Sinka sem a népi szürrealizmust, csak megmutatták, hogy a valóság kubista is, szürrealis is; ettől pedig a korszak írisze színváltáson esett át. Lám, ezt

„rámnéz a tó, ha belé kő esett”

akarta a művészet visszaszerezni a pozitivistá tudománytól, hogy ismét autentikus, versengő világmagyarázat legyen! A népi kultúra és a nem népi kultúra aszimmetrikus volt, amiért előbbi teljes közösséget alkotott, belőle az egész közösség részesült, s ki-ki tehetsége szerint gyarapította; míg a nem népi kultúra már a XX. század elején is kettévált tömegkultúrára és magaskultúrára.

Minek tulajdonítható ez a jelenség? A pozitivistá tudományszemlélet nemcsak a tudásterületeket szabdalta szét, de a megismerés művészi oldalát negligálta, érvénytelenítette (a tudományos megismerés vakfoltjait pedig inkább a vallás érdeklődési körébe utalta); ezáltal kiveszett a kultúrából a közös előzetes tudásbázis, előismeret, a közösségi mítosz. Ahány csoport vagy klikk, annyi magánmitológia. Az a csekély lélekszámú szabad polgár, akik a magaskultúra egyre szűkebb falaival vették körül magukat, azért idealizálta a népi kultúrát, mert az azt hordozó közösséget valódinak és teljesnek látta – még ha szociálisan megnyomorítottak, kiszolgáltatottnak, durvának és könyörtelennek is –; az eredeti művészi világmegéleléstől elidegenített modern individuum természetéből fakadóan – ösztönösen – vonzódott hozzá. Tagadhatatlan a folklór felé fordulás remitológizációs törekvése (ahogyan Jánosi Zoltán rámutat): a népi kultúra alapján előállhat a közösség; amit a „felülről vezérelt” tudomány felapróz, azt a „belülről vezérelt”, autonóm művészet összekovacsolhatja. A vallás valójában a középkor óta – amióta a világi hatalom rátenyerelt, és saját céljaira kisajátította – fokozatosan deszakralizálódott, elvesztette hordképességét, hogy megzabolazza a pusztá kalkuláció erőit; a katedrálisok csak felerészben épültek hitből, a habarcsot már a technicizálódó uralom biztosította. A teológia vagy visszavonult a kolostorokba és a kódexekbe, vagy politikai teológiaként a *sacerdotiumot* irányította, mely mind inkább egyesült az *imperiummal*. Amit Ágoston „két városa” és Aquinói Szent Tamás „duplex veritasa” átvett a platóni ideáktól, a művészi remitológizáció kapta örökül: a poézisnek fel kellett építenie, meg kellett alapítania egy „helyet” – jobbára valamely imaginárius falut –, ahol művészi énje lakozhat, berendezkedhet és kifejtheti hatását. Lett légyen az Kafka lidérces települése, amely fölött a Kastély uralkodik, Borges elágazó ösvényeinek absztrakt labirintusa, Joyce *Ulysses*ének Dublin fölötti Dublinja, avagy Márquez Macondója, a művészet csak úgy maradhatott autonóm megismerési forma, ha kimenekítették a civilizációból.

Sinka, a magánember talán csak annyit értett ebből, hogy a „hárommillió koldus” beemelése a középosztályba a szociális igazságosság talpköve a „torlódott” magyar társadalomban; de Sinka, a költő sokkal nagyobb szolgálatot teljesített a kultúrfilozófia, mint a politikum területén: életműve példa arra, hogyan lehetséges az eredendő művészi világmegélelés. Hogyan lát a művész, aki közösséget teremt. Hiába érkezett ugyanis Sinka a zsellérek világából, kultúraalkotó tevékenységét nem intézhetjük el annyival, hogy őket „képviselte”, és felhozta az archaikus mélyéről az addig rejtekezőt. Mielőtt a költő megnevezte volna, az a közösség nem létezett, nem is lett volna mit képviselnie; az archaikus pedig hétköznapi maradt volna, észrevétlen, nem lévén kívül semmi egyéb, ahonnan a népi kultúra embere ráláthatna. Nem a költészet látnoki ereje, még csak nem is a közösségi felelősség vállalása a kulcskérdés; ennél fundamentálisabb tét forog kockán: ha a művészet megtagadja világmagyarázó indíttatását, s pusztán dekoratív célokat tart szem előtt, ugyanolyan iparaggá fokozódik le, mint minden más, amit a bármik és az akárkik sokasága kedvel – vagyis alacsonyrendűvé. S ha a művészet lefokozódik, a paradicsomból kiűzött embert kilöki az univerzum is. Lakóhelye a steril szerelőcsarnok lesz. „A behelyettesíthetőség egyetemes kicserélhetőségbe csap át” – írja Adorno és Horkheimer *A felvilágosodás dialektikájában*. „A varázsló a démonokat utánozza; hogy megijessze vagy meglágyítsa őket, fenyegető vagy gyengéd. Ha hivatása is az ismétlés, azért még nem nyilvánította önmagát a láthatatlan hatalom képmásának, mint a civilizált ember, akinél a szerény vadászmezők már egységes kozmoszá, a zsákmányolás összes lehetőségének a gyűjtőfogalmává zsugorodtak. [...] A kvalitásaitól megfosztott természet a pusztá fölöstás kaotikus anyagává lesz, a mindenható Én pedig pusztá bírassá, absztrakt identitássá.”

A sinkai vershelyzet és dikció felfogható abban a dialektikában, amelyet Adorno és Horkheimer az *Odüsszeia* kettősségén (eposz és robinzonád) szemléltet. A költői én imitál, utánozza a népballadák retorikáját; ismétel, a közösség toposzait, ismert szüzséit dolgozza fel és variálja. Ám mindezt nem a mindenható én nevében teszi, hanem úgy, mint aki „egy” a közösségből, rokon vagy ismerős, tudása korlátozott, mert belülről szerzi értesüléseit akkor is, ha első kézből, akkor is, ha hallomásból. Nem vátesz, nem „a láthatatlan hatalom képmása”, az

éppen a nyugati nyárspolgár, aki autójában ülve és mobiltelefonját szorongatva uralkodik a természetben. Sinka költői megszólalásait az ismeretelméleti szkepszis hatja át, kiszólásai a bizonyosság keresésének kudarcát nyugtázzák: „Istenem, magyar volt: / szóljon, aki látta”. E világban a jelenségek nem pusztán önmagukra utalnak, a dolgok nem dologiasodnak el, nem válnak matematikai halmazzá, jel és kép egybeesnek. Ebből a szémszögből új fénytörésben is megvilágítható a konkrét személy- és helynevek használata, lenyűgöző hatásuk mibenléte. Ács Laji, Mados Imre, Bödi Mariska, Hazátlan Sallai, a Korhány vize, Kölesér fapallója vagy a Gyarak alatti Hórindza – még premitikus – ősi mágiával megjelölt, kitapintott létezők, egyediségükben is behelyettesíthetők, ám ki nem cserélhetők. A beszélő – rapszodosz és igric – azzal, hogy rituálisan közöl valamit, nemcsak tudósít róla, hanem szóvá teszi, valóra váltja, sorseseménnyé avatja. Amit a tudományos megismerés despotikus formállogikája megszüntetett, az éppen a „sors”, amely nem más, mint engesztelő meghatározottság. Olyan determináció, amelybe belenyugodhat a kultúrába ágyazott egyén; kibékülhet hányatottságával, mert nem társtalan benne: egy műalkotásban kifejeződve az egyetemeség szintjére emelkedik a személyes fájdalom. Egyetemes, azaz behelyettesíthető csak az lehet, ami időben és térben egyedülálló, tehát megismételhetetlen; az elvont létállapot nivellál, ipari eszközökkel sokszorosítható. Ezt olvashatjuk ki az *Anyám balladát táncol* műremekéből: „De gyönyörű lába víg figurát / eredő táncába ő se vitt, / csak mutatta ringó mozdulattal / halálba járó őseit”.

Összefoglalva e paradoxont: csak az ismételhető, ami megismételhetetlen; a kicserélhető nem méltó arra, hogy ismételjék. Nem is viselné el anyaga, hiszen az egyszeri igénybe vétel elnyüvi. „Az önmagát ismétlő természet a szimbolikusság lényege: olyan lét vagy történés, melyet épp azért képzelnek örökkévalónak, mert a szimbólum kibomlásában mindig újra megtörtént eseménnyé kell lennie.” Álljon itt nyomatékul a Sinka-vers részlete is (*Nem tudják az eget által kiáltani*): „Néha leng és jön a gyász, / nem tudom, onnan-e, / hol nagyon halkán a csendet / pókháló fonja be. // Tán onnan üzen Cibere / s intget Ács Laji – / ám nem tudják a kék eget / által kiáltani... // Ács Lajin kankalin nő, / Cibere is halott. – Úgy hulltak le szegények, / mint nyárvégi csillagok.” Ács Laji és Cibere nem a haláltánc allegorikus

alakjai, mégis többek, mint a néven nevezettek. E költői eljárásra rimel a filozófusok aforizmája. „A civilizáció által teljesen leigázott Én föloldódik annak az embertelenségnek az elemében, amelytől a civilizáció kezdettől fogva meg akart szabadulni. A legősibb félelem teljesebbé válik: a saját nevünk elvesztésének félelme.” A cseléd-üzemekben névtelenül robotolókat, a vadvirágoknál jellegtelenebbül tengődőket kereszteli el a beszélő, s váltja meg attól, hogy kihulljanak a teremtés rendjéből. Ők nem az embertelenség elemében oldódnak fel, hanem a kozmikus őselemekben. E megszabadító, az életet sorsá átlényegítő kulturális tettet irigyelte el a nyugati művész, aki nem avanszállhatott valódi polgárrá, mert a felvilágosodás alapeszméjét, a kételkedő embert, az ad absurdum vitt felvilágosodás elsöpörte. A pozitívizmus tökéletes üzemei, a totalitárius államhatalom és a haláltábor – amelyek nem kizökentik a történelmet, hanem demonstrálják, mennyire rossz úton jár – az előbb kicserélhetővé tett embert utóbb ki is cserélik – a semmire. Ma sem ismerünk a tudománynál fennköltebbet; tudományosan tervezük a társadalmat és a szerelmi üzelmeket, a jogot és a demokráciát, a jólétet és a közjót; ami nem tudományos – nem szubszumálható valamely bináris kód alá –, az hétköznapi, civil fecsegés.

A Sinka-versek gyakori szimbóluma a szertartásos tánc, mely hol rituális halottbúcsúztató, mint az *Anyám balladát táncol* címűben, hol az élő utolsó tánca, mint Mados Imre esetében: „Híres rokonom Mados Imre, / nagy csizmával, halálos ingbe / járta az utolsó táncát / Tamásdán kívül az erdőn, / s éjjel, hogy csak a fák lássák.” Kik azok, akik „ima nélkül, / nagy szakállal, akasztófán” végezték, és az ősi ritmust füttyülve kell megkapniuk a végtisztességet? Miért lázította fel a majort Mados Imre, hajtották világgá, szomjazott vért, itta a bort? Miféle „mérték” telt be rajta? Sinka mitikus világának szinte valamennyi szereplője a törvényen kívül él, büntetlenül sért normát és bűnhődik, mintha beleszületne a bűnbe, vagy orvul törbe csalják, s azért nem állhat ellen. A történelmi időn és renden kívüli világ ez; Bihar, a szintér kívül esik a valós földrajzon. Olyan kultúra bontakozik ki a versekből, amely nélkülözi a civilizációt, illetőleg csupán elszenvedti annak csapásait, de nem élvezzi jótéteményeit, a biztonságot, a kiszámíthatóságot, a rációt, amely viszont éppen a művészi világmagyarázat nélkül – mint a XX. század elénk tárta – bizonytalan, kiszámíthatatlan és

irracionális. A művészetben egyszerre felcsillant a lehetősége annak, hogy a civilizáció a kultúrában, a kultúra a civilizációban találjon fogódzót; s együtt rendeltetésszerűen működjenek: biztonságot nyújtsanak, stabil fogalmakat képezzenek az emberi természet és a kozmosz fenyegetései ellen.

Zárványos, elszigetelt valóságdarabok, babonás számok, ködös hiedelmek befolyásolják az eseményeket Sinka balladáiban. Simon Virág csizmája és kötője megfeketedik, tánca, országa sem e világból való. „[Kéri Jankó] Jött bátran a botos bálba / s a vén mestergerenda alatt / táncolt határszép Virággal – / Lábuk alig ért a földre / s járták az időbe növe...” A tánc ábrázolása ekként – talán egy vázán vagy egy szötteken tekeredő – virágmintává absztrahálódik, tárgyi emlékké, mely csak felidézni tudja az értéket, megjeleníteni, de élettelen szépségében, hulltában, tüntében, nem pedig kibomlásában. A kortárs költő, Szöllősi Zoltán *Megyek haza* című verse e két sorra is reflektálhatna. „Lépek, mert lépteimben ének, / elnyűttem talpam és szívem, / barna filmen néma táncosok, / járom időm a semmiben.” Itt nem a népi kézművesség felületén rajzolódik ki a tánc, hanem eltanulható koreográfiaként az adatközlők filmszalagra rögzített mozgásán. A tánc egy későbbi kornak a népi kultúrához való viszonyát szimbolizálja, mely a Sinkáénál is abszurdabb, lehetetlenebb, mert a fekete-fehér filmkockák megbarnultak, a hangfelvétel elnémult, a talp, mely nyomot hagy, elvásott. A képernyő nem valós tér, sem a kamera objektívje nem közvetítheti valóságosan azt, ami nincs többé. Végtelenítve vetítik valahonnan az autentikus néptáncot, a költő lábára lerúghatatlanul ráta- padt a mozgás, ideje mégis semmis; a hagyomány- és képszakadás visszafordíthatatlan. E hagyomány azonban nem a par excellence folklóré, hanem az idealizált emberé, aki természete szerinti kultúrában élhet. A tér, a valósabbnál valósabb, mely egykor az agórát jelentette, majd az ideákat, később a *Civitatis Dei*-t, a felvilágosodásban a – civilizá-

landó – lakatlan szigetet, végül a Falut, az ősi emlékezet forrását, mára a virtuálisban lelhető fel, a zörejek és villanások elektronikus impulzusaiban. Csakhogy a sugárnyalábok és frekvenciák terei elnyelik az autentikust; amit oda menekítünk, hogy folyton-folyvást szem előtt legyen, veszendőbe megy, amit a gondjaira bízunk, gondtalanul és súlytalanul szertefoszlik. Természeti környezet híján nem mérhető autentikus idő, sors híján történelmi idő, paraszt és polgár híján nem építhető autentikus tér. Mi már csak a környezetvédelem, a hagyományörzés, az állagmegóvás pótcselekvéseit választhatjuk.

Mire a két kultúra, a civilizált és a népi, értőn, befogadón veszi szemügyre egymást, mindkettőn a hanyatlás jelei mutatkoznak. A felvilágosodás civilizációjából kipusztul a polgári mentalitás, mert a bourgeois-t és a citoyent egyaránt csak a bírvány hajtja. A népi kultúrából szintúgy kikopik a paraszti identitás, mert egzisztenciális alapja, a művelés alá vont természet egyre olcsóbb árucikként cserél gazdát. A gramofon azzal az elszántsággal készíti felvételeit, hogy a „huszonnegyedik órában” jár; a szociális gondok kicsapódnak, mint a só, ám a kultúra, akár a tengervíz, elpárolog a sókristályok felületéről: elsvatagosodunk.

A költő szemlélete nélkül eltűnt volna, s mára el is veszett az archaikusban felhalmozott tapasztalat, a civilizáció foglalatja nélkül nem világíthatott volna a kultúra, s ma már nincsen, mi világítson. A „haladás”, mely a történelemben csupán technikai jellegű, feledésre ítéli az archaikust, mert az védtelen, fegyvertelen fizikai (cseleldsors, kolhozosítás, falurombolás stb.) és szellemi („műmatyó”, magyar nóta stb.) erőszakosságától. A költő mint archetipikus művész kihullik az idő rostáján; feladata egyre inkább a leletmentésre szorítkozik a kulturális diverzitás fenntartásának jegyében; állandó élménye a kitaszítottság, viselkedése – bármit is tesz – korával szemben szított rebellió. A költői tevékenység megtűrt, tolerált; a költészethez való jog emberi jog, csak ekként van létjogosultsága a technikai episztémében. Így ért-

„szeresd a lányt, ki meztéláb söpör”

hetjük meg, miféle tudásra tesz szert a nyugati kultúrában detronizált művészi megismerés az archaikus népi kultúra felleltározásával. Nem azt találta ugyanis, amire számított. Ahelyett, hogy a népi kultúra értékeivel gazdagodva, felfrissülve visszanyerte volna ősi pozícióját, a művészi világmegélés rangját, becsületét, érvényességét; és a parasztságot polgárosítva a polgárság végre mítoszi fényben tündökölhette – mely talán sohasem övezte a valóságban –, a hagyományörzés népviseletébe bújt. A költő legfontosabb, az archaikusból nyert tapasztalata, hogy ideje immár végérvényesen lejárt; az egyetemesség szintjén nem a népi kultúrát helyezte vissza jogaiba, hanem ő maga is népviseletbe öltözött relikvia, kiállítási darab, múzeumi tárgy lett. Alaphangoltsága, hogy a költészet kizárólag „nem költői” dolgokról dalolhat, témája pedig a – heideggeri kifejezéssel élve – „Dichterische Wohnen”, a költői lakozás *lehetetlensége*. Bartók disszonanciája azt jeleníti meg, hogy civilizáció és kultúra nem illeszthető össze többé. Az esztétikai hatást nem az összehegesztett, teljes kultúra surrogó bakelitforgása, hanem a hegesztőgép berregése éri el. Arctalanságunkban ismerünk magunkra; anonimitásunkban szólítanak meg bennünket. Eközben a „kulturüzem” iparosai a világzene nevű termék tömegtermelésébe fogtak: fülbe mászó slágerdallamokká csökevényesítik az archaikust, és gépekre kötik. Ezáltal az autentikus zene beleolvad a tömegkultúra ócska masszájába. Ha pedig a színpadra állított néptánc ősi pompájában gyönyörködünk, ugyanaz jut eszünkbe, mint ha egy megrázó verset olvasunk: tetszetős, de érvénytelen. Sznobok fényűzése. Korszerűtlen. Kilóg az időből. Hasznosága azonban a szellem régióiban egyszerre nyomorúságosan csekély és létérdekűen megtartó erejű; azzal az élménnyel ajándékoz meg, hogy – túl a történelmi időn, amelyből a nyugati civilizáció embere kiveszett – a mítoszi időben mégiscsak van sorsunk. Rövidre szabott életünk nem hagy nyomot a kultúrán – *a kultúra úgy hull le rólunk, mint másról ruha a boldog sze-*

„befut a rózsá, amint rothadok”

relemben –, nem lévén autonóm individuumok; ám bennünk él a költészet emlékezete, akad, ami felidézze személyiségünk ikaroszi vonásait, amely csereszabatos

gépek és manipulált intézmények anyagi valóságába bukik alá. A költői létmód potenciáljával együtt a polgáré s a paraszté is megszűnt, és vice versa.

Bár zsánerszerű vers, a *Legény Tóth Mihály haldoklása* egy egész „fajta”, a magyar paraszt pusztulását mitizálja. „Te lázas, ámenos magyar fiú, / de Krisztus-szegekbe estél.” Nem egy társadalmi osztályt sirat el a költő, hanem egy kulturális mintát, s végső soron önmagát. „Csak játsszon szemed a pillangóval / s ne bánd, ha a szívedre száll is; / ennél a magyar ballagásnál / szebb itt a sír, – szebb a halál is.” A „magyar ballagás” nem társadalomkritikai élű szókapcsolat, mint Ady magyar messiása; a szem és a pillangó egész versen végigvonuló képei mélyebb, azaz többretegű szimbolikát hordoznak; s amint a pillangó – mely a költemény nyitányában piros pillangóként még

az alkony metaforája – a zárlatban angyalra cserélődik ki, a szem pedig az „ibolya” jelzót kapja, súlyos létfilozófiai tartalmakra derül fény. Nemcsak egy kultúra, hanem *a* kultúra, az autentikus távozik el a létből. Az opálföldön, opál mezőn vágató tizenegy lovas (*Lovasok opál mezőkön*) viszont Ady *eltévedt lovasának* nyomába szegődtek. A messzeség, a vágatás elérhetetlen, céltalan célja itt is ibolyaszínű, a titkos viola: „s nem a távolság, ó! az élet fogyott el”. Aztán a lovasoknak csak emléke maradt, őrződött meg a tájban, nevük nem: „tizenegy lovas, hol találod nevük?”. Sinka lírájának e kései opusában bekövetkezett hát a névfosztás, az adornói „legősibb félelem”, „saját nevünk elvesztésének félelme”; a kicserélhetőség arat metafizikai győzelmet a behelyettesíthetőség felett. Léka Géza ugyane szimbólum révén fordul résztvevő a hivatásos néptáncba belerokkant szülők felé, a Szöllősiét evokáló módon: „Nincs más utam. Időm sincs a mába. / Visszahordom anyámhoz, apámhoz (*A Diósárok úton*).” Az archaikus, az eredet

tisztasága nem élhető át a történelmi jelenben. „Várnak rám a gregorián csendben, / hol mit se számít, ki merre, hol áll, / min átdereng, szavunknál is szebben / a szeplőtelen, fekete opál”. A fekete opál vaskos fürtjeivel a kairósi idő türemkedik be abba a kortalan kronológiába, amelyben az egyén nem található otthonra. Ekként a népi kultúrával való megismerkedés nem „gyökerkeresés” a szó genealógiai értelmében, hanem anamnézis, visszaemlékezés az ember nagy lehetőségére, a művészi világmegélésre. Nem a leszámazás, a „vér szava” köt a hagyományhoz, hanem a közös hagyomány itatja át a történelmi tudatot, *újra és újra átvérzi a történelem szövetét*. Ha nincs hagyomány, akkor csak a technika van. *Magyar Mihály balladája*, az egyik legtitokzatosabb Sinka-ballada, a népi hagyomány és a mítoszteremtő nyugati poétika egyetemes ötvözete. Magyar Mihály körül minden elpusztul, „hét udvara le porig ég”, jószágait elhajtják, őt magát elfogják. Az utolsó versszak végül szakrális értelmet ad az infernónak, immár bizonyos, hogy nem a földi valóság történik; a „holt udvar” nem a felgyújtott házhely, hanem a sír, vagy még inkább egy transzcendens tér, hiszen nem gyászszalagot fúj a szél, hanem maga a „gyász leng a fején, a haján”. Az utolsó sorok pedig bizonyosságul szolgálnak arról, hogy Magyar Mihály nem valós személy, hanem a mondabeli öreg táltos, aki bikává változik, s vele az ifjúnak meg kell küzdenie: „keletre bömbölnek / fekete bikái”. A bika tehát egyszerre szimbolizálja a pusztulást és a világteremtés őanyagát, a halált és az új élet, a megújulás lehetőségét. Egyenrangú miniatúra e vers Picasso nagyszabású polgárháborús tablójával, a *Guernicával*, mely az emberi természet, a természeti rend fölött hatalomra kerülő „természetellenes” kultúrát, a nyers, degenerált civilizációt ábrázolja.

Sinka lírája máig hatóan él a magyar költészetben, olyan életművek tesznek erről tanúbizonyságot, mint például Nagy Lászlóé, Szécsi Margité, Csoóri Sándoré, Utassy Józsefé vagy Kiss Benedeké; ám a legnagyobb, közvetlen hatást Kormos Istvánra gyakorolta. Kormos tovább absztrahálja a balladai tájakat és cselekvéssorokat, felbontja a kötött formákat, merészebben tágítja az asszociációs mezőket. Többet aknáz ki az eredendő sinkai könnyedségből, azt frivolá, bizarrá, abszurdá teszi, de kétségtelenül ő érez rá legjobban a rövid szavaknak szótagonkénti súlyt adó tömörítésre, az ismétlések funkciójára is. Sinka írja (*Mikor még anyám szamarazott*): „Hogy könnyít-

sen édes favirág terhén, / ült anyám a szárnak vemhén, / mert kosarát se bírta gyalog. – / Béka előle tóba ugrott, / s csacsija lassúdan úgy poroszkált, / hogy fart rázott, meg laza kontyot.” A tíz juhász felbukkanásával, s azzal, hogy „éjfélre apám nagy csizmáján / virágzott örök táncszivárvány”, már a Sinka-verset is átfűti a biblikus utalás, Krisztus virágvasárnapi pálmafás bevonulása Jeruzsálembe. Kormos ezt az allegóriát gondolja át és tovább: „Az országút porában a szürke szamarak / kereszttel hátuk szőrén a szürke szamarak / patájuk alól fölszáll a por szép lepedő / szítál a por fehéren ragyog a lepedő”. Az olyasféle megfogalmazások, hogy „kereszttel hátuk szőrén”, vagy „a szájuk elé ugrik a kövérhusu fű” nem állnak messze Sinka sűrűn szótt szóképeitől: „a fekete börtön alján / lealszod a bűnöd szalmán”. Figyelemre méltó, hogy Kormos a szármotívumot miként szerepelteti más verseiben, így a *Ház Normandiában* a valóságos francia falut szürreális, mitikus magasságba emeli, akárcsak Henri Rousseau a vadont vagy Gauguin Tahitit: „A gauguinsárga parton áll Jérôme / nem köszön vissza, mert Jérôme számár”. Ki vagy mi ez a számár? Ócska pegazus? Valaki, aki nem lát át a mítoszi ködön? Kormos nem a néphagyományból meríti ugyan szimbólumait, mint Sinka – mondjuk – a fekete bikáét, de különálló magánmitológiát alkot, Normandiáét és Nakonxipánét. Ebben a magyar virágnevek özszemosódnak a francia személy-, település- és utcanevékkel; a piros delfinek (*Vonszolnak piros delfinek*), a „kék bálna Jersey szigete”, a fehér kecske (*Tíz évesek leszünk*), a „bukdácsoló tevék”, a „benzinevő disznók” (*Tél Normandiában*) a kaszálógéppel, a lepényevéssel és a győri halpiaccal; tájnyelvi fordulatok ízesítik a pesti argó leheletét. A néven nevezés kényszere („első szerelmem Mézes Annus”) ott munkál e költészetben is, s Nakonxipán legalább annyira „dokumentarista” vidék, a költői életrajz színhelye, mint amennyire képzeletbeli: fantasztikus, mesés, metaforikus. A *Nagymama háza* is a sinkai balladák logikáját követi: „Nincs neked házad nagymama [...] cammog utánad csillagporban / kutya, zsi-ráf, számár, teve, / kontyodra szálldos kék ökörnyal, / csont-szád agyagba olvadó. / Száz éves lennél! zúzmarát / virágzik torkomon a szó”. Hasonlóképpen zárja versét a Fekete Bojtár: „én álmodom, én a költő / hogy virágok nyitnak fehéren. / Pedig csak az avar fehér, / ha teleszórja gyönggyel a dér”. A virág, a dér és a zúzmar a devalválódás folyamatának stációi; Sinkánál még fenséges a dér-gyöngyös avar, az időt-

lenség víziója, míg Kormosnál a néven nevező szó zúzvara képében kicsapódik: az archaikus felismerhető, ám kimondhatatlan. A két verszárlat komplementere egymásnak, a virágnak látszó dér pandantja a zúzmarának látszó virág. Előbbi esetben a vészterhes elmúlás megszépül, mert a költői szó sorssá avatja, utóbbiban a szép halál korcsosul el, mert a szó hang és kép csupán, de nem tud jellé válni. Sinka jel és kép archaikus egységét tapasztalja, Kormos viszont e kettő distanciáját; a szót jelként kisajátította a technika, mint képet pedig koncul odavetette a dekoratív művészetnek, hogy kedvére játszadozzon vele. A fekete bika – a Minotaurusztól a sámánokig ívelve – beleilleszkedik valamely egységes szimbólumrendszerbe és megismerési formába, a piros delfin csupán érzékeltet, felidéz; hatóköre korlátozott, jelentésmezője végtelenül tág, mindeközben az egyszeri kontextus függvénye.

A *Fehér virág* című Kormos-vers a *Julia, szép leány* népballada metaforikus építkezését modellezi. „Fehér virág kezekben szétporló liliumszál / szétporló tenyeredből szökkent e liliumszál / szétporló zuhatagból a szírom elszáll / eltűntél aki köztünk anyagi zene voltál”. Hogyan is szól a ballada? „Leányom leányom virágos kertömbe / Első raj méhemnek gyöngye lépöcskéje / Gyöngye lépöcskének sárguló viassza / Sárgó viasszának fődön futó füstye / Fődön futó füstye mennybe ható lángja”. Semmi sem mutatja ennél plasztikusabban, mit tanulhatott a modernitás az archaikustól; e vázlat, költői makett nyersen tárja szemünk elé a nagyobb szabású Kormos-verseket működtető módszer lényegét, belső magvát. Az archaikus költői tapasztalat mögül azonban kikopott az autentikus létélmény, a mennybe vitt leány mítosza, valamennyi jelentésképző mozzanata.

A költészet esélye, hogy helyreállítsa megtépzott becsületét, méltóságát, ha ismét világmagyarázó erőként lép színre, mitikus funkciót teljesít. Weöres Sándor, Juhász Ferenc és Nagy László betöltötte szerepét, nemkülönben Pilinszky vagy Orbán Ottó – hogy csak a legnagyobbak közül említsek néhányat. Mára azonban, hogy magunk mögött hagytuk az archaikus „felfedezésének” XX. századi nagy korszakait (a remitológizáció minden irányzatát ide értve T. S. Eliottól Czesław Miłoszig, Gottfried Benntől Szilágyi Domokosig), a nyugati kultúrát az üresség járja át. A totalitarizmus tökélyre fejlesztett pozitivistája üzemét felváltotta a globalizmusé. Mindkettő uniformizál, kicserélhető dolgokat kényszerít az egyénné,

az objektumot ráerőlteti a szubjektumra; nem az archaikus emlékezetéből *meríti* tapasztalatait, hanem a virtuális közegében *oldja fel*. Orpheusz története közkeletűen jelképezi a hanyatlást kezdetektől fogva: íme, a művészi világmegélés diszkvalifikálódik. Gustave Moreau, a szimbolista festő föllevenítette ezt a mítoszt, hogy az újrafestés ismétlő gesztusával idézze a – kétes eredetű – aranykort, ami ugyanúgy hagyományörzészé transzformálta a(z antik) hagyomány folytatását, mint a népi kultúra egyetemessé tétele. A globalizáció ugyanis felszámolta az egyetemességet. Nem a lokalitást – a közhiedelemmel ellentétben –, hiszen mindnyájan egyetlen térben élünk, a magunk fizikai valójában; a képernyőt is el kell helyezni, tartani kell valahol. A technika, a tudományos megismerés azért nem ellensúlyozható a művészi igazság univerzalitásával, mert tárgya kimerül önmagában. Sőt a virtuális telosza is a par excellence virtuális; ily módon a XXI. század embere elfelejtette, hogy *lenne* mit megismernie azon kívül. A képernyő nem mutat semmit, a képek azért tűnnek fel és enyésznek el rajta, hogy mutassák a képernyőt. Amíg az archaikus minőség szerint minden létezőnek az adott értelmet, hogy egy rapszodosz énekében vagy egy író könyvében teljesejék be sorsa, ma minden létező értelmét veszíti azzal, hogy a monitor vetíti ki. A szubsztancia általunk kifejeződő képe csupán képernyőkímélőnek való. „Akkor meg, mikor sírt nyitnak, / közéljük lendült hatodiknak / apám is, kinek lépteit / úgy mérte az öt táncoló, / mint ki utolsó fordulattal / az egész műbe értelmet vitt...” Ez az értelem- és jelentésadás, amit az *Anyám balladát táncol* rituáléja véghez visz, hiányzik a virtuálisból. Orpheusz azzal, hogy visszafordult Eurydikéhez az Alvilágból felfelé vezető úton, nemcsak az istenek parancsát szegte meg, de elárulta a költészetet, ezáltal szerelmét is. Kormos István *Orpheus panasza* című verse ekként zárul: „nem fordultam meg! nem igaz! szétrúgott muzsikámra mondom!” Helyreállítható-e a kulturális hagyománytörés, amely nem magyar, még csak nem is kelet-európai specifikum, hanem a nyugati civilizáció közösen elszenvedett történelmi balesete? Nem hátrálhatunk vissza az archaikusba, ahol a táncos *ringó mozdulata mutatja halálba járó őseit*, Orpheusz pedig muzsikál az állatok (tehát a természet) és aranykori önmagunk nyelven. Ő nem más, mint – Weöres Sándor sorait mormolva – „az idegen, a másféle, akit rettegve keresztre vonsz, / önnön benső, idegen arcod, akit nem ismersz”.

FECSKE CSABA
Saját öröm

*titokban sírt éjszaka amikor
a hold már végigpásztázta
a sötétségbe süllyedt kórterem
kloroformszagú kabinját s hogy
semmi említésre méltót nem talált
a mosoda örökké gőzölgő kéménye
mögé bújt onnét leskelődött
mint egy kisgyerek csönd volt
szuszogások tüskéire akadt
gazdátlan csönd ilyenkor kelt fel
a szélütéses és sírt hangtalanul
szinte kopogtak a könnyei
melyeket a meg-megrázkódó test
sajtolt ki magából iszonyú erővel
lélegzetvisszafojtva némán figyeltem
hadd higgye szerencsétlen
nem látja senki egyedül van
egyedül ezen a kurva világon
nyugodtan sírhat a saját örömére*

Hát ezért?

*nyikorgó árnyak este van
sejtelmes suttogás a kertben
most minden oly bizonytalan
mintha más volna itt helyettem*

*egy idegen a szerepemben
örömmre használnám magam
de mind mi az tovarebben
erőlködésem hasztalan*

*a tavaszban ott van az ősz
minden őszben ott leskel a tél
megállsz riadtan mint az őz*

*a puskacső előtt elítélt
sorsod mint árnyék megelőz
te dőre hát ezért sietnél*

HEGEDŰS IMRE JÁNOS
Krónikás a papírsákban

Erdély, az erdélyiség, a transzszilván művészet, műveltség anyaországi recepciójának állandó hullámláma közismert. Az eufóriás örömet rendszerint a recesszió, az eltúlzott apológiát a szürke közömbösség, ellenszenv, vállveregető lebecsülés követte, követi.

Ezért fontos, ha Erdély belső erőtereinek szellemi sugárzásából születik összefoglaló, értékelő munka. Kántor Lajos, jeles irodalomtörténész, kritikus a kincses város élő, éppen soros lelkiismerete monográfiát írt egyik kor- és sorstársáról, Lászlóffy Aladáról.

Kiegészítő és pontosító feladatot vállalt ezzel Kántor, hisz a Lászlóffy-életművel sokan és sokféleképpen foglalkoztak már. Széles Klára több évtizedes kutatómunkáját két, tekintélyes méretű könyvben (*Lelkünkre így ül ez a kor*, 2005 és *„Mit látsz az íróasztalon?” – Lászlóffy Aladár világa*, 2007) szerkesztette egybe, Pomogáts Béla is jelentős fejezetet szánt Lászlóffynak nagy, összefoglaló munkájában (*Magyar irodalom Erdélyben*, 2010, V. kötet), de a már jóval korábban, 1971-ben megjelent Kántor-Láng-féle *Romániai magyar irodalom 1945–1970* úttörő irodalomtörténeti kézikönyv árnyalt Lászlóffy Aladár arcképet közölt, és a részletkutatásokat elvégző tanulmányoknak se szeri, se száma.

Kivételesen nagy írástudói felelősség és emberi bátorság kellett ezek után ahhoz, hogy az óriási témát a monográfus újból felgöngyölítse, s a vitás, vitatott tényeket, eseményeket újratárgyalja.

Kántor Lajos rendelkezik ezzel a bátorsággal.

Rátermettségén, szakmai tudásán és irodalomtörténeti gyakorlatán túl segíti őt a személyes kapcsolat, a barátság, a közös iskolai és egyetemi évek élménye, a szerkesztőségi viták atmoszférája, Kolozsvár szelleme, a *genius loci*. Olyan belső kohézió tartja össze ezt a nehéz témákkal terhelt monográfiát, amely rendhagyó, amely ritka a műfaj történetében. A monográfia-írók nemigen lépnek ki a hűvös objektivitás bűvköréből, kerülnek a bennfentesség látszatát, és betartják a kötelező „tisztas távolságot” alanyuktól.

Kántor Lajos úgy vállalja a szubjektívizmust, mint a havasi fenyő a szimbiózist környezete növényi vegetációjával.

Már a kezdő sorokban kijelenti, hogy irtózik a „lexikon ridegségű” adatolástól, s mérföldes lépést tesz egy Lászlóffy-verssorról az absztrahált világ felé: „Igazi szülőföldünk egy kor.” Ezzel meghatározta a pontos hullámhosszt, amelyen keresztül az „édes kantiléna” árad, az, amely – legalábbis Áprily óta – az erdélyi költészet fő jellemzője.

S hogy az említett szimbiózist, éppen a kor hajszálgökeire illesztve, kiterjessze, már a legelején Székely János származás-genetikájába csap át, aki ugyancsak Tordán született, és számára is a rettenetes XX. század, a sztálinizmus, a Ceaușescu rémidő a „szülőföldje”.

Így a város, Torda átlényegül, történelemmé lesz, a mongol betörés, a törökdulás, a Rákóczi-szabadságharc, a fejedelmi országgyűlések, a vallási egyenjogúság, a második világháború borzalmának koronatanúja és szenvedő alánya.

S közben az emberek, magyarok, románok, szászok, örmények (Lászlóffy örmény származású) sőt bányászok, a kézműipar remekműveit alkották meg, kereskedtek áruikkal, s verset, regényt írtak (első regényírónk, Jósika Miklós is itt született!), a szellem katedrálisához hordták az alapköveket. A cím – *Golyószórásban, repülőszőnyegen* – ezt a kettősséget hordozza, rejti magában: az első fogalom a kemény, sokszor brutális élet szimbóluma, a második a mesevarázsé, az alkotásé.

Ezzel az érzelmi, gondolati alapozással vág neki Kántor „a boltozatos Lászlóffy-féle szövegépítmény” (Bertha Zoltán) áttekintéséhez.

Nem is baj, ha Bertha Zoltán jelzős szerkezetét megidéztük. A „boltozatos szövegépítmény” olyan zezzugok, bolthajtások, cirádák, timpanonok, tornyok sokaságából áll össze, amely óriási erőpróbara kényszeríti a kutatót.

Kántor tetemrehívással oldja meg a feladatot. Mint koronatanú, olyan forrásokkal rendelkezik, amelyek sehol másutt nem lelhetők fel. Magánlevéltárában őrizi a kortársak, elsősorban Lászlóffy leveleit, megjelent vagy cenzor által halálra ítélt kéziratait, glosszáit, ceruzajegyzeteit. Sokszor megindítóan szépek és személyesek ezek az írások, mint például Lászlóffy levele tanáraihoz és volt iskolatársaihoz 1974-ből, amelyet Kántornak küldött el, neki kellett a huszadik érettségi találkozón felolvasnia. Irodalmi remekmű, kár lett volna fiókban hagyni. Ugyanezt teszi a *Curriculum*

Kántor Lajos: *Golyószórásban, repülőszőnyegen. Kettős portré(k) Lászlóffy Aladárral*, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2012.

vitae lírai önéletírásával is, amelyből több rendben, bőven idéz. Prózaírodalmunk gyöngyszeme ez a Lászlóffy-életrajz, önarckép.

A szerző és az alany a Bolyai Egyetemen válnak igazi sorstársakká. Itt, az előadások, a szemináriumok parázs vitáiban, sokszor feszült hangulatban írják bökverseiket, torzóikat, ugrató, ironizáló deák zsenyéiket, rímjátékaikat. Kántor a legközelebbi szemtanú, mondhatni kartávolságról figyelheti meg, miképpen alakul, forr, érik Lászlóffy nem mindennapos tehetsége, milyen irányba keresi a kitörés, a felívelés útjait, módozatait. Mesterpéldája ez annak, hogy tud nyomon követni napról napra egy irodalomtörténész-kritikus vajúdo költőjelöltet. (Csokonai diáktársa, Domby Márton vagy Balassi költő tanítványa és a hagyaték gondozója, Rimay János jut eszünkbe.)

A nagy történelmi korszakhatár őket is determinálja. Lászlóffy Aladár Magyarországon, Budapesten tartózkodik rokonainál, amikor kitör az ötvenhatos forradalom. Megírja nagy verseit (ezeket közli itt Kántor), s ettől a pillanattól nem fér kétség ahhoz, hogy a hazatérő fiatal költő a román párhatalom titkosrendőrségének örökös nagy vadja, kiszemelt célpontja lesz.

Mások számára is elszabadul a pokol. A román hatalomnak kapóra jött ötvenhat, Moszkva áldását adta a fajilag irredentának, fasisztoidnak tartott erdélyi magyarság elleni globális támadásra.

Néhány fejezetben Kántor Lajos megszűnik monográfusnak lenni. Az ötvenes évek végének és a hatvanas évek elejének közléte, irodalma, az alkotás minden formája annyira szövődményes lett Erdélyben, hogy a Lászlóffy-életművet nem lehet csak filológus szenvtelenséggel szemlélni, tárgyalni: irodalom- és kortörténetet kellett írni.

Megkezdődtek a letartóztatások. Bebörtönzik Páskándi Gézát, Dávid Gyulát, Páll Lajost, Varró Jánost, Bodor Ádámot, Palocsay Zsigmondot és másokat.

És akik kívül maradtak a börtönrácsokon?

„Mert csodálkozhat a kortárs, a barát, az utód azon – írja Kántor –, hogy a XX. század (erdélyi) magyar irodalmának két olyan kiváló egyéniségét érintő titkos belügyi iratok kerülnek elő a levéltárból, mint a Szilágyi Domokoséi és a Lászlóffy Aladáréi...”

El lehetne mondani tagadó formában is a fenti kijelentést. Nem csodálkozik az a kutató, aki részleteiben, minden vetületében, félelmetesen obskurus, miazmás valóságában ismeri ezt a kort. Olyan apparátust épített ki, elsősorban az erdélyi magyarság ellen a bukaresti román diktatúra, amely kegyetlen-

ségében és rafináltságában fölért a szovjet KGB-vel. Ez volt a Szekuritáté.

A Szilágyi Domokos-pör már lezajlott a sajtóban, a médiákban, Kántor is felidézi a szomorú tény: diákkori szerelmének, Várady Emesének a kicsapásával, meghurcolásával kényszerítették az ideggyenge, túlérzékeny költőt arra, hogy jelentéseket írjon, hogy ügynök legyen.

Kántor Lajos – a szoros barátság ellenére – a Lászlóffy Aladárt árnyékoló eseményeket sem hallgatja el. Ő „Tamas” fedőnév alatt kényszerült kollaboráns lenni – a maga módján. Úgy jelentett, hogy dicsért. Dicsérve áztatott. És itt ismét szó szerint kell idézni Kántor Lajos szövegét:

„Igaz, hogy Ali barátom („Tamas” fedőnév alatt – amint ezt közel fél évszázaddal később megtudtam a dokumentumokból) folyamatosan igyekezett jó színben feltüntetni engem (meg Szilágyi Domokost, Jancsi Pált, Veress Zoltánt) a belügyes elvtársak előtt, már 1960 júliusától kezdve...”

Szinte senki nem maradt érintetlen. Minél tehetségesebb volt egy írástudó, szerkesztő, egyetemi tanár, annál jobban vigyázott rá a borzalmas, Bukarestből irányított gépezet. Egymásnak ugrasztják a legjobb barátokat, munkatársakat, rokonokat. Arra kényszerítenek felelős értelmiségieket, hogy a mindenható ideológia nevében cikksorozatok, dogmatikus proklamációkat írjanak (Földes Lászlóé volt a legfájdalmasabb), végezzék el a nyilvánosság előtt a kortársak bírálatát; mindennapos volt a kanosszajárás, különben könyörtelenül kidobták az illetőt az állásából; főszerkesztőket váltanak le, antológiákat tiltanak be, s ami a legnagyobb érvágás volt: szétverték, megszüntették Kolozsváron a magyar nyelvű Bolyai Tudományegyetemet. Nincs olyan formája a szellemi, lelki kínzásnak, amit ki ne próbált volna az erdélyi magyarságon, elsősorban az értelmiségen a Szekuritáté.

Ebben a légkörben, ebben a médiumban küzdött emberül – hétrét görnyedve, de összeszorított fogakkal és ököllel – Lászlóffy Aladár művészete, elsősorban a modern szabadvers megszületéséért.

Kiváló krónikása ennek a kornak Kántor Lajos. Olyan műhelytitkokat, olyan apró, stílus- és műfaj-történet számára fontos adatokat, adalékokat közöl, amelyek ezután fognak beépülni a még mindig vajúdo irodalomtörténet-írásba.

A román bolsevizmus, az ötvenhat utáni statáriális hóhérvadás egybeesett Erdélyben a nagy nemzedékváltással. Az első Forrás-nemzedék jelentkezett,

amelynek kétségtelenül Lászlóffy Aladár volt a vezéregyénisége.

Ezt természetesen arra használta föl a titkosrendőrség, hogy szembefordította a két nemzedéket. Az öregek nem voltak fogatlan oroszlánok, olyan ortodox kommunista állt élükön, mint Nagy István, s minden moccnásra figyeltek, ami eltért a marxista-leninista tézisektől. Már az apolitikus magatartás, a meditatív gondolatiság, a lélek belső rezdüléseinek irodalmi jelzése is burzsoá, dekadens elhajlásnak számított.

Lászlóffy Aladárt az államvizsgán elakasztották, nem fogadták el a *Megfogalmazás és költői kép (Irodalomszemlélet)* című államvizsga-dolgozatát, így 1959-ben nem jutott diplomához.

Kántor Lajos feneketlennek tűnő fiókjából előkerült a diplomamunka egy gépelt változata, így annak az elemzését is elvégezhetette ebben a monográfiában.

Idéz egy Panek Zoltán-írásból, aki – Szilágyi Domokosra hivatkozva – ironizál, hogy tudniillik könnyű dolga van Lászlóffy Aladárnak, „mert évekkel ezelőtt egy több hónapos rohamában előre egyfolytában megírta minden versét, ott áll egy papírzsákba zsúfoltan a padláson, amikor közölni akar, csak elővesz néhányat...”

Nos, ez a „papírzsák”, Panek Zoltán epés természetétől függetlenül, nyugodtan lehet metafora vagy szimbólum, az erdélyi művelődési élet újkori története dokumentumanyagának a neve. Ez Kántor Lajos és monográfiájának fő erőssége, ebben a „papírzsákban” csak kevesek tudnak eligazodni, abból megfelelő textust bármikor előhúzni. Így kerül bele a monográfiába Erdély újkori sajtótörténete, az Utunk, a Korunk (Kántor ennek volt évtizedekig a szerkesztője), a Napsugár, a marosvásárhelyi Igaz Szó, a bukaresti Előre viharos szócstái. Aprólékosan, az illetékes személy mindentudásával ír Kántor a könyvkiadók küzdelmeiről, a karátos értékek fölfedezéséről és publikálásáról stb.

És stílustörténetet is fölvezöl. A Lászlóffy-féle szabadvers és prózavers genealógiáját boncolva vissza kellett nyúlnia az avantgárd, a neoavantgárd,

a szürrealizmus és a tárgyias líra forrásmezejére. Olyan sok irányba figyel Kántor, olyan sok kortársának méltatását olvasztja munkájába, hogy narrációjában cserélgetnie kell az egyes szám első személyt a többes szám első személlyel.

Mindez a hetvenes, nyolcvanas évek jellemzője, amikor a Lászlóffy-életmű elérte a legmagasabb csúcsokat. A Pezsgő-díj (1971–1983) évenkénti kiosztása révén kiszabadult a palackból az *Ezeregyéjszaka* meséiből ismert szellem, és példátlan módon megtermékenyítette az egész erdélyi magyar irodalmat.

Ennek a nagy szellemi tornának (és kalandnak) az elmeséléséből tér vissza Kántor tényleges anyagához, alanyához. „Kritikusi gyakorlatom részét képezte Aladár barátom költészete alakulásának nyomon követése” – írja a *Figyelmeztető gongyűtés* című fejezet első bekezdésében.

És ezt cselekszi a továbbiakban. A Lászlóffy-líra és a lírával átítatott próza értékelése, a műfaj- és stílusváltások elemzése szakszerű és példamutató. A barát féltő gondnal, nagy empátiával nyilatkozik az életmű minden rezdüléséről, anélkül, hogy a nepotizmus legkisebb jele mutatkozna. Igazi tudós-érem ez.

És megalkuvást nem ismerve bírál. Ő tudja legjobban, mekkora fontossága van a Bajza József által a reformkorban kiadott jelszónak: „Kritika kell közöttünk.”

A proletárdiktatúra, a proletkult, a személyi kultusz volt a dilettantizmus legveszedelmesebb melegágya, ezt a korábbi történelmi korszakokban talán csak Néro tébolyultsága szárnyalta túl.

Már az ötvenes évek végén, hatvanas évek elején keletkezett lírai termésből is kirotálja azokat a Lászlóffy-verseket, amelyeket megérintett a mételty (írt például harsogó Lenin-ódát!), de az érett, a biztosan verselő barátot is figyelmeztette, ha kliséket gyártott, ha felesleges ismétlések, pufogó szavak, frázisok zavarják meg a különben nagy műgonddal felépített verskatedrálisokat.

S itt figyelhető meg leginkább egy olyan vonás, amely rendhagyó a monográfiaiírók gyakorlatában.

„s fecskék etetnek bogárral megint”

Kántor annyira összeforrott kortársaival ebben a küzdelemben, főleg Lászlóffyval, hogy kénytelen több esetben önmagát idézni, hisz minden lépés, minden fázis krónikása, kritikusa volt a hetvenes, nyolcvanas, kilencvenes években, és később is.

Elvégzi a kanonizálást. Az egész Forrás-nemzedék József Attila bővületében élt, de Lászlóffy Aladár a modern szabadvers erdélyi megteremtője és egyik legnagyobb képviselője az összmagyar irodalomban, ilyen értelemben a Kassák Lajos-féle hagyomány folytatója. Egykoron, az úgynevezett Pezsgődíj kiosztásakor, 1972-ben elmondta Kántor Lajos (s most beépíti összefoglaló munkájába), hogyan, mi módon alkotott barátja: „Lászlóffy költészetének a lényegét érintjük akkor, amikor azt mondjuk, hogy ő nem a hagyományos értelemben épít bizonyos költői helyzetekre, hanem költői helyzeté, illetőleg költészeté a mindenséget emeli...”

A hetvenes évek (1971) című Lászlóffy-kötetet díjazta a zsűri, erről szól a fenti idézet, és ennél fontosabb, helytállóbb és igazabb értékelés, méltatás nem szükséges. Akkor sem, amikor Lászlóffyól már élő klasszikus lett, amikor már valóban „költői helyzeté, illetőleg költészeté a mindenséget emeli”.

És most már csak felsorolásszerűen a további fejezetekről, különben szétfeszíti a bő anyag e jegyzet kereteit.

Ír Kántor Lászlóffy Aladár legendás gyűjtőszemélyéről, kalandozásáról az irodalomtörténet-írás területén (kismonográfiát írt *Szabó Lőrinc költői helyzetei* (1973) címmel, és úgy szembeesíti a kor két költőzsenijét, Szilágyi Domokost és Lászlóffy, hogy Szilágyi kismonográfiáját is elemzi, a félig tudományos, sokkal inkább művészi hevületű esszé-szövegét: *Kortársunk, Arany János* (1969).

Nagyon széles „poétai mezőre” viszi ezzel Kántor Lajos az olvasót, négy zseni (Arany, Szabó Lőrinc, Lászlóffy Aladár, Szilágyi Domokos) izzását, sziporkázó szellemét konfrontálja, illetve olvasztja egybe, s behelyezi az egész komplexumot Erdély újkori irodalmi életébe, ami egészen kivételes, merész, szédítő szellemi kaland. Ráadásul sok szöveghelyen feltételezi az olvasóról ugyanazt a tudást, amivel ő rendelkezik.

S az is kihívás a nem szakműveltségű olvasóval szemben, hogy – Bori Imre, Bányai János és Tolnai Ottó 1969-es kolozsvári látogatása ürügyén – behozza a Délvidék sípszavát, s ennek ürügyén közli talán a legszebb Lászlóffy-verset, amelyet Nagy Albert festőművész emlékére írt: *Fehér kakas a hóhullás-*

ban. Bori Imre szerint – írja Kántor – „Lászlóffy-versben is megszületett a nagy magyar (romániai magyar?) és emberi sorsszimbólum.”

Kántor monográfiájának utolsó fejezetei mozaikokból állanak. Nem is csoda. Lászlóffy élete utolsó két évtizedében a líra, az elbeszélő próza, esszé, a műfordítás, a publicisztika legkülönbözőbb műfajai-ban olyan bőséggel ontja a remekműveket, hogy gondos műelemzésekkel alig követhető nyomon. „Könyvet kellene írni erről” – írja Kántor.

Nem maradnak el a kitüntetések sem, 1998-ban Kossuth-díjat kap.

A bolsevista diktatúra bukását – akárcsak költőtársait – eufóriás örömmel ünnepli, de csakhamar csaldik. Egyrészt a változás felemás volta miatt, másrészt amiatt, mert látta, tapasztalta, hogy a szabadság igencsak hasonlatos a boldogság kék madarához, és Kelet-Európában sem szellemileg, sem lélekben nem voltak eléggé érettek se az öreg, se az új nemzedékek a befogadására. Egymásnak estek az írőcsoportok, az esztétikum és a morál helyett a politikum lett a tét, a konc. Lászlóffy, most már mint kétlaki író (lakáshoz jutott Budapesten) fájdalmasan tapasztalja, hogy az egységesülés helyett a szétesés vészes tünetei jelentkeznek. „Megesszük egymást, mint a farkasok” – mondogatta gyakran.

Mintha szálláshelyét készítette volna elő, könyvet írt a Házsongárdról (művészfotók Kántor Lászlótól), s lírai szövegében megszólítja azokat, akik már elköltöztek.

2009. április 19-én „Lászlóffy Aladár is végleg beköltözött szeretett Házsongárdjába.”

A legjobb barát, e monográfia írója nem tudott részt venni a szertartáson, mert külföldön, Ausztriában tartózkodott.

*

Nem lehet (és nem szabad) egy monográfiát recenzióban megismételni, újairni meg pláne tilos. Az viszont még ide kívánczik, hogy Kántor Lajos újított a klasszikus műfajon, könyve nemcsak monográfia, hanem krónika, műhelynapló, ikerportré, tallózás szépirodalmi és szakirodalmi szövegekben, ideológiai és szellemtörténeti glosszagyűjtemény, tanúvallomás, tetemrehívás és mindenekelőtt szellemidézés.

Lászlóffy Aladár szellemét idézte meg. Egy nagy formátumú tehetség ősrendetegében vágott csapásokat, s rakta ki a jelzéseket azok számára, akik nagy szellemi kalandra vállalkoznak.

RÉFI JÁNOS

(Caspar David Friedrich: Holdfelkelte a tengernél)

*A tenger mélykék.
Lágy ezüst a hold.
Violák a könnyű fellegek.
A bánat széttép.
Szívemig hatolt.
Más szerelme, csókja kell neked.*

*Az élet álom,
avagy ébredés?
Fellegárba öltözik a hold.
Karom kitárom:
jöjj csak, szenvedés.
Mezítelen testem átkarold.*

*A tenger ólom.
Mályvaszín az ég.
Szép sugár, aranyba tündököld.
Beburkolózom.
Mára épp elég.
Ölébe hív jó anyám, a föld.*

(Henri Rousseau: Alvó cigányleány)

*Töretlen éj. A lány magába mélyedt.
Fehér a hold, nem látni ily fehéret.
Nyugalma mély. A vállánál motozván
erre tévedt, hatalmas hímoroszlán.*

*Sárga szeme a lány arcába révedt.
Nem látott még bőrénél feketébbet.
Nem bántja őt, csak csendesen szagolgat.
Az éjszakába 'árnyuk összeolvadt.*

*A lány botját a jobb kezébe fogja.
Vetett ágya: dűnék futóhomokja.
Ha felébredne, megrémülne nyilván.
Holdfény játszik hathúros mandolinján.*

*Az oroszlán robusztus, barna teste
fölé hajol. Oly rendkívüli este.
Tán továbbmegy és puha macskalába
nyomot se hagy a sivatag porába'.*

(Harmensz van Rijn Rembrandt: Önarckép, 1661)

*Megvénültem. Mögöttem az élet.
Oly sok képet megfestettem már,
keresem még mindig: mi a lényeg?
Tudom, órám lassan körbejár,*

*s elnyűtt testem fárad egyre jobban,
és az ecset ólomsúly-nehéz.
Bajaimmal telve, megrakottan
nem adja fel még a szem s a kéz.*

*Életemnek sója, lángja, hője:
vénségemre már csak ez maradt.
Nehéz vászon fehér lepedője
színesedik kezeim alatt.*

*Eltűntek a szerelmek, a vágyak,
hiúságom sem maradt velem.
Csak az Isten tartott meg magának
s irányítja reszkető kezem.*

*Tehetségem, erőm tőle kaptam.
Hogy köszönjem mindezt meg neki?
Festő voltam mindég, s az maradtam.
Munkálkodom, amíg engedi.*

W. S. képzeletbeli epigrammája

*Ne várjatok. Véget ért a játék.
Csillagoknak túfokán lakom,
oly távol, hogy vissza nem találnék.
Elsüllyedt holdbéli csónakom.*

*Mint búcsúzzam? Jó volt nálatok.
A hajnal nékem nem dereng ma már.
Más e lét, e tünde-állapot:
sebes víz vagyok, futó fény sugar.*

SZENTMÁRTONI JÁNOS
A festő álma

Azon kevesek közé tartozom, akik elmondhatják magukról, hogy egy utcában nőttek fel Kirják Miklós festőművésszel. Dicsekednék is vele szemrebbenés nélkül, ha nem szégyelleném kissé, hogy sokáig fogalmam sem volt arról, mi készül műhelyében, mikén kísérletezik piktori laboratóriumában, milyen monumentális világot épít lakóhelyünk láthatatlan tartományában. Csak az utóbbi években fűztük szorosabbra a barátságot, ha nem számítom bele a véletlenszerű kamaszkori sörözéseket. De, történetesen, amikor én még kezdő poétaként emlékeim özönéből csupán egy-egy mozaikkockát igyekeztem egyre elkeseredettebben kimerevíteni a rohanó idő kétes mozivásznán – ő egy szál ecsettel bizonyára már akkor megállította az időt, hogy mindazt, ami addig fölhalmozódott az Ember tudásában, képkeretbe zárja a szerzetesek nyugalomával és szorgalmával.

Közös munkáink, együttgondolkodásaink során csak nemrég ismerkedhettem meg a festőművész balassagyarmati gyökereivel is, a Patvarci utca idilljével, a Nyírjesi-tó körüli és az Ipoly-parti csavargások bukolikus tájaival, amelyeket a gyermek csodálatával, de már a felnőtt tudásával örökített meg Kirják Miklós. A gyermek tud így látni, hogy a tájban a legapróbb fűszálat vagy bogarat is észreveszi, és a gyermek szemével látó mester képes arra, hogy a cseppben fölmutassa a tengert, egy cincérben az univerzumot, a *Március* című kép széttárt szárnyú madarában a teremtés egyszerűségét és méltóságát.

A Dürer, Holbein iskoláján nevelkedett portréfestőnek és a táj lelkét megragadni tudó újraalkotónak van egy mitikusabb-filozofikusabb arca is, amelyet az *Arabiai filmhíradó* és a *Magritte Afrikában* című képek is tükröznek. Mind a filmművészet egyik

megújítóját, Bunuel, mind a szürrealisták egyik óriását, Magritte-ot úgy idézi meg, hogy nem idézni akar tőlük, hanem „pusztán” a szellemüket kelti életre egy-egy saját vízióban. Mint például a kilencedik kerületi tűzfalak plakátjain megelevenedő sivatagi jelenetsor Bunuel ismétlődő, mindvégig hiányosan maradó, így fölismerhetetlen portréjával.

Csak tisztelni tudom barátomban azt a művészi-emberi bátorságot, amellyel az örökkévalóságnak dolgozik, és nem a felhígult, percről percre változó mának. Egy olyan korban, amikor minden szétfele tart, hullani készül, ő megálljt int, és képeivel kitámasztja a pusztulás falait, vagy éppenséggel a pusztulás falaira hordja fel összegző erővel az emberi lélek és az emberiség műveltségének emlékezetünkben és álmainkban felgyülemlett látomását. Reneszánsz tudás-szomj és rendszerezési vágy, barokk aprólékoság és kidolgozottság jellemzi művészetét – s mindehhez a fényképész türelme, megfigyelőképessége, természetkutatók alázata és áhítata, himnuszírók elhivatottság-érzete szolgáltat muníciót.

Kirják leletmentő. De nemcsak úgy, hogy összefoglal, hanem azzal is, hogy a képeiben való utazásunk során nagy elődjeiig is eljuthatunk, a reneszánsz óriásokhoz, Mantegnához, Michelangelóhoz... – vagy épp a XX. századi szürrealistákhoz. Dalí figyelmeztető lázálmai jutnak eszünkbe például *A kétségbeesett ember* vagy a *Houdini megszabadul gátlásaitól és túlvetkőzi magát* című festmények láttán, amelyek a lélek és a psziché olyan rétegeibe vezetnek minket, ahol a mítosz és a valóság már valóban egy.

Ez Kirják világérzékelésének sötétebb oldalát mutatja, amely egyben azt is igazolja, hogy nem egy múltba menekülő, saját álmaiba zárkózó művésszel van dolgunk, aki fél a valósággal szembenézni – hanem egy olyan rendszerező, egyetemességre törekvő, a korkritikától sem tartózkodó festővel, aki bár nem rág a szánkba semmit, s látszólag elvan a teremt-

„Szakállam sercenj, reccsenj, kunkorodj”

ményei közt, de ha az ember alaposabban elmerül a világában, rögtön érzékeli a figyelmeztetéseit is. Hogy rossz úton járunk, amikor megfedkezünk arról, milyen démonokat is kell magunkban két vállra fektetnünk ahhoz, hogy egész embernek megmaradjunk. Hogy milyen gyilkos és rohamléptékben kiüresedő korban élünk, amelyben úgy marcangolják bennünk mindazt, ami érték, ami szakrális, ami túlmutat rothadásra ítélt, anyagi valónkon – akár Kirják képein is fölismerhető rémálmaink barbár lényei.

A legnagyobb bravúr azonban az, hogy Kirjákban a természetmegfigyelő és a mítoszbuvár egy harmadik világot teremt, ami viszont már csak az övé, egyetemes és szuggesztív. Ahol a madár csikóhaltestű, a rinocérosz pedig gyíktestben kúszik a fára... Így alakul és bontakozik ki szemünk előtt egy XXI. századi szimbolista, ha hívhatom így, aki

ezernyi idegszállal szövődik a világ testébe, érzékeli annak minden rezdülését – és amiért hálásak lehetünk neki, hogy nem lebutítja üzenetét, hogy értsük, hanem fölemel sorsunk fölé, mert onnan nagyobb kilátás nyílik a kultúra csodáira és önmagunkra is.

Egyszerre dermesztő és vigasztaló élmény, ha mélyen belenézünk Magritte elefántjainak szemébe, melyen keresztül mintha az idő tavába látnánk – ősmély vizében ott hullámszik kezdet és vég, az élet hajnala és személyes, elkerülhetetlen tragédiánk is. Olyan, mintha Isten szemébe néznénk, ahonnan részvét és megbocsátás sugárzik vissza ránk.

És most újabb kísérletezésbe fogott: megajándékozott minket egy miniatűr sorozattal, amelyet József Attila *Medáliák* című ciklusa ihletett. Szeretettel ajánlom mindenki figyelmébe a művészt.

„Huszonhárom király sétál”

„és lidércként rugódozó fehér”

KODOLÁNYI GYULA
Archaikus töredékek

9

Archaikus reggel

*Moccan a cinke, pirkad.
A nárciszok arca kinyílik,
Figyelik a mókus ugrását:
Tökély, életre-halálra.
Kinyílok én is, bámulok
A teremtés hajnalán. Minden
Reggel első. Vele ébrednek
A bőség tökéletes magvai,
Mindben egy arc. Belőlük
Milliárd rend sarjad ki,
Milliárd káosz, hogy majd
Megtérjen a kezdetbe,
A sötétség másik csendjébe.
Élni? Működni a hajnal
És az est erejével.
Kezdetől végig. Végtől kezdetig.*

10

James Hillman

*Elment ő is. De hát nem járt itt soha.
S én sem ott nála. Csak levelek, sorok:
A daimón, a logosz spermatikosz.
Telefonok, könyvek. Telefonhang:
felívelő. Lelkendező. Szaggatott
mondatok, zengő mély tónusokkal.
Pontosak. Okosak. Lélektárs. Szellem.
Sorai rólam: „Odüsszeusz sebe,
A heg: a lélek nyoma a testen.”
Mindezt (mindazt) kiköhögni ő sem
Tudta. Műtétek. Kezelés. Köztünk
Volt nyolcvanhárom évig. Majd megint
Hív, onnan, álmomban. Lélektől
Lélekeig. Barátság volt. Lesz? Ilyen.*

Üzenetek W. Sh.-től

65

*Nem több, mint virágé
No stronger than a flower*

*Szendergőben érzem: körmöm a másik
Kezem hátába mélyül, megszántja
Bőröm, csak úgy. Kicsit élesen, de nem
Fájón. A kéz kénye, kedve? Játék?
Ráébredek: élek. Élni csak ennyi
Volna? Ennyivel több csupán? Aludni
Délután, könnyen, halálon innen?
S álmomban e moccanás, a mozdulat
Öröme? Ennyi az ittlét többlete?
Ezt áhítjátok? Ezért bámultok
Sóváran? Öcsém a mezsgyén túlról:
Virágfejek. Drága véreim, mért ott?
S én mért itt? No stronger than a flower. Nem
Több erőtok, mint virágé. Oly sok.*

Ágh István (1938, Felsőörszék) költő, író, műfordító. A Hetek alkotócsoporthoz tartozott. 1975-ben az Új Írás, 1997–2012-ig a Hírel munkatársa. József Attila-díjas (1969, 1980), Kossuth-díjas (1992), Radnóti-díjas (2008), Prima-díjas (2009) és Balassi Bálint-éremes (2010). Legutóbbi kötetei: *Fénylő Parnasszus* (esszék, 2008), *Hívás valahonnan* (új versek, 2011), *Összegyűjtött versek I–II.* (2013), *Szavak homvágya* (esszék, 2013).

Czigány György (1931, Budapest) költő, újságíró, szerkesztő. Legutóbbi kötetei: *„Kalitkám is madár” – Czigány György költészete – Németh István Péter esszéjével, Zsoltár, Révfalu álom, Kalitkám is madár – összegyűjtött versek.* Fontosabb kitüntetései: Erdemes művész (1988), József Attila-díj (1996), Pulitzer-életmű díj (2000), Stephanus-díj (2004), A Magyar Köztársasági Érdemrend lovagkeresztje (2005), Prima Primissima díj (2006), Magyar Örökség díj (2009).

Csontos János (1962, Ózd) költő, író. A Magyar Nemzet publicistája, a Nagyítás főszerkesztője volt. Legutóbbi kötetei: *Delelő – összegyűjtött versek 2002–2010* (2011), *Volt egyszer egy VÁTI – Egy tervezőiroda története 1950–2000* (Aczél Gáborral és Lukovich Tamással, 2013).

Falusi Márton (1983, Budapest) költő, szerkesztő. Az ELTE jogi karán végzett 2007-ben. A Hírel folyóirat versszerkesztője és a Magyar Művészeti Akadémia munkatársa. Gérecz Attila-díjas (2004) és Junior Prima-díjas (2008). Kötetei: *Hazáig látni* (2004), *Rádnívta ablak, ajtó* (2007), *Fagyok poklaid* (2010), *Virágvasárnapi számbanfutas* (esszék, 2012), *Albérleti fordulónap* (2013).

Fecske Csaba (1948, Szögliget) költő. 1968 óta publikál. Szabó Lőrinc-, Pro Literatura- és József Attila-díjas. Legutóbbi kötetei: *Tolvaj szél* (gyermekversek, 2008), *Akinek arcát viselem* (versek, 2009), *Bibliai történetek gyermekeknek* (2011), *Árnyas kertben* (versek) 2013.

Gászó L. Ferenc (1953, Budapest) író, újságíró, a Magyar Távirati Iroda vezérigazgatója. Korábban volt a Magyar Hírlap, a Mai Nap és az Üzleti 7 főszerkesztője, később a Kossuth Rádió intendánsa, az MTVA közéleti főszerkesztője, majd vezérigazgató-helyettese. Riportkönyvei: *Magyarnak lenni, Dübörög a senki földje.* Riportkönyvei Zelei Miklóssal: *Szépséghibák, A tolvajkules, Tűz is volt, babám!, Örjítő mandragóra, Az elrabolt emberöltő. Erdély, a legnagyobb kisebbség* című szociográfiája 1988-ban az év legjobb riportjának bizonyult.

Gróh Gáspár (Budapest, 1953) irodalomtörténész. A KEH Társadalmi Kapcsolatok Igazgatóságának vezetője. Kutatási területe a XX. század magyar irodalom- és eszméletörténete, a népi irodalom előtörténete, Szabó Dezső írói és ideológiai alkatainak hatása. Legutóbbi kötete: *A magyarság rendeltetéséről* (2013).

Hegedűs Imre János (1941, Székelyhidegkút) író, irodalomtörténész. Sepsiszentgyörgyön volt gimnáziumi tanár és szakfelügyelő, 1984-ben emigrált Ausztriába. Bécsben és Budapesten él. Legutóbbi kötetei: *A néma esküje* (önéletrajzi regény, 2004), *Benedek Elek* (monográfia, 2006).

Iancu Laura (1978, Magyarfalva) költő, néprajzkutató. Bárka- (2010), Bella István- (2010) és József Attila-díjas (2012). Legutóbbi kötetei: *Karmából kihullajt* (versek, 2007), *névtelen nap* (versek, 2009), *Szeretföld* (kisregény, 2011), *Kinek a semmi a mindene* (versek, 2012), *Petrás Incze János* (színmű, 2013).

Jánosi Zoltán (1954, Miskolc) irodalomtörténész, egyetemi tanár, a Nyíregyházi Főiskola rektora. Legutóbbi kötetei: *„Kő alatti fény”. Ratkó József és „két” nemzedéke* (2005), *„Szólitlak, hattyú” – Válogatott írások Nagy László életművéről* (2006), *„Árnyékodon állva, Babylon”* (2007), *La acogida de Federico García Lorca en Hungría* (2007), *Barbárok hangszerén* (2010).

Kelemen Erzsébet (1964, Edelény) Debrecenben élő író, költő, drámaíró. A Szent József Gimnázium, Szakközépiskola és Kollégium tanára. Kutatási területe a kortárs irodalom, az avantgárd, a vizuális költészet. Legutóbbi kötete: *Getsemáni magány. Dráma Telemi Pálról két felvonásban – Getsemańska samotošč. Dramat o Pálu Telemi w dwóch aktach* (dráma, 2013).

Kelemen Lajos (1954, Büssü) író, Radnóti-díjas. Legutóbbi kötetei: *Föltett igaz* (versek, 2010), *Égni másért se* (esszék, 2012), *Árnyalatok igazsága* (tanulmányok, 2013), *Szállsz te már; magad... – Tóth Erzsébet költészetéről* (2013), *Tenger; nyújtom kezem* (esszék Kalász Mártonról, 2014).

Kodolányi Gyula (1942, Budapest) író, műfordító, amerikanista, 1969 és 2009 között az ELTE-n és amerikai egyetemeken tanított irodalmat. 1992 óta a Magyar Szemle, 2010 óta a Hungarian Review főszerkesztője. A Magyar Érdemrend középkeresztje a csillaggal polgári tagozata kitüntette (2012). Legutóbbi kötete: *A fény rétegei* (esszék, 2010), *Járj merre tetszik* (versek, 2012), *Szólo hangra* (esszék, 2012).

L. Simon László (1972, Székesfehérvár) költő, esszéíró, politikus, az Országgyűlés Kulturális és Sajtóbizottságának elnöke, a Nemzeti Kulturális Alap alelnöke, korábban elnöke. Az ELTE magyar-történelem szakán végzett. 2004 és 2010 között a Magyar Írószövetség titkára. 2012-től közel egy évig az Orbán-kormány kulturális államtitkára, jelenleg kormánybiztos. József Attila-díjas (2007). Legutóbbi kötete: *Polgári kultúrpolitika. Eredmények és dilemmák* (2014).

Marsall László (1933, Szeged – 2013, Budapest) költő. 1957-től 1971-ig a Magyar Rádió munkatársa volt, 2000-től a Magyar Művészeti Akadémia tagja. Kitüntetései: József Attila-díj, Déry Tibor-díj, a Magyar Köztársasági Érdemrend kiskeresztje, Kossuth-díj, Arany János-díj. Legutolsó kötetei: *Holnapután?* (versek, 2005), *Szikkák és tövisek* (versek, rádiójátékok, prózai írások, 2008).

Mezey Katalin (1943, Budapest) költő, író, műfordító, a Kilencek költőcsoport tagja. A Széphalom Könyvműhely igazgatója, 1992-től 2008-ig az Írók Szakszervezetének főtájkára. József

Attila- (1993), Prima- (2007), Bethlen Gábor- (2009) és Partiumi Írótábor díjas (2013). Legutóbbi kötete: *Bolygópályák* (versek, 2010). *Ismernek téged* (2014).

Péntek Imre (szül.: Molnár Imre, 1942, Lenti) költő, író, szerkesztő. Az ELTE magyar-filozófia szakán végzett 1966-ban. A Kilencek költőcsoport tagja. 1990-ben létrehozta az Árgus című folyóiratot.

2003-tól Zalaegerszegen él, a Pannon Tükör főszerkesztője. József Attila- (1994) és Bethlen Gábor-díjas (2009). Legutóbbi kötete: *Félrebeszéd* (versek, 2009).

Réfi János (1972, Sümeg) költő, tanító, gyógypedagógiai tanár. Elnyerte a Kortárs portugál költészet műfordítói pályázatának (2003) és a „Szonettek – főhajtás Faludy György emléke előtt” költői ver-

seny (2010) első díját. Kötetei: *Angyal kísér* (2004); *Rainer Maria Rilke: Őszi nap* (műfordítás, 2006); *Erősz vonásai* (2008); *Faludy mozaik* (2010).

Szentmártoni János (1975, Budapest) költő, író, a Magyar Írószövetség elnöke. Volt a Magyar Napló szerkesztője, a Könyves Szövetség elnöke. Gérecz Attila- (1995), Édes Anyanyelvünk- (2004) és József

Attila-díjas (2007). Legutóbbi kötetei: *El perro* (*A kutya*, versek spanyolul, 2010, Miami), *Calul lacurilor* (*Ló a tavon*, versek románul és magyarul, 2011, Nagybánya).

IRATKOZZON FEL A

Magyar
Napló

LEVELEZŐLISTÁJÁRA!

Csatlakozzon elektronikus
hírlevelünk népes olvasótáborához,
és a jövőben tájékoztatást kap
rendezvényeinkről,
új kiadványainkról.

Küldje el nevét és e-mail címét az
info@magyarnaplo.hu e-mail
címmre, vagy iratkozzon fel
honlapunk Hírleveléi rovatában:
http://www.magyarnaplo.hu

A rövidpróza mestere

Az én falum etnográfija

...TERMÉSZETE SZERINT NOVELLAÍRÓ VOLT!

Megjelent az
IRODALMI MAGAZIN
legújabb száma!

Gárdonyi

A MAGAZINT KERESSE A NAGYOBB ÚJSÁGÁRUSOKNÁL VAGY

...../É.1''1iž±° **WWW.MAGYARNAPLO.HU** OLDALON!

facebook

Csatlakozzon Ön is
a Magyar Napló
népes táborához
a Facebookon!

www.facebook.com/MagyarNaplo

Kozmikus szél

Beszélgetés Kodolányi Gyulával

(Kodolányi Judit felvétele)

– *Valamennyiünk életútjának kulcsát a gyerekkor rejti. Generációdznak van egy külön titka is. Ahogyan a XIX. század magyarságának arcát 1848–49 tükre mutatta, a XX. század második felében éltekét 1956, természetesen mindazzal, aminek a forradalom volt a középpontja. Akkor már gimnazista voltál, aki koránál fogva már nemcsak kivételesen érzékenyen reagál a világra, de nagyon sok mindent meg is ért belőle. Hogyan épült az életedbe ez a sorsfordító élmény?*

– Jellemző az egész alkatomra és életpályámra, hogy egyfelől mindig volt bennem valamilyen komolyság és szellemi koraérettség, másfelől mindig volt bennem valami megkésetttség; kivéve a házasságot. Érzékeltem a politikai valóságot, de a gyermek felfokozott fantáziájával és szorongásával, amelyre a kor elég okot adott. Amikor a Mindszenty-per folyt, én hat-hét éves voltam, és anyám, miközben hallgattuk a közvetítést a perről, nagytakarítás közben éppen kinyitott egy nagy ágyat. Én titokban rettegve kémleltem, hogy nincs-e egy kis rádióleadó elrejtve az ágyunkban, mint ahogy az „imperialista összeesküvőknél” volt az szokás. Mert apám „rádiós” volt, elektronikai mérnökként ő vezette a Magyar Rádió műsorszóró rendszerének újjáépítését és továbbfejlesztését a háború után. De azt is jól tudtam, hogy ízig-vérig „reakciós” ember. Rettegtem, mert apám állandóan és hangosan hallgatta a Szabad

Európát és a BBC-t. Máshol már elmondtam, hogy amikor a front közeledtekor a nácik elrendelték a lakihegyi tartalék adó felrobbantását, kollégái segítségével ő rejtette el a Bakonyban, nagybátyám, Kodolányi János útmutatása szerint. Ezzel az újra összeszerelt adóval indult meg az országos rádióadás 1945-ben. Ő úgy csinálta végig aztán a többéves adóállomás-építési projektet, hogy a „Standard-kémper” nyomozása kapcsán egyszer vizsgálati fogságba került. Csak azért engedték ki hetek után, mert a mérnök kollégái, akik közt volt régi kommunista, azt mondták Gerő Ernőnek, aki akkor újjáépítési miniszter volt, de valójában a rendszer második legerősebb embere, hogy nem tudják végigvinni a munkát apám szakmai tudása nélkül. Úgyhogy a perkoncepcióból akkor őt, gondolom, kitörölték az ÁVÓ-n.

Szüleim világosan jelezték nekünk véleményüket a Rákosi-rendszerrel, apám egy-egy szavával, fíntorával, anyám egy-egy legyintéssel. S persze hallottuk az utcán, pajtásaink közt a Rákosi-vicceket, rigmusokat. „Megnyertük a széncsatát, bezárták az iskolát.”

1956. október 23-ára térve: néhány osztálytársam, mint például Vasy Géza, tudta, hogy most valami nagyon fontos dolog fog történni, és elmentek az egyetemisták tüntetésére – én nem éltem annyira együtt a napi történésekkel. A forradalom során később is eredményesen tudtak visszatartani apá-

mék attól, hogy elmenjek megnézni a harcokat. Azért még így is majdnem lelőttek. Kas Iván barátom elevenítette föl nemrég, hogy a harcok szünetében elmentünk kenyérért egyszer hárman Angyal Jánossal, a későbbi parodistával, aki felettünk lakott a Kanizsai utca 35-ben. Úgy hírelt, hogy a Körtér közelében egy pékségben árusítanak kenyeret, és így elengedtek bennünket otthonról. Ahogy a Fadrusz utcából kifordultunk a Bartók Béla útra, hirtelen, mint a kavicsok, úgy pattogtak körülötünk a járdán a golyók. Ez volt az az idő, amikor az ávosok cirkáló autókából – mentőautókból is – rálőttek a kenyérért sorban álló emberekre. Föl sem fogtam, hogy meg is halhattam volna ott, alig tizenöt évesen. Volt pajtásom, aki a harcokban elesett.

A forradalom életem meghatározó élménye maradt: én is úgy éltem át, mint ahogyan a magyarok többsége, nagyon nagy reménykedéssel. Kisétáltunk szüleinkkel a Körtérre, amikor eljött az a néhány napnyi felszabadult, békés időszak, amikor a falak tele voltak röplappal, számtalan új újság jelent meg, és őrizetlen perselyekbe, nyitott kosa-

rakba gyűjtötték a pénzt az elesettek családjának. Olyan volt a hangulat, mint egy búcsúban: mindenki felszabadult volt, és az emberekben túlradt a szeretet.

Aztán következett november negyedike hajnala. A Bartók Béla úton, a mi irányunkból özönlöttek be a szovjet tankok a Petőfi laktnya felől, rengtek a falak az óvóhelyen az ágyúlövésektől. Később tudtam meg, hogy apám el akart menni velünk Amerikába. Ő akkor 45 éves volt, a szakmájában nagyon elismert mérnök, jó nemzetközi kapcsolatokkal. De anyám nem volt hajlandó elmenni a négy gyermekkel, márpedig ő igen erős akaratú ember volt. Ez döntött. Mind a kettejükben nagyon erős volt a magyar érzés és a hovatartozás érzése, de talán így volt törvényszerű: a férfi vállalja a kalandot, a nő mindig a földön is áll. Aztán végigéltük a megfélemlítés éveit, amelyek ott, a Lágymányoson nagyon súlyosak és olykor groteszkek voltak. Egyik szórakozásunk az volt, hogy a régi típusú, nyitott peronos villamosokról menet közben föl-le ugráltunk. Egyszer én is leugrottam a 18-as villamos lépcsőjéről, még mielőtt megállt volna a Bartók Béla úton, a Gárdonyi-szobornál, és ott termett két rendőr, bevitték a kapualjba, ott tuszkolgattak és azt üvöltözték, hogy ellenforradalmár vagyok. Egyébiránt a kettős nyelv korszakában nőttünk fel, és ennek tökéletesen tudatában voltunk. Jól tudtuk használni, több-kevesebb megalkuvással és rezzenéstelen szerepjátszással a nyelv hivatalos változatát, ha kellett. Még a legegyszerűbb osztálytársaim is.

A József Attila Gimnázium, ahova jártam, olyan iskola volt, ahol a KISZ megalakulásának évé-

ben összesen 17-en léptek be a KISZ-be vagy hatszáz diák közül. És én egyetlenegyszer sem mondtam a forradalomra senki kedvéért az egész Kádár-korszakban, hogy ellenforradalom.

– *Nemcsak az iskola volt jó, kiváló osztály- és iskolatársaid is voltak.*

– Sok tehetséges ember tanult ebben a gimnáziumban, későbbi neves zenészek, színészek, sportolók és tudósok. Reál-osztályba jártam, és mérnök, matematikus beállítottság volt az osztálytársaim többsége; a maguk pályáján nagyon szép karriert futottak be. De általában nagyon tisztességes, hallatlanul jó értékrendű osztály volt ez, s azt hiszem, ez jellemző volt az egész akkori József Attila Gimnáziumra.

Két elemből tevődött össze a diákság: a konokul rendszerellenes lágymányosi középosztályból és a kelenföldi, albertfalvai vagányokból. Ezek munkásgyerekek voltak, de éppúgy utálták a bolsevik rendszert, mint mi, lágymányosiak.

– *Mindez megrendítő, katartikus, ami nélkülözhetetlen ahhoz, hogy valakiből író legyen, de még nem irodalmi élmény. Így aztán a Műszaki Egyetemen folytattad tanulmányaidat. Hogyan fordultál mégis az irodalom felé?*

– Tévedés volt, hogy a Műegyetemre felvételiztem. Csodálkoztak is az osztálytársaim, hiszen én magyarból, történelemből voltam a legjobb. De apám példáját követtem. Apám művelt és széles látókörű mérnök volt, a zene szeretetét is tőle kaptam. Tehát követendő példa volt számomra. Nagy vonzalom élt bennem a repülőgépek és az autók iránt, és azt gondoltam, hogy ez elég ehhez a pályához. Csak amikor elkezdődött a Műegyetem, a maga rettenetes favá-

gásával az alapozó órákon, géptanul és kémiai technológiával, akkor jöttem rá, hogy ez a dolog nem nekem való. Az volt a szerencsém, hogy a nagybátyámhoz akkor már egy jó éve feljártam, szombat délelőttönként szókratészi beszélgetéseinkre. Kínládásomat látva ő azt mondta nekem, hogy „hagyd ott a Műszaki Egyetemet, és menj el a bölcsészkarra”.

Ezt könnyebb volt mondani, mint megtenni, mert 1961-ben nem lehetett két egyetemre felvételizni, s különösen akkor nem, ha valahová már jártál. De nem hátráltam meg, le tudtam tenni a bölcsész felvételit magyarból és angolból. Mégpedig nagyon sikeresen. Azonban az volt a minisztériumi döntés, hogy dacára a magas pontszámomnak, nem vesznek fel, mert egy másik egyetemre járok. A nagybátyám azonban szólt a felvételem érdekében Aczél Györgynek.

Tudni kell, hogy furcsa, kétarcú időszak volt ez. Egyfelől a terror: Kádárék párthatározatot hoztak arról, hogy a „népi írók” a felelősek a forradalom kirobbanásáért. Másfelől Aczél, akinek akkor emelkedett a csillaga, személyes kapcsolatot tartott fenn vezető „népi” írókkal, akik 1957 elejétől a közélettől visszavonultak. Vissza is szorították őket, hiszen az ő szellemiségük meghatározó volt a politikai forradalomban. Ezt a szellemet az 1945 utáni koalíciós időkben, majd a kommunista hatalomátvétel során fokozatosan föld alá szorították. Ezt a magyar demokratikus szellemet, a magyar közép gondolkodásmódját és mentalitását képviselték a népi írók, a politikai végletek képviselőit leszámítva. A mag, a koalíciós politikával szimpatizáló centrum mindig mérsékelt és demokrata

volt: Illyés Gyula, Tamási Áron, Németh László, a nagybátyám. És ehhez kötődtek a „polgári” oldalról olyan írók, mint Cs. Szabó László, Szabó Zoltán, Szabó Lőrinc. Baráti kapcsolatuk révén ők Illyéshez álltak a legközelebb, de például Szabó Lőrinc másik szívbeli jóbarátja a nagybátyám volt. Ezért volt olyan fontos az ideológusok számára a népi irodalom, ezért törekedett a hatalom az ő megnyerésükre.

– *Kicsit ugyan elkanyarodtunk írói utad fölvezetésétől, de e korszak egyik kulcskérdésénél érdemes elidőznünk.*

– Nem is tudjuk elkerülni. Nemcsak a népiek, hanem a hatalom működésének megértése miatt. A népi oldal hatalmas táborot jelentett, nagy ideológiai és személyes ellentéttekkel. A kulturális politika rá is játszott erre a tagoltságra, miközben maga is kétarcú volt. A kádárizmus céljai közé tartozott, hogy ennek a „népi” gondolkodásmódnak az írmagját is kiirtsák. Ugyanakkor, ha cenzúrázva, válogatva, de 1956 után kiadták azokat a munkáikat is, amelyek korábban nem jelenhettek meg. Mert szükség volt valódi, értékes művekre ahhoz a későbbi felemás kulturális konszolidációhoz, amelyre a hatalom már a megtorlások idején is készült. Tudták, hogy nem lehet Rákosi paranoid politikáját hosszabb távon folytatni, nem lehet pártirodalommal táplálni szellemileg a magyarokat. Elkezdtek a nagybátyám életmű-sorozatának kiadását is. Aczél Györgyben nagy volt az affinitás a tehetséges művészek iránt, volt benne jó értelemben vett sznobizmus, ami, mint tudjuk,

nem minden kultúrpolitikusról mondható el, a politikusi osztályról pedig még kevésbé. Aczél nyitott, rugalmas, ördögien agyafűrt ember volt. Gondolkodásmódjában és személyiségében tökéletesen megfért az, hogy későbbi apósomnál, Illyés Gyulánál vacsorázott egy este, és

Stone Mountain, Georgia, 2007 (Kodolányi Judit felvétele)

másnap reggel betiltotta egy írásának vagy könyvének a megjelenését. Fel is készültek a felek ezekre a vacsorákra, amelyek ugyan a privát szférában zajlottak, de a szó igazi értelmében nem személyes kapcsolatokon alapultak, bár egyesek szeretik e találkozásokat elvtelen kompromisszumok színterének tekinteni. Úgy kell azonban látnunk őket, nemcsak az Illyés és Aczél közöttieket, mint egy totális rendszerben a nemzet nem formálisan kinevezett képviselőinek a hatalom képviselőivel való kommunikációját. Ezek diplomáciai találkozók voltak. A kuruckodó közgondolkodásból hiányzik a diplomácia fogalmának megértése, elfogadása. Pedig ha két ember leül a fehér asztal-

hoz, akkor ott nem születik okvetlenül szövetség, barátság vagy más hasonló kapcsolat. Két ellenséges hadsereg vezetője leülhet egy asztalhoz, akár vacsoraasztalhoz, két ellenséges politikai tábor képviselője is – sőt valakinek ezt meg kell tennie a tábora nevében. A permanens háború és a permanens forradalom fenntarthatatlan életforma. Ez az élet rendje. Kodálynak, Illyésnek és másoknak az volt a szerepük ebben a rendszerben, hogy amennyire lehetséges, sőt azon túl is, artikulálják a nemzet érdekeit és gondolkodását, és képviseljék egy olyan hatalommal szemben, amelyik politikai, formális úton erre nem adott lehetőséget. A valódi kérdés az: ki mit képvisel, hogyan beszél ezeknél az asztaloknál.

A kommunisták nagyon komolyan vették a kultúrát, ideológiai és politikai tényezőként fogták fel. Ráadásul ez a magyar irodalom plebejus és demokrata volt, és komoly része volt a harmincas években a közgondolkodás átalakításában. Ezért is fontos volt Aczélnak, hogy személyes kapcsolatokat tartson fenn a vezető magyar művészekkel már pár évvel a forradalom után. Az összterelt nagygyűléseken még Marosán György és Kállai Gyula üvöltözött és gyalázkodott, de Aczél a háttérben már az enyhülés kultúrpolitikáját készítette elő. S ez a kapcsolatrendszer széles skálán mozgott: így kereste fel olykor nagybátyámat is, és meghallgatta a véleményét különböző dolgokban. E helyzet következményeként kerülhettem én be az angol–magyar szakra, a bölcsészkarra, késve, 1961 október elején.

– *Az alapos kitérő után tehát ismét 1961-ben vagyunk, a bölcsészkaron. A hatvanas évek elejét, a kádári konszolidáció nagy korszakát olykor egyenesen aranykornak szokás tekinteni. Te is így emlékszel rá?*

– A konszolidáció 1965 után jött el. Nagyon nyomasztó időszak volt a hatvanas évek első fele. A bölcsészkaron különösen. Annyit tehetél, hogy meghúzod magadat, és élsz a jobb órák és az olvasás nagy lehetőségével. A nagy előadásokon, amilyenek a magyar szak előadásai voltak, Oláh János barátommal jól elüldögéltünk az utolsó sorban, és szarkasztikus humorról kommentáltuk magunk közt az ideologikus előadók mondatait. Sziget voltunk, s volt még néhány ilyen sziget, de nem ez volt a jellemző. Nekem a szerencsém az volt, hogy az angol volt a másik szakom. Az angol szak akkor kicsi, marginális szak volt, és ez egészen 1971–72-ig, tehát az új gazdasági mechanizmus kibontakozásáig így is maradt. Talán vagy huszonöten vágtunk bele tanulmányainkba az angol szakon. Ott olyan kollégáim voltak, mint például Szegedy Maszák Mihály meg Jeszenszky Géza – szigetek maguk is, akikkel jól megértettük egymást, és barátok lettünk.

– *A szakválasztás többé-kevésbé mindenkinek az életében sorsdöntőnek bizonyult.*

– Sorsdöntő volt! Apámnak köszönhetem az angol nyelvet is. Mert apám erősebbik nyelve a német volt, de azt mondta: „Fiam, az angol a jövő nyelve, és azt kell megtanulnod először, majd aztán a németet.” És talált egy deklasszált nénit (’55-öt írunk, vagy ’56 elejét), akit megbízott a tanítással, és ez a néni járt hozzám angol-

órákat adni. Majd jött a forradalom, s a forradalom után, ’57-től kezdve a nyugati nyelvek második nyelvként való oktatása megkezdődött a gimnáziumokban. Óriási szerencsénk volt, mert egy zseniális angol tanárt kaptunk, Szirbik Ferencet, aki kisgazdapártiként a forradalomban tisztséget vállalt, és ezért büntetésből küldték le gimnáziumba tanítani. Annyira varázsos volt az ő személyisége, hogy mindenki megtanult angolul beszélni ebben a csoportban. Miután Szirbik elment a közgazdasági egyetemre tanítani, én a BBC angol nyelvű programjait kezdtem el hallgatni. Mindenféle műsort – de a BBC-nek voltak kiváló haladó nyelvprogramjai is, és mindez nagyon fölhozott a nyelvértésemben. Így aztán az angol nyelv teremtette meg számomra a kiutat a Műegyetemről is, mert olyan magas szintre jutottam addigra az angolsággal, hogy könnyedén tudtam angolul felvételizni. Az angol tanszéken akkor is magas volt a színvonal, az első naptól kezdve minden óra szigorúan angolul folyt. És az angol nyelv nyújtott kiutat, amikor a bölcsészkaron, ami előre látható volt, konfliktusba kerültem a magyar kultúrpolitika fő ideológusainak egyikével. Három-négy is tanított ott közülük a bölcsészkaron irodalmat.

– *Áruld el a nevüket is!*

– Ebben az esetben Király István.

– *Elsőként én is rá gondoltam...*

– Akkor a piros lámpák kigyuladtak bennem: innen el! És mit hoz a sors? Éppen akkor vált lehetővé, hogy valaki egyszakossá legyen, ha a tanszék, ahová menni akart, ezt kérte. Így lettem angol egyszakossá a hatodik félévben. Attól fogva minden energiámat az

angolszász kultúrára tudtam fordítani. Nem kell mondanom, hogy milyen óriási és csodálatos irodalom az angol meg az amerikai. De az angol politikai mentalitás és a középkorban kibontakozott angol költői érzékenység nem áll messze a miénktől. Innen kapcsolataink erőssége a reformkortól kezdve.

Az angol nyelv kitért az ablakokat a cenzúrázott világunkon túlra. A tényleges enyhülés kezdetekor, 1966-ban lehetővé vált, hogy először menjek ki egy rövid ösztöndíjjal Angliába. És aztán később, ugyanígy az első amerikai kutató ösztöndíjak egyikével Amerikába, a Yale Egyetemre 1972–73-ban. Az elzártágból ki tudtam lépni, és kint egyenlőként beszélgetni írókkal, professzorokkal és az utca emberével. Volt még egy előnyöm is. Már műegyetemista koromban elmentem idegenvezetőnek, hogy anyagilag ne jelentsek terhet a szüleimnek. Voltak egyéni vendégek, akik kísérőt, tolmácsot rendeltek. Ilyenek mellé kerültem. Amikor valami ajándékot akartak adni távozásukkor, akkor azt kértem, hogy küldjenek könyvet. Nagy és változatos angol-amerikai könyvtáram alakult így ki a négy-öt év alatt, amíg idegenvezető voltam. Aztán egy idő után, annyi más magyar értelmiségivel együtt, az amerikai könyvküldő hálózatok címlistáira is fölkerültem, és akkor már nagyon sok társadalomtudományi, ideológiai, filozófiai és irodalomkritikai könyvet kaptam. Olyan is akadt a turisták között, akiknek tolmácsoltam, mint Whitney Brooks, egy nálam jó huszonöt évvel idősebb, igazi kékvérű connecticuti bankár, aki évenként át küldött nekem könyvet. Kisebb könyvtármra duzzadtak ajándékai: például Jung, Cassirer,

Santayana, Dewey, Jaspers művei. Úgy gondolta, hogy baráti és erkölcsi kötelessége, hogy segítse szellemi tájékozódásomat. Küldte nekem a nagy amerikai prózát és drámát is – Wolfe, Fitzgerald, Hemingway, Faulkner, O’Neill, Tennessee Williams műveit. Feledhetetlen jótevőm volt.

– *Egyszakos angoloként, megszabadulva bizonyos ideológiai nyűgöktől, de azért mégis az akkori magyar realitások közt éltél. Nagybátyád nemcsak egy konkrét segítségnyújtással egyengette sorod alakulását, hanem szellemi neveltetésében is meghatározó szerepet töltött be. Mi az, ami máig hatóan általa épült az életedbe, gondolkodásodba?*

– Nagybátyám „peripatetikus iskolája” egy külön beszélgetés tárgya kellene legyen. A *Szóló hangra* című 2012-es esszékötetemben valamennyit fölillantok e beszélgetések tematikájából. Röviden, nem egészen pontos, de sejtető szavakkal úgy mondhatnám, hogy a nagybátyám a transzcendenciára és az ezotériára irányított a figyelmemet. Tehát azokra a dolgokra, amiket a leghatározottabban utasított el az egész rendszer, mint „idealista mákony”, „szubjektív idealizmust” és egyebet. A vallás fontosságáról rengeteget beszélgettünk. A vallásról, a szimbólumokról, a mítoszokról, a rítusokról. A mélylélektan gondolatairól. Nyilvánvaló, hogy erős fogadóképesség is volt bennem minderre. Témáink közt szerepelt mindaz, amiről a Hamvas-esszék szólnak, mert hiszen az a tudás szervesen bele volt szöve a nagybátyám mitológiai regényeibe is. De nagyon fontos volt a nagybátyám számára az is, hogy feléberesse bennem a magyar nyelv

iránti tudatos szeretetet. És megtanított a valódi történelmünkre is – amelyből a közelmúlt volt előlünk a legjobban elzárva.

– *Az angolon keresztül jutottál vissza a magyar nyelv szeretetéhez?*

– Már sokkal korábban rendszeresen beszélgettünk nagybátyámmal a magyar nyelvről, szavaink etimológiájáról, a középkorról. Aztán a meséket is elemezte. Hozzá kell tennem: abban, hogy költő, író lettem, bizonyosan nagy része van annak, hogy anyám, aki eredetileg színésznak készült, Benedek Elek-meséket olvasott fel nekünk gyönyörűen, meg népköltésből való verseket, amikor még nem tudunk olvasni. Így nagyon-nagyon korán megfogott engem a magyar népmesék varázsa és egészen különleges világa. És a nyelvezetük. Mert hiszen az, hogy a mesét ki „irodalmiasítja”, ki ad neki írott formát, egyáltalán nem mindegy. Tehát Benedek Elek is a maga nagyon szép erdélyi nyelvén mesél, mint ahogy Illyés is a maga nagyon szép dunántúli nyelvén a saját átdolgozásaiban. És a saját szeretetük nyomát is rajtuk hagyva... De visszatérve témánkra, arra sokáig nem gondoltam, hogy író leszek.

– *Mikor érezted azt, hogy verset is lehet vagy kell írnod?*

– Azt hiszem, hogy az első kísérleteim valamikor a kései bölcsész koromban születtek. Én sohasem voltam praktikusan gondolkodó ember a magam pályáját illetően, és a nagybátyám ebben is rendkívül bölcs volt, mert megértette velem, hogy nem az a fontos: mi a definíciója az én foglalkozásomnak, hanem az, hogy építsem magam fel, és majd a sors eldönti, mi lesz velem, hol lesz a helyem. Egyszer sem mondta azt, hogy

„édes fiam, belőled író lesz”. Azt hiszem, egy komoly mester nem is mondhat ilyet.

A művészi pálya nagyon nehéz és kockázatos vállalkozás. És én a nagybátyámat – vagy az édesanyám nagyenyedi családi köre révén megismert Jékely Zoltánt – olyan óriásnak éreztem magamhoz képest, hogy ép ítélőképességgel csak azt gondolhattam: ha egy író ilyen csodás ember, akkor belőlem soha sem lehet író. Visszatartott az is, hogy voltak versíró iskolatársaim, akik felolvasták a műveiket ünnepélyeken. Nem voltak igazán jó irodalomtanárain, egy sem mondta azt, hogy „kérem, a versnek, a versírásnak nem az a lényege, hogy rímet használunk vagy időmértékes verslábakat, hanem az egy különleges attitűd a világhoz”. Tulajdonképpen a költészet – a költői attitűd – útjára az indított, hogy Jékely Adrienne, Zsoli bácsi lánya egy zsebbe illő, csodálatos világirodalmi antológiával ajándékozott meg. Szerelmesversek sok száz oldalas gyűjteménye volt ez a Móra Kiadó *Világirodalom gyöngyszemei* sorozatából. Tizenhét éves voltam, és folytonosan ezt a könyvet olvastam, elejétől a végéig, vagy csak felülte – és megéreztem a vers erejét és hatalmas eszközárát. Majd pedig tizenkilenc éves koromban a leendő műfordítót ébresztette föl bennem Szerb Antal remek két nyelvű antológiája, a *Száz vers*. De még ekkor sem gondoltam azt, hogy költő leszek. Igazából a költői pályám ott kezdődött, amikor elkezdtem kínlódni harmad-negyedéves bölcsész koromban azzal, hogy Dylan Thomas verseit fordítsam magyarra. Nem sikerültek ezek a fordítások, és nem fejeztem be őket. Valamikor ’65 körül kezdtem verseket írni, néhányat, de azt gon-

doltam róluk, hogy ezek Pilinszky-utánérzések – tehát ezeknek nincsen létjogosultságuk. Azt kell mondanom, hogy majdnem eszelősen igényes voltam, ami azzal függ össze, hogy van bennem egy mérhetetlenül erős vágy a szuverenitásra éppúgy, mint a hűségre és a barátságra. Ez végigvonul az életemen, és ebbe már huszonhárom éves koromban sem fért bele az, hogy másnak a hangján írjak. Kemény önkritikával néztem a produktumaimat.

Az áttörés 1974-ben következett be, amikor harminckét éves voltam, és az első prózaverseimet megírtam. Amikor szembesültem velük, mélységesen megdöbbenem. Egészen mások voltak, mint amit eltervezhettem volna – mintha transzban írtam volna őket. Mint az anya, amikor először bámul rá, hogy milyen is az újszülött, akit oly hosszan hordott ki. Megértettem, hogy most nyertem el az igazi hangomat, olyan hangot, amelyen senki más nem szólal meg. Visszatekintve teljesen természetes, hogy ilyen hosszúra nyúlt a gesztáció időszak a költői pályámon. Hiszen én olyan sokrétűen fogtam fel a világot, mint ahogy az Hamvas Béla *Karneváljában* vagy Ottlik Géza *Budájában* mutatkozik meg. Két, hozzám oly közeli regényben, amelyek közül az egyik még meg sem született akkor, a másik pedig nem jelenhetett meg. Hogyan található rá ösztönösen arra a formára és hangnemre a versben, ebben a tömör és intenzív műfajban, amely azt a komplexitást, sokszólamúságot éreztetni tudja? – ez volt a megoldandó feladat. És a prózaversben találtam rá ennek első eszményi lehetőségére. A célegyenesbe az amerikai és

A tihanyi kertben (Illyés Mária felvétele)

angol versfordításaimmal jutottam, mert ezekben próbáltam ki, milyen új húrokon játszhat a költészet. Amikor az Új Symposion és a Híd közölte ezeket 1970-ben a vajdasági kortársaimmal kialakult barátságaim folytán, azt tekintem a nyilvános költővé uttétésemnek – és jellemző, hogy ez nem Magyarországon történt.

– *Ha azt mondd, hogy első verseidet Pilinszky-utánérzésnek érezted, akkor az Pilinszky elementáris hatását tükrözi. De egy mester hatása igazán akkor érthető, amikor sikerül tőle megszabadulni. Ehhez más hatások kellene. Ezekben az években Pilinszky mellett ott volt Weöres Sándor, Vas István, Jékely vagy Juhász Ferenc, Nagy László, és az akkori olyan fiatalok, mint mondjuk Csoóri Sándor vagy Orbán Ottó... Kikre figyeltél, kiktől tanultál, kiknek a hatása segített kiszabadulni Pilinszky teljesen érthető igézetéből?*

– Akiket említesz, azok szinte mind fontosak lettek számomra, költőként is, személyesen is. Sosem felejttem például azt a nyári vasárnap délelőttöt, amikor a

Podmaniczky utca sarkán megvásároltam a friss Kortársat, és benne volt Nagy László egyik hosszú verse – a *Menyegző* vagy *A vasárnap gyönyöre*. Felszálltam az autóbuszra, és hazáig elvarázsoltan merültem a csodálatos versbe. Ugyanígy emlékszem vissza a kinyilatkoztatásszerű pillanatra, amikor a *Babonák napja, csütörtököt* olvastam először egy folyóiratban, Juhász Ferenc nagy versét. Aztán *A szarvassá változott fiút*. Emlékszem a sötét őszi délelőttre 1964-ből, amikor Pilinszky *Rekvium* című verskötetét vásároltam meg a Kossuth Lajos utcában, egy kis csőszerű könyvesboltban a Puskin mozi mellett. És az élet úgy hozta, hogy ezek a nagyszerű költők természetes barátsággal fogadtak bizalmukba, mintha egyenrangú volnék velük, akkor, amikor még egyetlen versem sem jelent meg. Így beszélgetett velem – és Ikával, feleségemmel – Pilinszky egy nyári késő délutánon a Paksi Halászcsermelyben, a hatvanas évek végén. Így fogadott Nagy László pár évvel később, amikor leültünk a Berlin étterem teraszán, hogy meg-

beszéljem vele az angol fordításokat, amelyeket a verseiből készítettem, vagy megbeszéljük az ő Charles Olson-fordításainak egyes pontjait. Úgy figyelt rám, komolyan és természetes nyíltsággal, mint magával egyenrangúra, mint aki számít. Ezért is mondom, hogy a költészet, költőnek lenni különös attitűd a világhoz, magunkhoz és a nyelvhez – és ezt az igazi költők mind jól tudják, és megérik a másokban. Valamilyen nagylelkű világra-nyitottság ez – ez a lényege ennek a magatartásnak, amelyben nem nyilvánul meg semmilyen érdek, félelem és féltékenység.

Amikor első prózaverseimet megírtam, fogalmam sem volt arról, mit érnek a világ szemében, Juhász azonnal közölte őket az Új Írásban, és a többit is utánuk rendszeresen. Ilia Mihály pedig a Tiszatájban, ugyanígy. A nagylelkű befogadásnak, elfogadásnak ezek a gesztusai óriási megerősítést jelentettek nekem, és erejük elkísér a mai napig. Éppenúgy, mint a nagybátyám vagy Jékely atyai szeretete. Ezért van, hogy bármi érhet a „receptióban”, bármilyen elutasítás vagy közöny, nem tud megérinteni. Mert nekem ezek az emberek adtak önbizalmat, és ők neveltek igényességre. Ők a költői védőszelemeim. És vegyük hozzájuk Robert Duncant, Charles Tomlinsont, Tom Raworthöt és más amerikai és angol barátokat, akikről most nincsen mód beszélgetnünk.

– *Talán nem túlzás azt mondani, hogy a sors kegyeltje vagy...*

– Átvonul egy kettősség az életemen. Egyfelől az, hogy burokbán voltam, kívülről nézve különösen. Ez kemény dolog, mert akire így tekintenek, arról azt gondolják, hogy igazából meg nem érdemelt védeltséget élvez. A kettősség

másik fele az, hogy minden eredményért meg kellett küzdenem. Mert az ilyen embert nagyon komoly kritika és sok elutasítás éri. Rengeteg bezáruló, rám csapott ajtóval találkoztam, és ez is máig kíséri az életem. Hogy mindez tulajdonképpen nem tudott bennem kárt tenni lelkileg, annak az volt az oka, hogy szeretetet és erőt kaptam az említett védőszelemektől: olyan emberektől, akiket sokkal többre tartottam, mint azokat, akik bezárták előttem az ajtókat.

– *Visszanézve újabb verseid, szonettjeid, könyveid távlatából, hogyan gondolsz vissza első prózaverseidre?*

– Azokat a verseket, tehát a '74 és '79 közötti első nagy prózaversfutam verseit most érvényesnek tartom. Szeretem őket, azt gondolom, hogy azok kész, lezárt, sikerült dolgok, és jó, hogy vannak. Aztán sokat alakult a pályám, és sok más versformát próbáltam ki – ez nagyon helyes és természetes – de a prózaversíráshoz újra meg újra visszatérek. A prózavers skálája óriási, és strukturálható is akár ugyanannyira, mint egy rímes vers.

– *Térjünk vissza még hosszabb amerikai ösztöndíjaidra!*

– Mint említettem, '72–'73-ban a Yale-n töltöttem egy évet, Ikával együtt. Akkor végig tudtam láto- gatni azokat a költőket, akiket addig csak verseikből ismertem és fordítottam. Tehát Robert Duncant San Franciscóban, Denise Lever- tovt Bostonban, ugyancsak San Francisco mellett Robert Creeleyt és másokat. Mind nagyon-nagyon kedvesen fogadtak engem, Creeley- vel később is találkoztam, Dun- cancell volt levelezésünk, meg barátokon át tartottuk a kapcsolatot. Félszeg ember volt, de volt köztünk kölcsönös szimpátiaérezés

– és a verseit nagyon szeretem. A prózaverseimben biztos, hogy ott van az ő hatása is, mint ahogy a Baudelaire- és Rimbaud-prózaver- sek is erősen ott vannak a próza- verseimben, sőt a nagyszerű öreg- kori Illyés-prózaversek is, amit azokból önkéntelenül tanultam. A második utam '84–'85-ben történt, amikor tanítottam Santa Barbarában, és megújultak ezek a barátságok – gyakorlatilag folyta- tódott az, ami elkezdődött '72-ben, és ami azért közben is fennmaradt. Hiszen akkoriban, a hetvenes évek elejétől kezdve átalakul a magyar hivatalos politika a Nyugat iránt, kényszerűségből: be akarják hozni a technológiai, a gazdasági lemara- dást. Attól kezdve a legjobb ameri- kai írók jöttek rendszeresen elő- adást tartani Budapesten, verset felolvasni a költők a bölcsészkarra is. Eleven kapcsolat élt köztem és köztük, bizonyos angolokkal is. Visszatérve egy mondatodra – ami az angol nyelvet mint életem egyik nagy és szüntelen élményét illeti: ha valaki olyan mélyen megismer egy másik nyelvet, mint én az angolt, az egyre jobban fogja becsülni és szeretni az anyanyelvét.

– *Ez apósod meglátása volt, Pá- rizban, a francia nyelv megismeré- sekör, majd hazatértekor élte át ezt az élményt.*

– Az ő esetében ez hirtelen és drámaiban történt, párizsi ifjúsága alatt, mint az én esetemben. Sokkal többet tudtam már a magyar költé- szetről, amikor az angol-amerikai hatás ért, mint ő a francia élménye idején. De én is azt éltem és élem át, amit ő. Folytonosan a határán élek két nyelvnek, folytonosan átjárók az egyikből a másikba: s az anyanyelvünket, ha lehetséges ezt mondani, egyre jobban tiszteltem és szerettem. Egészen kivételesnek

tartom. Nem véletlen, hogy olyan nagy a költészetünk a XX. században, és azt gondolom, minden elfogultság nélkül mondom, hogy az egyik legnagyobb XX. századi költészet a magyar.

– *Mindebből egy világosan látható ív rajzolódik ki. Egy nagyon határozott és formálódó, szélességében és mélységében is fejlődő, kibontakozó, erősödő költészet, ami, azt hiszem, nagyjából a nyolcvanas évek végére, hogy úgy mondjam, teljes virágjában állna és állhatna. De jön egy olyan időszak, amikor a magyar társadalom aztán már végképp nem a költészettel foglalkozik. Már nem kell bizonyos tartalmaknak a költészetbe menekülniük, már nem számít hősiességnek, ha valaki más irodalomeszményt követ, mint amit ajánlanak neki. A nagy változások világában az irodalom, a költészet szerepe, helye is átalakul. Az előbb mondtad, hogy a hatvanas évek végén már jöhettek Magyarországra az amerikai, angol kortárs költők. Miközben a hivatalos kultúrpolitika és politika az egyik fő ellenségének az úgynevezett fellazítási politikát tartotta, és a keleti blokk ideológusai különféle ellenstratégiákon dolgoztak, maga a rendszer szinte követelte, hogy föllazuljon... Így értünk el a nyolcvanas évek vége felé. E változás emberi-költői dimenziójában összekapcsolódhatott a szabadságvágy, a transzcendens nyitottság, vagy akár az ezotéria iránti érzékenység. Mindez egyáltalán nem ütközik a közéletiséggel, mert hiszen lelki-szellemi tartalmait az ember a hétköznapokban is szeretné megélni. Azt hiszem, a hozzád közel álló mesterek, Kodolányi János vagy Illyés közéletiségében sem csak a társadalmi, hanem ez a*

művészi küldetésstudat is ott volt. Ezért nem volt meglepő az 1990 utáni közéleti szerepvállalásod.

– Nagyon örülök, hogy egyben látod a működésemet, hiszen sokan gyanúval nézik szereplésemet a sok szintéren – a költészetben, a tanításban, a Duna-mozgalomban, a közírásban és a diplomáciában. Ha jól megnézzük nevezetes XIX. századi íróink, költőink pályáját, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy nem lehet szétválasztani a közéletet és a magánéletet, a költőiséget. Mi volt Eötvös József? Arany János, Vörösmarty? Író-költő, vagy közéleti ember? Is-is? Vagy semsem? Mi volt Babits, akit az elefántcsonttorony poeta doctusának szeretnek mondani? Költő? Regényíró? Szerkesztő? Vagy értelmiségi, aki hivatalt vállalt a Tanácsköztársaságban, és súlyos csapásként élte meg Trianont, és nem titkolta, hogy gyűlöli a náciizmust? Ezek a dolgok szépen megfértek benne – hiszen a teljességre való törekvés is természetes volt számára. Vagy T. S. Eliot számára. Nem akarom hozzájuk mérni magamat – de csak ilyen ismert példákra érdemes hivatkozni. Hol egyik hajlamunk, képességünk jut térhez, hol a másikat szólítja meg az élet. De az a sokféle ember mind én vagyok. Ártalmas divattá vált a hetvenes évek végétől a hiedelem, hogy gyanús, ha az író és a művész nem marad meg a szakmája falai közt. A szellemi harakirinek egy formája ez.

Annak a nagyon erős függetlenségnek és szabadságvágynak, ami bennem olyan mélyen gyökerezik, két megjelenési formája van. Az egyik az a szigorú művészi erkölcs, amellyel én átéltem azt, hogy modernista vagyok. Tehát, hogy én nem írtam szonettet 1990 előtt, ez,

mondhatnám, szinte egy erkölcsi meggyőződésnek a következménye volt, ami nyilván a kornak volt a jellegzetessége. Hozzáteszem mindjárt, hogy az a kor elmúlt. A másik megjelenése ennek a szabadságvágyamnak viszont az volt, hogy egészen korán, tehát '70-től kezdve biztosan, már rendszeresen részt vettem annak a hálózatnak a kiépítésében, amely fenntartotta az elhallgatott vagy elhallgattatott, magyar ellenzéki értelmiség kapcsolatát a Nyugattal. Nemcsak a művészekkel tehát, hanem diplomatákkal és újságírókkal való ismeretségeim révén is. Ezért engem persze nem szerettek a hatóságok, hogy finoman fogalmazzak. Valójában egy megtúrt ember voltam, akit üzengetve, olykor bokán rúgva, „hagytak élni”, Illyés nemzetközi tekintélye miatt.

A közéletiség Illyés felől, Kodolányi János felől, Bibó felől is számomra teljesen természetes dologként bukkant fel az életemben, de mondhatom azt is, hogy anyai nagyapám, Asztalos Kálmán felől is, aki nagyenyedi ügyvéd volt és Kossuth-párti politikus... Én mindezt nagyon jónak tartom az életemben és a családi tradíciómban.

– *Egy család a maga sok színével, történetének sok olvasatával, tagjainak gazdag életével önmagáért is van, de másoknak is sokat adhat. Olyan, mint – mondjuk – egy diófa. Van termése, de ültethetik az árnyékáért, és tetejébe az egyik legértékesebb bútorfafa is. Mint minden létezőnek, több dimenziója van. Miért pont a költőnek, az írónak ne lenne?*

– Hát igen, mert vannak gyökerei, van koronája. Ha szerencsésje van, és nem egy házfal mellé ültetik, mind a négy világtáj felé egyformán néz...

– *De aki csak az egy dimenzióját nézi, az nem tudja, hogy mi a diófa. Én azt hiszem, hogy az irodalomban is egy kicsit így van, a költő sem csak a költészet dimenziójában él. De azért az irodalmárságot nem feltétlenül csak az alkotásokkal, hanem az irodalmi életben való részvétellel is szokás mérni. Ez persze öncsonkítás, az irodalom önmagára redukálás roppant károkat okoz. De azt hiszem, hogy sajnos, erre mindig mutatkozott hajlam. Már a XIX. században is ezért kapott irodalmi érdemeinél kisebb elismerést Eötvös József. Túlságosan nagy gondolkodó és művelődéspolitikus volt ahhoz, hogy el lehessen ismerni kimagasló érdemeit a magyar regény megteremtésében is, írói és költői teljesítményét. Azért utalok a recepció e sajátos zavarára, mert úgy gondolom, hogy költészeted, esszéid elismerésének egyik akadály, hogy nem vagy csak költő, író...*

– Nem személyes elismertséggel összefüggésben, de magam is azt hiszem, hogy az irodalmi gondolkodása eléggé beszűkült. És van egy másik szomorú, bár csöppet sem csak korunkra jellemző jelenség is: a kicsinyesség, az egymásra való acsarkodás és az egymás iránti kíméletlenség. Magyar átok ez ma is, ami különösen feltűnik annak, aki ismeri az Amerikában szokásos kollegialitást. Hajlamos vagyok azt mondani, hogy bennünket, mint civilizált, polgári lényeket 1948-tól kezdve egész életvitelünkben, a rítusainkban, érzelmi életünkben, de főleg egymási iránti bizalmunkban nagyon tudatosan elvadították, ilyen kultúránkat elfojtották és szétverték. És ebből még nem tudunk felemelkedni 1989 óta.

– *Nem, a „közép”, a polgárság és az értelmiség még nem épült újra. És ez lenne az irodalom közege és közönsége. De ezt panaszolták fel annyian már a XIX. században, Csokonainak is ez volt az egyik legnagyobb bánata... De térjünk vissza a nyolcvanas évek végéhez, amikor láthatóan, megfoghatóan, nyilvánvalóan beszippantott a közélet, a politika, a család értékrendjében hagyományos magyar szellemiség egy egészen más összefüggésben értelmezhető szolgálata. Aminek az előzményei megvannak a korábbi életében is. Az irodalom világán kívüli kalandozás kapcsolatokban, világlátásban, szemlélődésben nagyon sokat ad, de az alkotásban nagyon komoly akadály.*

– Ez természetesen így van, igaz, az úgynevezett irodalmi életben '90-ig nem vettem részt, bár nagyon erősen benne voltam abban a nagy marginális és underground művészeti kultúrában, amely a középső és kései Kádár-korszakot jellemezte. Csakhogy annak igazán alig volt nyilvánossága addig, amíg a nagy Mozgó Világ fel nem tűnt a hetvenes évek második felében, benne e szubkultúra csúcsaival. A Mozgó körébe Czákó Gáborral való barátságom révén kerültem be.

– *Némi szarkazmussal azt is lehet mondani, hogy (családi kapcsolataid okán) otthonosabb voltál az irodalom történetében, mint az irodalomban, vagyis nemzedéktársaid között, e kicsit ezoterikus, kicsit periférián működő világban.*

– Az biztos, hogy szellemi életem részben élő klasszikusok körében zajlott, hiszen köztük élt a régi barátság, és az életművek még folyamatosan gazdagodtak. De ott volt az említett nagy underground szellemi élete a középső-, késő Kádár-korszaknak, amelynek szub-

kultúrája sok száz, ezer művészt és ellenzékít, az életmód forradalmárait és marginális embereket ölelt fel. Ebben a pezsgésben is alaposan részt vettem. Ott voltam a mindenféle happeningeken, már betiltott vagy később betiltandó eseményeken, ahol a képzőművészek és az irodalmárok együtt voltak jelen; a filmesek – elsősorban Bódy Gábor – kísérleteiben. És hozzá kell tennem, hogy ezek javarészt más emberek voltak, mint akik akkor és azután a nyilvánosságban szerepeltek. Ez a gazdag, izgalmas tenyészet a rendszerváltás után eltűnt, szétfoszlott. Ki túlélte valamilyen módon, ki nem élte túl.

Ami viszont a politikában való részvételt illeti, az '86-ban nyilvánosan is megkezdődött. Az életemben persze sokkal korábban. Barátságom Csoóri Sándorral és Kósa Ferencsel már a hetvenes évek derekán társakhoz kötötte az ellenzékiségemet, s ez vitt el aztán sok közös, nem éppen legális akcióba, majd 1987-ben Lakitelekre, később az MDF-be. Nagy kalandozat, kudarcokat és diadalokat éltünk meg együtt. Egyik szála a közéletiségemnek az ökológiai tudatosság volt, amely verseimben is felbukkan egy természetlény részeként, és politizálódik aztán Endreffy Zoltánnal és Zelnik Józseffel való barátságomban és a Duna mozgalomban.

– *Előkerült most a film, a képzőművészet, korábban a zene. Érzékelhetően fontosak számodra a társművészetek...*

– Nagyon fontosak! Erős vizuális érzékenységet nagyon pallérozta és kibontakoztatta házasságom Ikával, aki a modern művészettel foglalkozó művészettörténész. Rengeteg múzeumot és kiállítást jártunk és járunk végig

együtt a mai napig, és ezek nélkülözhetetlen élmények. A zenéről azt mondhatom, hogy nekem az szinte maga az élet, noha nem játszom hangszeren. Az a meggyőződésem, hogy bármilyen művészeti ágban dolgozik valaki, a kompozíció törvényeit, amelyek a jó műalkotásban, az irodalomban is kell, hogy érvényesüljenek, a zenehallgatásból tudja igazán megtanulni. Túl azon, hogy a zene micsoda ajándéka mindnyájunknak, az alkotóművész számára hallatlanul izgalmas kompozíciós ihletéseket ad. A dinamikához is és a struktúrához is, mert azok a zenében nagyon tisztán jelennek meg.

– *Kik voltak azok a képzőművészek és zenészek, akik a legnagyobb hatást gyakorolták rád?*

– A zene erősen jelen volt az alkotómunkámban is Szabados Gyurival való barátságom révén, aki, azt gondolom, hogy mostohán kezelt nagy alakja a magyar művészetnek, és nincs azon a helyen, amit megérdemel. Szabadost az univerzalitás még inkább sújtotta, mint engem. Ráadásul ő még inkább került a művészeti érvényesülés kitaposott útjait, mint én. Olyan műfajban dolgozott, az improvizatív „szabad zenében”, amit Magyarországon ő alkotott meg, amelyet a mai napig nem tudott befogadni az úgynevezett magas művészetek főárama. A Szabados-jelenség bámulatos szintézisben öleli magához az archaikus népzene, a dzsessz és a modernséget, és valamilyen értelemben hihetetlenül mélyen plebejus, ugyanakkor nagyon arisztokratikus is, és van egy aránylag kicsi, de nagyon elkötelezett és sokarcú közönsége.

– *Mikor ismerkedtetek meg? Mert ez nyilván összefügg a szellemi mélyáramlatok alakulásával is.*

– A nyolcvanas évek elején egy Karátsón Gábor és Kemenczky Judit körül kialakult művészcsoporthoz „hangos folyóiratot” indított. A Belvárosi Művelődési Házban lezajlott egy beszélgetés Szabados Györggyel, de előtte meghallgathattuk felvételről a *Katonazene* című művét. Mélyen megrendített ez a mű – amire egyáltalán nem voltam felkészülve azon a délutánon. És azóta is, akárhányszor meghallgatom, ugyanolyan mélyen érint. Nem más, mint improvizációk sora egy magyar népdalra, egy katonanótára, és benne van a magyar kismember sorsának az egész szörnyűsége az elmúlt száz évben. Egy tiszta, monumentális panaszos dallam, amelyet Szabados szinte siratóként énekel el, beleszövedik, szétbomlik egy ilyen improvizatív és aztán egészen ezoterykussá váló komplex zenei szövegben, majd pedig újra összeáll. Az utána következő beszélgetés során pedig Szabados válaszaiban valamiféle szellemi kozmikus szél és ritkán tapasztalható komolyság áradt be a terembe.

Közelebről akkor ismerkedtem meg Szabadossal, 1984-ben, amikor *Esszék* vagy *Tanulmányok* címmel szerveződött egy újabb ellenzéki vállalkozás Mészöly Miklós égisze alatt: tematikus esszékötetsorozatot írtunk volna szellemi kérdésekről. Bábáskodtam Gyuri első esszékötetének megjelenésénél, amelyet Váci Tamással együtt írt. Életemnek nagyon fontos pillanata volt, amikor 1989 májusában felkért, hogy írjam meg a szövegét *A kormányzó halála* című táncjátéknak. Ez a Théâtre Jel, Nagy József párizsi színházának a produkciója volt. *A kormányzó halála* a Kádár-rendszer haláláról szól,

egy keleti, kínaiásra stilizált történetben, ami Bresztben, Orléansban, majd Párizsban került bemutatásra *A Császár halála* címmel – ez a cím a franciák számára érthetőbb volt. A műben a Nagy József-féle nagyon különleges mozgásművészet, Szabados és a Magyar Királyi Udvari Zenekar játéka, valamint az én hol mágikus, hol ironikus verseim találkoztak össze Kobzos Kiss Tamás előadásában. Ezzel aztán egész Nyugat-Európában turnéztak Salzburgtól Avignonig. Magyarországon sajnos, nem mutatták be, mert amikor Magyarországra ’91-ben elkerülhetett volna, a budapesti városvezetés azt mondta Nagy Józsefnek, hogy nagyon örülnek a Théâtre Jelnek, de *A kormányzó halálának* előadását nem kérik. Ezzel megfosztották a magyarokat attól, hogy láthassák a rendszerváltozás egyik ikonikus művét, amely ráadásul magyar és nemzetközi volt egyszerre.

– *Lehet, hogy az a tény, hogy elkötelezted magadat Antall József mellett, illetve a rendszerváltozás mellett, a továbbiakban beárnyékolta írói pályádat?*

– Hozott terheket és árnyékot – hosszú „utóbüntetést” szabtak ki rám. De törést inkább az okozott, hogy öt éven át, 1989–1994 között alig jutottam az íráshoz. Hiszen az íráshoz csend és introverzió szükséges. Különben szellemileg és erkölcsileg megerősödtem a miniszterelnökségi munkában. Átestem egy beavatáson, és érettebb ember lett belőlem. A hidat terhelni kell, ki kell tenni súlypróbának. 1995-ben értettem meg igazán – s erre még kitérek, hogy az írás és a politikai, diplomáciai munka ugyanakkor a történetnek a része. Én az Antall melletti munkának – főtanácsadó-

ként – teljes lényemmel elköteleztem magamat. Szerettem is csinálni, bár szinte beleszakadtam. Mindez természetes folytatása volt a Kádár-korszak alatti ellenzéki tevékenységemnek, de visszatérés is ahhoz a magyar középosztályi hagyományhoz, amit nagyon sokan szerettek volna kihaltnak tekinteni a magyar történelemben, s amelyhez oly sokak meglepetésére Antall is visszanyúlt korszerű módon. Nem Kodolányi Jánosra gondolok itt pusztán, hanem az említett nagyenyedi Asztalosokra és a szintén Kossuthpárti Veressekre is, anyám anyai ágára. Innen származott Veress Sándor zeneszerző, anyám unokatestvére, aki Bartóknak volt belső munkatársa, és 1948-ban emigrált. Bernben telepedett le, és a svájciak nagy nemzeti büszkesége lett.

– *Boldogult úrfikoromban, szerkesztőként én gondoztam moldvai gyűjtésének kiadását...*

– Sok szép, ismertté lett archaikus énekünket ő jegyezte le. Érdekes, hogy a Veress Sándormentalitást ott érzem a verseimben éppúgy, mint Laci öcsém szobraiban és ötvöstárgyaiban, István öcsém rajzaiban is: a mívesség és a légiesség, a modern és az archaikus sajátos együttesét. Talán ehhez a családi hagyományhoz tértem vissza a közéletben Antall meghívásának elfogadásával. Akkor még nem sejtettem, hogy – jó és rossz értelemben egyaránt – ez a döntés milyen mértékben formálja a sorsom.

Antall József tudta és hirdette, hogy azt a magyar közepet képviseli, amelyik eldöntötte az 1945. őszi választást a kommunistákkal szemben. Csodálatos, titokzatos erővel, a népiektől a nemzeti liberalizmuson át a kereszténydemok-

ráciáig húzódó magyar plebejus középnek ez a folyamatossága mint mélyáram, továbbélt a magyar társadalom mélyén a Kádár-korszak alatt is. Antall József felbukkanásával ez deklarálódott. Ezt értették meg annyian Antall környezetében, Mádl Ferenc vagy Szabad György, hogy csak két fontos nevet mondjak – vagy a barátaim közt Jeszenszky Géza, Kulin Ferenc, Granasztói György, Entz Géza, Vásáry István, Bollobás Enikő, Szávai János. A magyar közép megint jelentkezett, és annyi megtizedelés és vereség után, tétovázva olykor, megújult erőként bukkant fel. Ez volt az az erő, amely mellé odaálltam – pedig visszahúzódhattam volna. Egyébként a közélet iránti érzékenységem már igen korán jelentkezett az esszéimben. Jó másfél-száz esszét írtam az évtizedek során, a közéletitől az irodalmiig, a nyolcvanoldalas tanulmánytól az egyoldalas költői impresszióig. A közéletiségem másik arcának pedig a szerkesztői munkám tekinthető, amelyet szintén nagy kedvvel végzek: huszonegy éve a Magyar Szemle, harmadik éve a Hungarian Review élén.

– *Az előbb említetted A kormányzó halálát. És azt is, hogy az aktív politikai szerepvállalás, vagy legalábbis a lekötöttség jelent cezúrát az életutadban. Az első szakasz így A kormányzó halálával zárul le. Utána jön egy hosszas szünet, amikor a költészeted öröklágra kapcsolva őrződik meg. Értelemszerűen '94-et követően még kellett pár év, hogy az irodalmon kívül töltött időből visszatérj főhivatásodhoz. Így a kilencvenes évek utolsó harmadában indul újra költői életműved. Azóta viszont sűrűn követik egymást a köteteid.*

– Én a folyamatosságot is látom. *A kormányzó halála* a művészetben deklarálta a politikai elkötelezettségemet, és az vezetett át a kormány munkához. Nekem igen fontos volt megmutatnom, hogy létezik korszerű elkötelezett művészet, amely akár az ezoterikust is felöleli. Valóban, '95-ben álltam talpra költőként, egy súlyos mélypont után.

Lelkileg és szellemileg szörnyű évem, másfél évem volt '93 decemberétől kezdve, amikor Antall eltávozott közülünk. Az, hogy 1995–96-ban megírtam a *Plótinosz* szonettciklust, azt deklarálta a magam számára is, hogy újjá tudtam születni. Ennek a gyökere 1988. november 4-ig vezet vissza, amikor a köztemető 301-es parcellájának gazos, elrejtett és elhanyagolt mártír-sírhantjai és a *Plótinosz*-könyv együttes hatása alatt kibukott belőlem egy vers, amit akkori első fogalmazványában félretettem és elfelejtettem. 1994–95-ben nyúltam ismét hozzá: ez lett a *Talán önként, talán más okból* című hosszú szabadversem. Ez a kettős élmény számomra koherenciát adott mindannak, ami velem történt abban az elmúlt hét évben. Akkor értettem meg, hogy az a világ rendje, mégpedig a világnak egy nagyon magas platóni-keresztényi rendje, hogy emelkedünk és süllyedünk. Hogy a lélek leszáll a testbe, az anyagi világba, egyre mélyebbre süllyed, és aztán ismét föl tud emelkedni az isteni felé. Kötődünk személyes dolgainkhoz, dolgokhoz, amiket szeretünk, de ezek le is béklyóznak bennünket, és miattuk el is veszhetünk, elsüllyedhetünk. Tehát hogy igazából az emberi élet nem más, mint hogy hullámvasúton járunk föl-le a szellem és a legmélyebben elesett

materiális világ között, és hogy ez tragikus, de felemelő és hallatlanul szép dolog, amelyben a születés és a halál is csak vékony választóvonal. És hogy fölfelé kell és lehet törekedni. Amikor az ember ide elér a gondolkodásban, akkor megérti, hogy igen, mással is megtörténtek ezek a súlyos bukások és krízisek, ezek a felemeltetések, és hogy ez a világ rendje. Számomra akkor ez a platóni hasonlat, Plótinosz hasonlata a szellem, a lélek és a test viszonyáról, hirtelen magába ölelte mindazt, ami életben addig történt és ami történni fog, de akár a szeretteimmel és a nemzetemmel is történt és történni fog. Van tehát feltámadása a szellemnek itt is, ebben a létünkben. Mint ahogy van élő halál van, aki a halálban él. Ezzel a felismeréssel együtt bekövetkezett bennem egy másik nagy szellemi esemény is: ezt a Plótinosz-élményt rímes szonettekben kezdtem írni.

Nagyon furcsa, ahogy összefüggenek a dolgok az életben. Az a lelki szabadságprogram, amelyik engem modernistává tett, '87 környékén metamorfózison ment át. Amikor felismertem, hogy most egy közösséget képviselek, amikor lehetségessé válik egy nemzeti közösség újjászületése, abban a pillanatban a nemzet tradíciója által létrehozott régi formák értelmet nyernek és megújíthatók lesznek. A politikában is, és a művészetben is. Ennek logikáját csak a szonettciklus befejeztével ismertem föl. Közben továbbírtam, azóta is írom a prózaverseket és szabadverseket is. A prózaversekben formálható meg a leghívebben az álom, a képzelet és a valóság egybejárása. 2007 óta pedig elsősorban az foglalkoztat, hogy rímtelen szonettekbe írom a Shakespeare-improvizációimat

– a magam érzelmi életét egy Shakespeare-életbe.

– *Abban, amit most mondtál, a legjobban az tetszett, hogy költői műformákban is pontosan leképezhető volt, miként válik költői élménnyé a rendszerváltás élménye. Ami természetesnek tűnik, de ropant meghökkentő és váratlan. Olyan fordulat, amire korábban semmilyen értelemben nem lehetett számítani. Ki gondolta volna? De az utóbbi húsz évet, amely az életben, és egy költői életúton igencsak hosszú idő, egy percnél értem. Alighanem azért, mert nagyon egységes, nagyon egyetlen darabból faragott tömb.*

– Kevés alkalom nyílik arra, hogy ilyesmin gondolkozhassak. Ma a magyar szellemi élet töredezett és kisszerű lett, az írás értékei önmagukban nem kapnak figyelmet, s ennek megfelelően az irodalom elgyengül, elszürkül. Van ebben felelőssége az íróknak is: bűvös körbe zárultunk. Amikor az irodalom nem tartja magát fontosnak, akkor nem is szül fontos műveket.

Igazán most kezdem a változás szeleit érezni minden területen, a harmincasok, negyvenesek legjobbjaiban, akik most érnek be. Látok olyanokat, akik okosan, felkészülten és bátran figyelik a világot, a múltat is beleértve. A gondolkodásban eddig alig történt meg a rendszerváltozás, semmi igazán új, igazán nagy dolog nem történt eddig a szellemi életben. Most remény van arra, hogy történhet.

Egyébként pedig azt mondhatom, hogy ma is ugyanazokból az energiákból táplálkozom, mint a pályám elején. Az örök témáim bukkannak fel más-más arculattal. És ma is abból táplálkozik a versíró, esszéíró kedvem, hogy Jékely

Zoltán úgy törődött velem, hogy Robert Duncan úgy fogadott San Franciscóban, hogy Cs. Szabó László és Szabó Zoltán úgy figyelt rám. Ők egy életreszóló töltést adtak, és a mostoha évtizedekben ez vitt engem előre.

– *A felsoroltak lenyűgözően tehetségesen, lebilincselően demokratára módra szolgálták közösségüket és a szellemet. Ezzel szembeállítva elborzasztó az az ideológia, hogy a jövőben a szellemi élet és teljesítményei egy közegétől elszakadt „mandarinkultúrában” élhetnek csak tovább, és a közönségük is csupán a társadalom más csoportjaitól elkülönült, különleges zárvány lesz. Ezzel szemben egy nyitott, hagyományos kultúraeszményt képviselsz – ez ma konzervativizmus. Így vagy konzervatív költő, ám ezen a konzervativizmuson belül, a közlésformáid folyamatos megújításával, új műfaji kísérletekkel, a költői nyelv fölfrissítésével kétségbevonhatatlan a korszerűséged, a modernizmusod. Nem csoda, hogy ezzel olyan nagyon nem tud mit kezdeni egyik tábor sem. Úgy tűnik, ebben az értelemben is kiürült a közép...*

– Amit Nagy Hagymánynak nevezett Hamvas, az az egyetlen érvényes dolog az emberiség történetében. Az az, amit élni lehet és élni kell tovább. És persze a nemzeti hagyomány. Hogy úgy mondjam, nekem Rilke számít. Ő számomra abszolút igazodási pont, mint ahogy az említettek is. Ha az ő szellemükkel megerősítve, éberem és figyelmesen járjuk utunkat a mában, akkor azok a dolgok, amiket írunk, használhatók lesznek a jövő számára valahogy – vagy pedig nem lesz egyáltalán jövő. De semmi nem történhet, ami érvénytelenné tenné világom sarokpontjait.

Gróh Gáspár